M. RAHMİ BALABAN

FİLOZOFLARLA BİRER SAAT

FELSEFE TARİHİ

Buda - Eflâtun - Aristo - Rable - Mevlâna Celâleddin - Kınalıoğlu Ali Efendi - Dekart - Paskal - Tomas Kampanella - Lok - Volter - J. J. Ruso - Kant - Erzurumlu İ. Hakkı - Mişele - İbsen - Ogüst Kont - Niyazi İ. Mısrî - Göte - Muğlalı İbrahim - Sen Simon - Karlayl - Emerson - E. Rönan - Tolstoy - Vilyam Moris - Bergson - Niçe - Vels - A. Frans - Jon Devey, v. s.

Sahibi ve Naşiri :

GAYRET KİTABEVİ

Ankara Cad. No. 131 - İstanbul

Hakikat Yollarında :

Filozoflarla birer saat :

Muhtasar
Felsefe Tarihi

Mustafa Rahmi Balaban

GAYRET KİTABEVİ
Ankara Caddesi No. 131 — İstanbul
IŞIL MATBAASI
1947

MUSTAFA RAHMİ

Hakikat Yollarında

İmam-ı Gazalî

SAPIKLIKTAN KURTULUŞ

Muhiddin Arabi

FUSUS NAKŞI

Th. Flournoy

WİLYAM CEYMİS'İN FELSEFESİ

Varidat

İZMİR SALEPÇİOĞLU KÜTÜPHANE-
sindeki Arapça elyazma nüshasından tercüme

Mark Orel

DÜŞÜNCELER

Bütün bu Eserler bu Ciltte tamamen mevcuttur.

Fiatı 250 nefis ciltlisi 300 kuruştur.

GAYRET KİTAPEVİ, ANKARA CADDESİ -İSTANBUL

Müellif Hakkında..

Mustafa Rahmi Balaban, 1888 de Bergama'nın Balaban köyünde doğdu. Yedi yaşına kadar bu köyde güzel tabiat ve sade hayat içinde büyüdü. Bu iki sevgi, onda, yaş ilerledikçe sönmek şöyle dursun, hiç sökülemez surette kökleşti. Köy okulunda okuduktan sonra Bergamada rüşdiye tahsilini yaptı. Sonra müderris Terzizade Mustafa efendiden arapça, farsça ve Altunovalı İbrahim Remzi Beyden matematik tahsil etti. Yaz tatillerini hep, köyünün ovalarında - tabiatle başbaşa - geçirirdi. Köyüne hâlâ en derin duygularla bağlıdır. Gönlünün bu özleyişini, elli yıl sonra şöyle ifâde etmiştir.

OBAMA

Elli yıl önce ne idiysen içimde o sun
Önün deniz gibi ova, göz erimin dağlar
İkindinde gümüş çay, kıblende meşelikler,
Yılda bir gelip toprağına yüz sürebilsem.

Baharda bayırların menevşeli lâleli
Yazlarda buğdayların altın yıldız sorguçlu.
Güzün yamaçların burca burca kekikli
Yılda bir gelip toprağına yüz sürebilsem.

Tahsil için bu çiçekli ovalardan, kekikli dağlardan ayrılıp uzaklara, İstanbul'a gitmek lâzımdı. Müsabaka ile İstanbul Öğretmen okuluna girerek 23 temmuz 1910

da buradan birincilikle mezun oldu. Öğretmen okuluna giderken İstanbul Müftisi Fehmi Efendinin mantık ve arab edebiyatı derslerine de devam etti. O zamanki Maarif Nezareti, onu Usküp Dar-ül-Muallimin Rüşdive (Orta öğretmen okulu) pedagoji hocalığına tayin etti. Kırk beş gün Üsküpte pedagoji hocalığı yaptıktan sonra Maarif Nezareti, onu Adana yatılı öğretmen okulunu kurmağa ve müdürlüğüne tayin etti. Adana öğretmen okulu müdürlüğünde üç yıl çalıştı. Buradaki başarısına mükâfaten, Maarif Nezareti, Rahmi'yi Cenevreye pedagoji tahsiline yolladı. Cenevre Universitesi pedagoji ve felsefe şubelerinde tahsilini tamamladı. O zamanın ünlü psikoloji profesörü pek muhterem merhum Ed. Claparède onu, psiko-pedagoji laboratuarına asistan aldı. İsviçre'de Almanca ve İngilizce de öğrenerek aşağıya yazdığımız eserleri Avrupanın üç dilinden dilimize çevirmeğe başladı. Onun en büyük emeli: Avrupa ve Amerikanın özlü eserlerini dilimize çevirmektir.

Basın hayatına ilk, «İkdam»ın İsviçre muhabirliğini yapması ve İKDAM gazetesinin sahibi merhum Ahmet Cevdet Beyin yol göstermesile başladı. 1918 den itibaren İkdam'da yazıları çıktı. Yurda dönünce Ziya Gökalp merhumun başkanlığında kurulan üç kişilik mülga Telif ve Tercüme Encümeninde (burada öteki âza muhterem Veled Çelebi idi) çalıştı. Gökalp, mebus olunca, o Telif ve Tercüme Başkanlığına tayin edildi. Eserlerinin çoğu bu encümende bulunduğu yıllarda basılmıştır.

Telif ve Tercümeden ayrılınca İzmir Atatürk Lisesinde felsefe, Kız öğretmen okulunda pedagoji Kızılçullu Amerikan kollejlerinde Türk tarihi ve felsefe hocalığı etmiş. Kollejdeki on bir yıllık hocalığında dilimize İngilizceden bir çok eserler tercüme etti. Sonra İzmir kız öğretmen okulu müdürlüğüne tayin edildi. Ça-

lıştığı konular: Tarih, pedagoji ve felsefedir. Basılan kitapları:

Bergama tarihi (Müzeler müdürü sayın Aziz Oğanla beraber), Eski Kilikya (Çukurova tarih ve tarih-i tabiîsi), Çevresinde gezi ile İzmir tarihi, İzmir ağorasından eski tapınaklara, Küçük Asyada ölmüş şehirler, Efez, Sart, Kalmok Türkleri, Moğol tarihi, Timur ve Tüzükâtı Bahtiyarname, Çocuklar cenneti, Evvel zamanda, Altın çiftlik, Kristof Kolomb, Avrupada yeni mektepler, Amerikada mekâtib-i ibtidaiye ve tâliye, Asrî terbiye ve maarif, Çocuk ruhiyatı, Çocuklar evi, Kadın-erkek, ırklar ruhiyatı, Avrupa milletleri ruhiyatı, Tabiat ve insan, Dağda bulunmuş çocuk, Islah-ı ırk, Çocuk ruhiyatı, Terbiyevî ruhiyat laboratuarı, Yeni psikoloji ve pedagoji, İzcilik, ahlâk, Alfabede cümle usulü, Dökroli usulünde hesap ve ölçüler, Dökroli usulünde dersleri toplulaştırma, Çocuk büyütmek, Ailede terbiye, Felsefe tarihi, Fihtenin hitabeleri, Ruhiyata medhal, Ruhiyat makaleleri, Pestaloji, Kant'ın pedagojisi, Bahçeler ruhiyatı, Avrupa medeniyetinin ahlâk kökleri, Fonksiyonel terbiye (M. Bahaettin Arıkan'la beraber), Filozofi vasıtasiyle orta tedrisatta reform, Nikomaha ahlâk, Çocuk ve mektep, Çocukta eksiklik duygusu, İtiyad, Mekteplerde sıhhat dernekleri Halk tekâmülü, Dergâh-ı Mevlâna, Halk kitapları: Özdemir onbaşı, Şehir mı, tövbeler tövbesi, Keloğlan, Dağ deviren, Deli dumrul, Ege bölgesinin iş kahramanları, Bal çuvalı Hüseyin masalcı, Portakal kahramanı Mehmet Bafralı, Eskicilikten Tüccarlığa, buğday kahramanı, Çekirdeksiz kahramanı.

Şimdi basılmağa başlanan «Hakikat yollarında» serisi: Değerli maarifçimizi bütün okuyucularımıza daha iyi tanıttıracaktır.

Tabi

ÖN SÖZ

Sokrat, yirmi dört asır önce: " Biz insanlar, hayat ve kâinatın hakikat ve mahiyetini anlayamıyoruz. En iyisi mi, kendimize en iyi hal ve hareket yolları seçme işi ile uğraşalım„ demişti. Durum bugün de öyledir. Her zaman hayat ve kâinatın mahiyet ve hakikatını arama yollarında bulabiliriz. Amma şimdilik her halde yolun sonunda değiliz. Bugün bu bir hakikatır. Ondan sonra gelen ikinci hakikat şudur:

" Hayat ve kâinatın mahiyletini anlayamıyoruz diye ümitsizliğe düşecek değiliz. Onun kadar/ve belki ondan da önemli yapılacak iş önümüzdedir: „ kendimizi ve çevremizi her gün biraz daha iyiye, doğruya, güzele doğru hızlandıracak aksiyonlarla, hal ve hareketlerle günlerimizi, aylarımızı, yıllarımızı, ömrümüzü doldurmak. Ferdçe ve cemiyetçe yükselmek. "

Tarih boyunca her felsefe, bu gerçeğe götüren yolları araya gelmiştir. Ve her biri o yollarda birer nişan taşıdır. Ama gerçeğe kimi daha yakın kimi daha uzak olabilir.

Felsefeyi kuru lâf değirmeni yapmayan gerçek filozofların hepsinde bu ilinti bir iç ateşi halindedir. Felsefenin ve filozofun öz değeri bundadır: İnsanda tekâmüle hizmet arzusunu engin bir aşk haline getirebilme.

(Filozoflarla birer saat) e, onların hayat ve kâinatın mahiyeti üstüne metafizik teorilerinden ziyade ahlâk ve içtimaiyat üzerine olan düşüncelerini aldım.

İkinci Cihan Harbi sonunda bütün ahlâkî ve insanî değerler yıkılmağa yüz tuttu. Yerlerine yenileri konulmağa uğraşılmaktadır. Dünya sarsıntısı, yeni değerler kurulup kökleşinceye kadar sürecektir. Yarınki dünyada yenilerle bu güne kadar olan değerlerin bir karması olacağına göre (Filozoflarla birer saat) bu güne kadar olan değerler üstüne düşüncelerin kısa bir plânçosudur.

R. B.

Buda

[M. Ö. 560 — 480]

Hindistanın şimal-i şarkîsinde, Himalayalara yakın, Nepal hudutlarındayız. Bu mıntakada ahali, çok karışıktır: Buranın ilk ahalisi koyu esmer renkli idi. Sonra buraları Turan ırkı, daha sonra Moğollar ve Tibetliler işgal ettiler. Uzun asırlar süren muharebeler esnasında, kuvvetli bir feodalite teessüs etti. Prenslerin ihtişamı yanında tebaanın pek mühim ekseriyeti derin bir sefalet içinde idi. İşleri, muharebe ve ziraat idi.

Buralarda yetişen Budanın hayatı da, bu kabîl hayatlarda olduğu gibi, bize efsane ile karışık bir halde gelmiştir. Bazı müellifler, böyle bir adamın geldiğinden bile şüphe etmektedirler. Fakat müelliflerin çoğu şöylece kabul ederler.

Milâttan evvel 560 senelerine doğru. Kapilavaston de zengin ve asil bir aile vardı.

Kendi adı Sidharta ve aile adı da Gautama'dır. Bu adam evlendi, bir oğlu dünyaya geldi. Bu esnadadır ki bu adamın hayatında pek büyük bir hâdise vukua geldi: Bir gün sarayından çıkarken, pek ihtiyar, pek fakir, ayakta gezen ölü gibi sapsarı, hasta bir adama rastgelince bu tesadüf onun vicdanı önüne beşerin sefaletini yaydı. Bu sefaleti, vicdan gözüyle görmeğe başladı.

«Bir oğlun dünyaya geldi» diye haber verdikleri zaman, sevinecek yerde: «İşte bana bir zincir daha!» dedi.

29 yaşında olan prens; servetinden vaz geçerek gece bir ata binip sarayını terketti; aptal kıyafetinde dağlara inzivaya çekildi.

Dervişler gibi köyden köye dolaşmağa ve sert bir riyazet hayatı sürmeğe başladı. Aynı zamanda mütalea ve derin tefekkür ve istiğrak içinde idi de... Böyle derin düşüne düşüne nihayet kendince hayatın sırrını ve insanların takip etmesi lâzım kanunu buldu. O zaman ona "Işık„ geldi, dediler; "Buda„ demek «Işıklı» demektir. O andan itibaren insanları yeni yola davet etti ve müminleri kendi etrafına toplanmağa başladı.

Buda'nın milâttan evvel 480 senelerine doğru öldüğü anlaşılıyor. Kurduğu din, gittikçe bütün orta Asya'ya, bilhassa Tibete; daha sonra Çine ve Japonyaya yayıldı.

2 — Budizmin yarattığı cemiyet :

Budizmin iki türlü saliki vardır. Ekseriyeti teşkil eden kısım, mezhebin — aşağıda bahsedilecek — temel fikirlerinden başka beş ahlâkî vazife ile kendilerini mükellef tutarlar ki bu beş şey haramdır: Katil, hırsızlık, yalancılık, sarhoşluk, zina: Fakat daha derin takip etmek istiyenler, daha sert bir hayat yaşarlar. Filhakika aptal kıyafetinde gazen bir kısmın hiç mal ve mülkü olamaz. Yalnız bir sarı kaftan, bir kuşak, bir avuç pirinç, bir baş pıçağı, bir iğne, bir süzgeçleri olabilir. (Süzgeci su içerken, içinde bulunması muhtemel ölmüş hayvanları yutmamak için kullanırlar.)

Bu dervişler, paraya hiç el süremezler; ve ancak dilendikleri şeyleri yerler. Prensip itibarile bunlar or-

manda yaşamak mecburiyetindedirler. Lâkin insanlara mezhebi öğretmek vazifeleri dolayısile, köylerin kıyılarında yaptıkları bahçelerde yaşarlar. Dağ başlarındaki manastırlar, epeyice sonra kurulmuştur; ki bunlar buralara ancak — açık yerde yaşamanın imkânı olmadığı — yağmurlu mevsimlerde çekilebilirler.

Bu mezhepte dikkate şayan üç mühim şey vardır: Evvelâ kast farkının hüküm sürdüğü bir memlekette, budizm, buna hiç ehemmiyet vermez, hangi sınıftan olursa olsun kabul eder. Bu mezhebe giren insan, - izdivaç ta dahil olduğu halde - bütün diğer içtimaî rabıtalarla alâkasını keser.

İkincisi, hiç bir (hiyerarşi = mertebe silsilesi) tanımaz. En ziyade hürmet gören rahipleri, bir derece ve mertebe sebebile değil, yaş ve irfan dolayısıyle hürmet görürler.

Üçüncüsü, ibadet tamamen sadedir : ayda iki defa toplanarak mukaddes kitapları okumaktan ve işlediği günahları umum huzurunda' itiraftan ibarettir.

Görüyoruz ki budizm, mümkün olduğu kadar dünyadan yüz çeviren bir cemiyet yapmağa uğraşır. İradî bir fakrü zaruret içinde yaşanılacak ; siyasî ve iktisadî hayata tamamen lâkayt kalınarak münhasıran dinî tedrisat ve istiğrak içinde ömür sürecek. Fakat bu hal, ancak mezhebin ilk zamanlarında böyle idi. Zaman geçtikçe iki yüzden bozuldu. İlk devrenin sade ibadeti yerine birtakım (batilalar) ve (şekiller) kaim oldu: Basma kalıp dualar, (mukaddes yadikâr = religue'leri) ve mübarek makamları tebcil, bazı hâtıra âbidelerine hac ve saire gibi.

Bir de ruhban için bir (mertebe silsilesi) tesbit edilerek manastır hayatı bir usul ve kaide halini aldı. Köyden köye dilenerek gezen ve vazeden bir ruhban sınıfından, böylece, bugünkü, «Tibet» ve «Siyam» daki, hazır yiyici ruhban alayı meydana geldi; ki bugün bu

iki memlekette böyle binlerce rahip, manastırlarla dolu şehirlerde, köyleri «mukaddes yadigârlar» ve «sihirli merasimler» ile aldatarak köylünün kanını emmektedirler.

Dikkate şayan değil mi? Büyük bir fikir, bakınız nasıl tereddiye uğruyor. Halbuki bunu yapanlar, o büyük fikri takip ettikleri iddiasındadırlar. Mamafih bu hal, tarihte yalnız Buda mezhebinde değil daha bir çok yerlerde görülmektedir.

3 — Temel fikirler:

Şimdi mezhebin esas tedrisatına gelelim. «Bênares vazı» na yani müessisin aradığını bulmasını müteakip verdiği ilk vaza göre mezhebin esası dört hakikatte toplanmıştır.

1 — Var olan her şey, elem ve ıztırap çekmeğe mahkûmdur.

Budanın mülâhaza ve tefekkürdeki başlangıç noktası, yukarıda gördüğümüz veçhile, mahlûkatın içinde bulunduğu müthiş sefalettir. Doktrini, esas itibarile, bedbindir. Her nereye baksa felâlık görür. Fakat bunun, birtakım ümitsiz ah ve vah ile gidebileceğini zannetmiyelim.

Yapılacak iş şudur: Her mahlûka daima merhemet etmek. Bu ızdırap hayatına yalnız insan değil böcekler de ıştirâk etmektedir. Merhamete onlar da lâyıktır.

Herkangi bir mahlûku acı çektirmekten, öldürmekten, şiddetle çekinmek; bilâkis ona yardım etmek, onu kurtarmak; bunlar bu tarz düşünmenin şüphesiz tabiî neticeleridir. Buna dair binlerce efsaneleri vardır. Meselâ Buda bir gün dağda gezerken, av arayan bir dişi kaplana rastgelmiş; hiç korkmamış. Bunun pençesine

geçecek zavallı hayvanları düşünmüş. Amma aynı zamanda bu kaplana ve aç bekleyen yavrularına da acımış. Nihayet Kaplana av olarak, kendi bedenini sunmağa karar vermiş.

2 — Elem ve ızdırabın kaynağı arzularımızdır.

Bu cinanşümul şerrin sebebini, Buda, tamamen kendi içimizde buluyor: Arzular. Arzu, her şahsı daha üst daha geniş yaşamağa itiyor. Böyle iğne altında yaşıyan insan, yalnız başkalarına fenalık yapmak ile kalmıyor. Fakat, hiç aralıksız, bizzat kendi ıztırabını da artırıyor. Çünkü elde ettiği daha üst hayat şekillerine bütün kuvvetile bağlanıyor. Ve bunların bazısının; meselâ kaybetme, hastalık, ölüm gibi şeylerle elinden çıktığını görünce daha büyük merak ve ızdıraplara düşüyor.

3 — Izdırapların nihayet bulması, arzuların nihayet bulmasile olacaktır.

Her türlü mal ve mülkten el çekerek hiç bir şey arzu etmemeğe alışmalıdır. Bu suretledir ki hayattan ve hayatın şerlerinden kurtulup «Nirvana» ya kavuşulabilir. «Nirvana:» «Mutlak sukûnet» in tevlid ettiği daimî bir saadet içinde yaşamak demek olan «yok olma» dır; ölmezden vevel , kendi arzuları için kendini ölmüş saymadır. Hayatın bütün didinmelerinden ancak böyle kurtulunabilir.

4 — Her şeyden el çekmek düsturunu tahakkuk ettirebilmek için (anayol)u takip etmek lâzımdır. Yani bizzat Budanın düşüncelerini takip ve onun hareketlerini örnek ittihaz etmelidir.

Burada Budizmin, hem psikolojik hem metafizik bakımlarından, en güç noktasına parmak basmış oluyo

ruz; ki bu cihet, salikler tarafından çok inkişaf ettirilmiştir. Fakat kolay değildir. Budanın gözünde, dünya; gelip geçici hadiselerle dolu ve daima değişen bir med ve cezir gibi olup hakikatte hiç bir şey var değildir. Binaenaleyh hiç bir şey, bizi kendine bağlıyamamalıdır. Bu «ölüş» ve «istikrarsızlık» nazariyesini benimsiyebilmek için, birtakım ruhî mümareseler yapılır ki bunlar ruhu, bu cihanşümul akıntı ummanı içinde bir limana bir melcee kılavuzluk ederler.

Budizm hakkında; «Allah» sız bir din, derler. Hakikatte Budizm, ilâhları inkâr etmez. Amma şurası doğrudur ki bu din, ilâhlarla meşgul olmaz ve onlara bir rol avırmaz. Budizm, bilhassa, «amelî ahlâk» tır; insanı bedbahlıktan kurtarmağa matuf bir talimattır. Fakat başkalarını ızdırap içinde bırakarak valnız nefsini kurtarmak değildir. Her ferdin vazifesi, karşısındakini selâmete çıkarmak için çalışmak ve ona selâmet volunu öğretmektir. Budizmin özü: egoizme karşı şiddetli ve mütemadî bir mücadele açmaktır. Çünkü bütün arzuların kaynağı, egoizmdir.

4 — Netice :

İlk bakışta Budizm, bu günkü zihnivetten çok uzak gibi görünür: Havat ve arzulardan yüz çevirmek, bütün harici faaliyetlerden el çekmek ve saadetî, bir nevi mahvolma demek olan Nirvananın sükünetinde aramak insanı harekete getiren bütün âmileri toptan süpürüp atmak demektir. Bu ise hayata veda etmek olur.

Böyle olmakla beraber Budizmin, kıymetli ahlâk unsurlarını ihtiva ettiği de bir hakikattır. Meselâ bedbinliği ile bile insanın hassasiyetini uyandırarak ıstırap çekenlere karşı alâkadarlığı artırır. «Başkası nemelâzım bana !» dedirtmez.

Kâinatı böyle ıztırap içinde görmekle bundan yal-

nız şikâyet ve figan neticesine değil; fakat bütün mahlûkatı sevme ve acıma; insanın bütün hayvanlar ve nebatlarla ince bir kardeşliği olma neticesine varır. Öne sürdüğü tedbirler ise şiddetli ihtirasları Özcülüğ Egoizmi öldürmeğe matuftur. İnsanı: kendini tanımağa, kendine hâkim olmağa, maddî şeylere bağlanıp kalmamağa davet eder.

Şunu da söyleyelim ki, bütün diğer doktrinler, - isterseniz Ütibiler deyiniz - gibi Budizm de harfi harfine tamamen tatbik edilmiş değildir. Ayni zamanda bir çok yüksek ruhların teşekkülüne de hizmet etmiştir.

Eflâtun

[M. Ö. 429 - 347]

Eflâtunun en dikkate şayan vasıflarından biri içtimaî teşkilât idealine mühim yer ayırmasıdır.

1 — Hayatı :

Eflâtun, milâttan önce 429 da Atina da zengin bir aileden dünyaya geldi. Sokrat'a talebe oldu; hayatını okuma, okutma, kitap yazma, uzun seyehatler - bilhassa Mısır'a - «ve üç kere Sicilya'ya yapmak ile geçirdi. «Akademus» parkında «Akademi» denilen mektebini tesis etti. Bugünün Akademi adı burdandır.

Eflâtun, uzun hayatı içinde, siyaset ile de çok meşgul olduu. Eflâtun'un dünyaya geldiği devirde grek sitelerinin dolgun ve zengin bir hayatı vardır.

Bilhassa Atina, en ünlü günlerini; Perikles zamanını yenice bitirmiştir; henüz zenginliği, refahı devam ediyordu, fakat dahili ihtilâllerle sarsılmış bulunuyordu. Rejimi Monarşi, zadekân, müfrit demokrası gibi şekilden şekile geçiyordu. Nihayet sandalya kavgaları, hükûmet darbeleri, Tiranlık devirleri de geldi. Diğer greksiteleri de hemen aynı halde idi, hiç bir istikrar yoktu.

Böyle bir devirde gelen Eflâtunun iyi bir hükûmetin nasıl teşkil edileceğini ve bunun idamesini ne suretle mümkün olabileceğini tetkik etmesi çok tabidir.

Eflâtunun daha genç yaşından itibaren siyasî faaliyeti düşünüyordu. Fakat sonradan hayatını felsefeye hasretmeğe başlayınca, felsefeyi fikirleri ile, devlet adamları üzerine tesir icra etmeyi ve bu suretle, tahayyül ettiği siteyi, yer yüzünde tahakkuk ettirmeği düşündü. Buna »Siraköze» tiranı «Denis» ile olan münasebeti de fırsat hazırlıyordu. Sicilyaya ilk seyahatinde Eflâtunu bu Tiran büyük bir önemle kabul etti. Gerek Tiran ile gerek bunun damadı «Dion» ile Eflâtun arasında sıkı bir dostluk bağlandı. Bu adam Eflâtun'un hürmetkâr tilmizleri sırasına girdi. Binaenaleyh Eflâtun siyasî nazariyelerinin tatbik mevkiine konularak kusursuz bir sosyetenin kurulabileceğini ümit edebilirdi. Fakat onun bu intizarı boşa çıktı: Ne «Denis» ne de «Dion» böyle bir işe teşebbüs etmediler. Amma o, en büyük eserlerinden biri olan «Cümhuriyet» kitabını o ümitle yazmıştır.

2 — Şe'nî siteyi tenkit:

Eflâtun, bu kitabının sekizinci ve dokuzuncu fasıllarında siteyi tenkit ile karışıklıkların ve inhitatın sebeplerini gösterir. Bu filozofa göre sosyete: Bir zaruret dolayisile kurulmuş olup beşerî ihtiyaçları tatmine mecburdur. Bunda iş bölümü en başta gelen bir kanundur. Site ziraat

vasıtasiyle temel ihtiyaçlarını elde etmeğe uğraştığı müd detçe, sitenin hayatı normal idi. Fakat ihracatçılarca başladığından itibaren - alabildiğine istifade ve menfaat hırsını körüklediğinden - fenalık da başladı. Servet ardından koşma ve zenginlik; yeni yeni ve gittikçe sun'î ihtiyaçlar doğurttu. Ve bunlarda türlü türlü yeni sanatlar meydana getirdi. Bunların çoğu faydasız ve parazit sanatlardı. Bu suretle iş bölümü, en münasebetsiz ve faydasız noktalarına kadar götürüldü. Nihayet nüfusun çoğalması ve zenginlik ihtirası sosyeteyi emperyalizme ve muharebeye sevketti.

İşte böylece sosyete, fena tanzim edilmiş, fena bir organizasyon halini aldı; fertlerin çoğu kuvvetlerini, faydasız faaliyetlere sarfeder bir hale geldi. Ve sosyetenin hayatı ekseriya karmakarışık ve zararlı şekle girdi. Sosyete bu vaziyete düşünce, felâketlerin en büyüğü olan vatandaşların ahlâkının nasıl bozulacağını da Eflâtun, göz önüne getiriyor. Bu zenginlik meylinin insanlarda uyandıracağı ilk his kibir ve ihtirastır. Böyle insanlar; yalnız paraya taparlar, egoistler! Hiç bir nevi vicdan kanunu tanımazlar. Serveti elde edince, her türlü ahlâkı çiğneyerek, maddî lhazlar içine gömülürler. (oligarşik adamın hareketi böyledir.) Bu rejim şüphesiz, zenginlerin refah ve saadetinden mahrum olan veya kendilerini öyle zanneden bir çok insanların kıskançlığını uyandırır. Bu oligarşiyi yıkar ve yerine demokrasiyi kurdurur. Nihayet demokrasi de prensip ve mayası icabı, Tiranivi getirir. İşte Eflâtuna göre bozulmanın soyları böyledir.

3 — Ahengin yeniden kurulması :

Siteyi iyi etmek, onu ifratlardan kurtarmak intizamı tesis etmek ile olur. Fakat bu intizamı nasıl tarif etmeli? Eflâtun bu bapta, evvelâ (adalet) tabirini kullanmaktadır. Bu adalet mefhumu «Cümhuriyet» kitabının birinci

ve ikinci fasıllarında uzun uzadıya tetkik edilmiştir. Fakat Eflâtun, adalet ile ahengi birbirine karıştırır. Filhakika ona göre adalet: uzviyetin muhtelif fonksiyonları arasında muvazene ve ahenktir.

Bu fikri, bilhassa, beşer ruhu ile mukayese ederek tesbit etmektedir. Mükemmel bir site, iyi tanzim edilmiş bir ruha benzer. Eflâtuna göre bizim ruhumuz, üç unsurdan mürekkeptir. En aşağıda iştihalar ve maddi arzular bulunur; açlık ve susuzluk gibi. En yukarıda akıl vardır ki vazifesi; iyilik ve güzellik gibi fikirleri temaşa ve takip etmektir. İkisi ortasında (irade) vardır ki bunun rolü; maddi arzular ile aklın arasını bularak bunları ferdin hayatına yardımcı kılabilmektir. Bir teşbih ile ifade edacek olursak denebilirki bizim içimizde üç şey vardır.

1 — Yalnız yemeği düşünen bir vahşi hayvan.

2 — Yalnız aklı işliyen bir adam.

3 — Aynı zamanda hem vahşi hayvan, hem insan olan bir arslan.

Eflâtun, «Phedre» kitabında ise daha mükemmel, başka bir mukayese yapar ki o da yine buraya gelir. Bizim ruhumuz; kendisine iki at koşulmuş bir arabaya benzer. Bu atlardan biri yükseklere şahlanmak, daima göklere çıkmak istiyor. Öteki at, yerin dibine doğru çeker. İrade ise bu iki atın kuvvetlerini muvazenelendirerek arabayı, doğru yolda götürmeğe çalışan bir arabacıdır.

Mükemmel bir site de böyle birbirinden tamamen ayrı üç sınıftan mürekkep olmalıdır, der.

Temelde: ameleler, çiftçiler, tacirler ki bunların vazifesi, umumun ihtiyaçlarını temin etmek ve servetler meydana getirmektir, fakat bu sureti idare etmekte olanlar, tamamen serbest değildirler. Çünkü servetin

idaresine ait talimatnamaler, şefler tarafından yapılacaktır. Filozoflar bu sınıfa «tunçlar sınıfı» diyor.

İkinci derecede «gümüşler sınıfı» gelir ki askerler bu sitenin müdafaasile mükelleftirler.

Nihayet «Altın sınıf» gelir ki bunlar devlet adamları ve yüksek zekâlar olup en yüksek kuvvet ve kudret bunların elindedir.

4 — Liderlerinin ve devlet adamlarının yetiştirilmesi :

Bu programın en mühim kısmı hudutsuz salâhiyete malik olacak olan «Filozof - devlet adamları» nın yetiştirilmesi işidir. Memleketi idare edecek olanların evsafı üzerinde, hiç kimse, bu filozof kadar, ehemmiyetle durmuş değildir. O, idarenin dizginlerini ne soyca asillere, ne zenginlere verir. Ancak fikren yüksek adamlara verir.

Eflâtunun sitesi böylece pek mükemmel bir terbiye sistemi üzerine dayanır. Bütün yurt çocuklarına on sekiz yaşına kadar ayni terbiye verilecek ve bu terbiye oyun şekli altında olacaktır Cebir ve şiddet usulü yasaktır On sekiz yaşın sonunda, bir yoklama ile, «Tunçlar sınıfı) Ayrılacak. Ötekilere iki sene daha beden terbiyesi yaptırılarak askerliğe hazırlanacaklar. Yirmi yaşında bir seçme daha yapılarak devlet adamları namzetleri ayrılacak. Bunlar, daha onbeş sene orada muhtelif aralıklı sıkı imtihanlarla mükemmel bir suretde okutulacak. Otuz beş yaşına gelince yeniden on beş sene devam edecek yoklamalı stajlara tâbi olacaklar. Bu son on beş sene içinde okumaktan ziyade, idarî ve askerî muhtelif makamlarda stajlarda bulunacaklar. Ancak elli yaşındadır ki nazarî ve amelî her türlü kabiliyeti gösterdikten sonra bir insan, devlet adamı olabilecek.

Kadınlarda, devlet adamı olabilirler. Çünkü bunda cins değil ehliyet nazarı itibara alınacaktır.

Eflâtunun, milleti sınıflara ayırması da sırf liyakat ve istidat sebebiledir. Tunç sınıfının veya askerlerin çocukları muayyen imtihanları verince, devlet adamları sınıfına geçebilirler. Kezalik bu yüksek sınıfın çocukları müsabaka imtihanında kazanmazsa aşağı sınıflara geçer.

Eflâtun'un sisteminde bir de (öjyenik) esası vardır. Marizlerin ve sakatların hayat hakkını kabul etmez. Çocukların terbiyesi de aileye değil devlete yükletilir.

5 — Netice :

Eflâtun «Cumhuriyet» kitabını yazarken bunu siyasî bir rüya ve hulya maksadile, değil derhal tatbikatına geçilecek bir program diye yazmıştır. Tatbik vaziyetine nasıl geçileceğini dahi bildiriyordu. Bir hükûmet darbesi yapılarak (Filozoflar konseyi) diktatörlüğü eline alacak yani vaziyete intıbak edemiyen ihtiyar vatandaşlar nefyolunarak, yeni site gençlerle kurulacak.

Bu doktrinin pek çok hayalî kısımları ihtiva ettiğini söylemeğe lüzum yok. Fakat pek çok enteresan ve hattâ modern fikirleri havi olduğu da inkâr edilemez. Bunların bir kısmını zikr ile iktifa edelim

Birinci Eflâtunun terbiyeye, bilhassa devlet adamları terbiyesine verdiği büyük ehemmiyettir. O, milletin idare şeklini, işini doğum tesadüflerine, askeri kuvvete din veya servet sahiplerinin tahakkümüne bırakmaz. Yalnız hünere ve bilgiye verir.

Bazılarının dediği gibi «idare işi» ayrıca bir san'attır; Hikmeti hükûmet tecrübesinde yalan ve hile dahi caizdir; «Devletin sırrı budur.» Eflâtun bu fikire tamamen muarızdır. Eflâtun'a göre ideal bir şef, filozof olacağından tabiî filozofun çok geniş bir kültürü; en

yüksek fikirleri kavrıyabilecek bir ehliyeti akıl ve vicdanın bütün kaidelerine itaatı olacaktır.

Liderin, devlet adamlarının zekâ ve dirayeti: Bütün fertleri umumî menfaate boyun eğdirtmekte; ve servetin istihsal ve tevzi işlerini bu esasa göre tanzim edebilmekte görülür. Servet ancak hakikî ihtiyaçlar ile orantılı artırılacaktır. O, ancak bunun içindir ve bunu liderler tesbit edecektir. Bu iş bugün bile, bugünün meselelerinden değil mi ?. Bir nizam altına alınmamış, fazla istihsal, fazla makinacılık, bazan şahsî servetlerin ifradı fazla hususî menfaatler takibi... Meseleleri, devletleri ekonomi işlerine müdaheleye sevketmiyor mu ?.

Bütün bu hadiseler gösteriyor ki - Eflâtun'un sitesinde olduğu gibi - daha ahenkli bir cemiyet yaratabilmek için cemiyet ve milletin menfaatını, fertlerin ve ailelerin menfaati üstünde tutmağa daima ihtiyaç vardır.

Aristo

(M.Ö. 322 · M.Ö 384)

Bugünkü batı medeniyeti: eski yunan kültürü ile İysa dininin bir karmasıdır. Yunan kültürünün bel kemiği de Aristo dur. Aristo, 17 yaşında öksüz kalınca, akraba ve aile dostlarından Proksen onu (Atarna) ya yanına alarak Atinaya tahsile göndermiştir. Atarna Bergamayı Dikiliye bağlayan şoşenin kıyısın-Dikiliden beş kilometre kadar içerdedir. Vaktiyle, üzerinde Atarna şehri olan yere bugün (Ağıl kale) denilmektedir. Aristo burada otuz beş yıl kaldı. Ve en

güzel eserlerini burada yazdı. Atarna kralı Hermiyas onu kardeşinin kızı Pityas ile evlendirdi.

Aristo'ya göre insan için, en yüce erek; kendimizdeki insanlığa özel kudreti geliştirmektedir. Bu kudret: akıldır. Binaenaleyh bir insanın değeri, bir insan için en yüce erek: aklın, faziletle beraber gelişmesindedir.

Fazilet nedir? - Türlü hal ve hareket tarzları arasında iyi niyetle en doğrusu hangisi ise onu seçmek ve ifrat, tefrite düşmeden tam "orta" yı güdebilmektedir. Meselâ cesaret, (lâzım olduğu tarzda), (lâzım geldiği derece)(lûzümunda) itimat veya korku hissetmektir. Zıtları (korkaklık) ile (inatçılık) tır.

Cömertliğin ifratı israf, tefriki hasisliktir.

Şimdi fazileti şöyle tarif edebiliriz: En doğrn bir akıl ve ihtiyat ile ve kendimize nisbetle tam (itidâl = orta) yı takip ile iradî ve kararlı bir surette harekete daima hazır olmak.

Ahlâkî faziletin biri aklî, diğeri iradî iki unsuru vardır. Fazıltli insan: insanlığa özel işi çok iyi yapmak ister? yanî her türlü ifrat ve tefritten çekinir. İstihdaf ettiği gaye, ilk önce bir karar mahsulü değildir: istenir veya istenmez. Fakat bir kerre gaye, saptanınca buna ulaşma vasıtalarını göstermek, akla aittir.

Fazıletli olabilmek için: istemek ve bilmek gerektir.

İnsanın tabiat ve mizacının: Ahlâk ve fazıletin kendisinde kolay veya güç teessüs etmesine tesiri vardır. Fazıylet, tabiat mahsulu olmayıp terbiye ve mümarese mahsulüdür. Terbiye ve mümarese ile fazilet, bir tabiat gibi olabilir. Çocuğu, zamanında terbiye etmezsek; çocuk ihtiraslarını takip etmeğe alışırsa artık onun faziletli olabilmesi pek güçtür. Elimizdeki taşı bir defa atınca, bir daha elde edemeyiz.

İnsan, en büyük saadeti hareket ve faaliyette bul-

duğundan, en yüksek fazilet : hikmete en uygun faaliyettir.

Kendî derinliğindeki insanlığa özel özü, tahakkuk ettirilen faziletli insandır ki hakikî insanlık tadını tatar ve kendini mesut hisseder.

Faziletli insan, kara günlerinde dahi, mesuliyet hissini büsbütün kaybetmez. Hayatın inişli, yokuşlu olduğunu bilir.

İnsan, bir içtimaî varlıktır. Yani esas tabiatini teşkil eden bütün (üf'ule=fonksiyon) larını sosyal muhitte işletmeksizin, fazilet ve saadeti cemiyet içinde amel haline getirmeksizin tam insan olamaz. Cemiyet olmıyaydı (insanlığa özel mahiyetler) olamazaı. Böyiece siyaset, ahlâkın zarurî bir tamamlayıcısıdır. Daha doğrusu ahlâk, politikanın bir şeklidir. Bu sebeple ferd, kayıtsız ve şartsız devletin emri altına girmek mecburiyetindedir. Devlet, her ferdin hal ve hareket tarzını, umumî saadeti en iyi temin edecek surette sevk ve idare etmelidir. Şahsi entere ile siteninkini birleştirmelidir.

Devlet, terbiye ve kanun işlerini : fertlerde faziyleti itiyat halini aldıracak şekilde düzenlemelidir.

Aristo en mes'ud adam portresini şöyle çizer :

1. Bedenî ve ruhî melekelerinin inkişafı ahenklidir.
2. Yaradılışı ve aldığı terbiye iyidir.
3. İşleri, yolunda gider.
4. Servetce, sıkıntı içinde değildir.
5. İyi çocukları ve dostları vardır.
6. Aklı en kuvvetli bir surette işlemektedir.
7. Tabiî ve içtimaî temayüllerini tatmin edebilmektedir.

— Portresi böyle çizilmiş adam, niçin mesuttur ?.

— Aristo : «Bunu metafizikten öğreneceğiz.» diye şöyle açıklar :

«Metafizik diyor ki :» Allah en mesuttur' Ve saadeti için haricî hiç bir şeye muhtaç değildir. Kendi natürü ile bizatihi mesuttur. Saadeti (fiil) den ibarettir. Zira saadet, adalette değildir. Fakat öyle bir fiildir ki buna hiç yorulmaksızın devam edebilir.

Aristo'ya göre insanın saadeti : Tanrı gibi, hiç yorulmadan daima en iyiye doğru hal ve harekette bulunabilmededir.

Mevlâna Celâleddin

(1207 - 1273)

Felsefeni en büyük işi; hayatın gayesini tayin etmektir. Niçin yaşıyoruz? Niçin türlü türlü şeylere gönül bağlıyoruz? Bunların hepsi gönül bağlamaya değer şeyler mi? Hepsinin üstünde, sonuna kadar, sonsuz bir aşkla gönül bağlanacak tek bir şey, tek bir hakikat, solmaz tek bir güzel yok mu? İşte her devirde, her büyük filozofun radığı en büyük meselelerden biri budur.

Bizim büyük filozoflarımızdan Mevlâne Celâleddin bu mes'ele ile derin uğraşmış kudretli (Feylesof - Şair) dir.

Bugünkü içtimaiyat âlimleri medeniyeti « Daha yüksek bir hayat » diye tarif etmektedirler.

Bizim büyük filozof aynı mânayı, daha şairene bir eda ile :

« Can feşan ey afitabı-ı manevi
Mer cihanı küherna binuma nevi »

"Ey manevî güneş olan insan. Eski dünyada yenilikler göstermek yolunda canını feda et„ diyor.

Gönül bağlanmağa değer tek güzel: her zaman, yepyeni daha üst, daha ileri, bir vatan, millet ve dünya yaratmak için bütün kudreti ile çalışmaktadır.

Fakat yepyeni bir dünya yaratmak için böyle (Yeni hayat) yaratmağa gerçekten aşık, kendi özcülüğünü (Egoizmini) yakıp mahvetmiş tamamen kendini vatan ve millete hizmete hasreden bir nesil yetiştirmek lâzımdır.

Türk felsefesinde büyük işlere, derin hakikatlere aşık, pek mühim yer tutar. İçimizde «Yepyeni dünya» yaratmağa derin bir aşk, mukaddes ateş yok ise hiç bir şey yapılamaz. En büyük kuvvetler, en derin aşklardan kaynar. İçinde aşk olmıyen insan, büyük işler göremez. Bu türlü aşkı en ince ve en derin terennüm eden iki büyük Şair Filozof Yunus Emre ile Celâl dir. Yunus emre bu türlü aşk hakkında :

«Hamzara kuvvet verir kaadir Çalap aşk erine»

Celâl de bizi her büyük işe saldıracak yepyeni medeniyet yarattıracak âmilin aşk olduğuna inanır.

«Şat baş ey aşk hoş sevdayı ma
Ey tabibi cümle ilethayi ma»

«Hastalıklarımızın hepsinin tabibi sensin, ey aşk» diyor.

Büyük bir ülküye kendini bir kere tam verip nefsini unutan bir insanda can sıkıntısı, ruh üzgünlüğü, hased, garez, egoizm denilen insan ruhunun seretanları olur mu ?.

Yüksek bir ülküye tam ve candan gönül bağlıyamamak insan için pek tehlikelidir. (Yepyeni dünya) yaratmak aşkı az ise, insan ruhça düşkündür. Bu asîl ve merdane aşk, herkesin ve bilhassa yetişmekte olan nes-

lin hepsinin kalbinde eski ateşgedelerin ateşi gibi yanmadıkça yeni dünya, yeni hayat kurulamaz. Vatana en büyük bir borcumuz yeni neslin gönüllerinde bu ateşi tutuşturabilmek ve bedence, ruhca, seciyece kuvvetli vatanperver bir gençlik teşkil edebilmektir.

«Her ki in ateş nedaret nist bat»

«Gönlünde bu ateş olmıyan, yok olsun»

Kalbimizde bu ateş ile namütenahi tekâmül yoluna çıkınca, önümüzü kesecek bir ilk haramî; maneyî mertebenin en aşağısında kalmış insanların taktığı egoizmdir, kaba meteryalizimdir; kendi putudur.

Lâkin maddeye, puta tapanın ruhu yoktur.

«Her ki o ten ra perestet can neburt»

Celâl, gönlündeki (Yeni hayat) mukaddes aşkı sönmiye yüz tutan, yerlerini altın aşkı sarmağa başlıyan insanlara :

«Zer taleb keşti hud evvel zer bedi.»

«Sen şimdi altın ister oldun, Halbuki gençliğinde kendin altın idin» diyor. Ah gençlik. O cidden altındır. Gençlik ömrün altın ve elmas devridir.. Çünkü mukaddes ateş içimizde o zaman tutuşur; derin tutuşunca sonuna kadar da hiç sonmeden yanar. Ve mukaddes ateş içimizde hiç solmayan bir algül olur. Diğer bir borcumuz : Kendimizdeki egoizm putunu kırarak örnek olmak suretile, her taze gönülde hiç solmayan birer algül açtırabilmektir.

Celâl'e göre, gençliğinde, gönlünde böyle bir algül açtırmıyan insan, baharını gafletle geçirmiş demektir.

"O ki gafil hut ez keşti bahar
O ki danet kimeti in rüzgâr„

Kırılacak ve yakılacak iki put, içimizdedir: Egoizm ve meteryalizm. En büyük başka bir borcumuzu da egoizmi ve materyalizmi nerede olursa olsun, boğmaktır.

Mevlânadan :

«İnsanları yarattığından dolayı Tanrıyı, Melekler itham ediyorlardı; Tanrı cevap verdi. İnsanların çoğu masiyet çamuru içinde süaünecek, fakat bazıları nur içinde yürüyecek ve onların güzellikleri size gıpta verecek. Binaenaleyh ben, bu cihanı, ancak bunlar için tasavvur ve icat ettim.»

«Senin benliğin bir dağ gibidir ki güneş görmene, güneşin nurunu almana mâni olur. Benliği aş, benliğinden gaç ki yüksek hayat yaşıyasın.»

Mevlâna terbiyenin kuvvetine inanır :

"Ger tü senk ü sehre ü mermer şevi
Çün besahip dil resi gevher şevi„

"Eğer taş, kaya mermer olsan dahi bir kâmil mürebbi elinde gevher olursun.„

Eğoizim yolunda olanlara :

"Meyli tü suyi mügaylanest ü rik
Ta ki gül çini zi hari mürde rik„

"Senin gittiğin yol : dikenliğe ve kumluğa gider. Ö.ü dikenlik ve kumlukta nasıl gül bulup dereceksin ?„

"Merhamete nail olmak iştersen zayıflara merhamet et „

"Rahm hahi, ber zaifan rahm kün„

"Ahiri her girye handeest
Merdi ahir bin mübarek bendeest„

"Her ağlamanın sonu gülmedir. İşin sonunu gören insan, mübarektir.,,

"Ademi ra düşmeni pinhan besist
Âdemii ba hazer akil kesist,,

"İnsanın gizli düşmanları çoktur. Hazer ve dikkat ile hareket eden kimsedir ki akıllıdır,,

'Her çi ber tü ayed ez zülumat ü gam
An zi bi bakî ü küstahest hem,,

"Başına gelen elem ve felâketler, sende allah korkusu olmamasından ve küstahlikla hareketindedir.,,

"Çün garaz amed, hüner poşide şüd,,

'Garazkâr olan kimse, karşısındakinin hünerini görmez.,,

"Âhır âdem zadei ey na halef
Çend pindari tü pesti ra şeref,,

"Ey insan!. mahlûkat zincirinin en üstünde olan adem oğlusun. Alçaklığı nasıl şeref zannedersin?,,

Bir de rübailerinden birini alalım :

"Nuri felekest in teni hakii ma,
Reşki melek amedest çalâkii ma,
Geh reşk büved firişte ez pakii ma,
Geh bigrîzed div zi bipakii ma,,

"Bizim şu kara topraktan olan bedenimiz feleğin nurudur. O kesif ten asümanda öyle sür'atle uçar ki bu çalakî, meleklerin bile gıptasını davet eder.

Bazen gök insanları, biz toprak adamlarının temizliğini kıskanırlar; bazen de şeytanlar bizim kötülüğümüzden kaçarlar.,,

Mevlânanın doğumu Belkide 16 Rebilevvel 604 (1207).

Konyada ölümü : 5 cemazilahir 672 (1273).

Rable

(1494 - 1553)

1 — Hayatı ve eserleri

Rable,nin doğum tarihi sağlam bilinmiyor. 1494 de olduğu sanılıyor. Fransada (Touraine) de doğmuştur. Liyon'da bir hastanede operatördü. Kardinal (Balay) a başkâtiplik ettiği sıralarda onunla, ağır işler alarak Romaya bir kaç kez gitti. Çağının hem bilginlerine hem siyasasına, hele Fransa krallarile Papalık arasındaki bağlara inceden inceye bilgili idi.

Komik bir eser olan ve (1532) de Liyonda basılan (Pantagruel) basılmazdan önce bir çok kitapları çıkmıştı. Ünlü bir yazıcı idi. Yazının ardını koğdu. 1554 de (Gargantua) kitabını bastırdı. Kocalığı ve ölümü üstüne bilgimiz yok. 1553 de öldüğü sanılmaktadır.

Ölümünden sonra, onundur diye eserinin beşinci bölümü (Li'il Sonnante) adile basılmış ise de bu eserin onun olmadığı söylenilir.

Bu büyük fantazi ve komik eserin genel bir kurumu vardır. Şövalye romanı olup bu kahramanın başından geçenlerdir. Şaşılacak bir doğum, soysop kütüğü, çocuk luk ve açılma, savaş akınları, acayip inlerde gezmeler. Hepsinde ölçüsüz bir karikatürcülük vardır. Belki bununla müellif, salt kikâyecilik merakını yerine getirmiştir. Bununla beraber bu iki eserinde, zamanının büyük işleri üstüne diyeceğini demeğe yer bulmuştur. Eserlerinde, böylece şaka, insanı derin düşüncelere götürür.

2 — Tabiata güvenme :

Rable, Katolik kilisesinin temel inanlarından dışarı çıkmamıştır. Bununla beraber dinle düzeltme istiyenlerdendi. Fakat bu düzeltmenin, gürültü çıkarmadan, yöntemli yapılmasını istiyordu. Amma ne Protastan, ne de Katolikleri kandıramıyordu. İki taraf ta ona saldırıyor ve o da bütün gücile kendini kalkanlıyordu. Protestanlığı kuranlardan (Kalveni) olduğu denlü, Papayı da çekiştiriyordu. Gerçekte ise kendisi, herhesin anladığı Hristiyan dininin yolcusu değildi.

Onun temel düşüncesi : Tabiata güvenme, daha açık söz ile dirime güvenç idi. İnsanların çektiği acıları bilmekle beraber, bu, onun nikbinliğini azaltamıyordu. Eserinde: diriklik, çalışma sevgisi ve hürriyet taşkın ve coşkundur.

Rable'nin temel eserinde, bu günün önemli düşüncelerinden olan, maddeye bütün gücile sarılarak bundan bir çok iyi bulgu (icat) lar alana çıkarmak. Beşerin çalışmasını ve bulgularını saygı ile anar. Meselâ üçüncü fecisinde (kenevir) den ve bundan yapılan bez, giyim, ip, çadır, yeldeğirmeni kanadı, kâğıt ve başka nesnelerden söyler, ve geleceğin hava yolculuğundan bile söz açarak, o günlerde de bundan asılanacağını (istifade) söyler.

Dördüncü faslında hemen hemen tarihi materyalizmin bir şemasını çizer :

"Adam oğlu, daha ilk çağda, ürün almak için toprağı sürmeği ve ekinciliği buldu„

"Ürünü korumak için silâhları ve çerıliği buldu„ Riyaziyat ile tıbbı ve nücumiyatı, gene ürünü, emniyet altında uzun müddet ilintisiz tutabilmek için buldu.

Su, yel ve kol değirmenleri buldu. Bunları bir yer-

den başka yere götürmek için sanaatlar buldu. Gene ürünü deniz aşırı götürmek için gemiler yaptı

Böylece tabiat ; insanın canını iğneliye iğneliye onu yorulmak bilmez bir verimliliğe ulaştırmıştır: İyi yaşamak için ; tabiatı · iş ve arama ile iyi tanımak gerektir. Ancak böylelikle; doğru ve güzel bir (ruh) sahibi olabiliriz. Rable eski çağın (ahlâksız) bilgisi, (ruhu) yok eder,, sözünü anmak ile beraber, bilgiye, ahlâkın kurumunda bile büyük bir yer verir. Mürebbisinin (Gargantua) için çizdiği terbiye plânı ünlüdür: Görme ve aramaya dayanan dolgun bir ansiklopedik bilgi; zihin kültürü denlu oyun ve beden kültürü de var. (Gargantua) abdaldı. Yani mürebbisi, onu bilgin, gönül alıcı, iyi yürekli, uslu, güler yüzlü bir genç yaptı Okumanın gücüne coşkun inanı vardı.

Rableye göre insan; bilgili, iyi, ertemli olmağa özenir ; elverirki terbiye yolu ile bunları ona vermeği bilelim.

3 — (Müsamaha ve Barışcılık :

Hayat sevmek; Rable, hayata engel olan, hayatı bozan ve kıran her nesneye düşmandır. Her fırkanın fanatiklerine, baskı taraftarlarına saldırır. Çağının (Hümanist) lerile beraber kanlı savaşların vahşet çağlarından kalma olduğuna inanır. Yeni zamanların aydın tör adamlarının vazifesi dünyayı bu felâketten kurtarmaktır. der.

(Gargantua) da şöyle bir parça vardır: Kral (Pikroşol) bütün acunu almağı kurmuş. Komşusu (Grandgusie) nin üstüne saldırmağı düşünüyor. Bu sonuncu, harbı istemiyor amma ne yapsın, kendini korumak gerek. Böyle gününde bile, düşmanın, 'şimdilik sapıtmış sevdik, gibi bakıyor Düşman ordusundan tutulmuş tutsak bir, zabiti, şu öğüt ile geri yurduna gönderiyor :

" Bu çağ, komşuları olan, hristiyan kardeşleri zararına acunu almağa kalkacak çağ değil. Eski Herküllere, İskenderlere, Aniballere, Spirelere, Sezarlara... benzemeğe özenmek incelik uyan bir iş değildir. Biz krallıklarımızı, o kitaba göre, korumağa ve çevirmeğe buyurukluyuz. Komşularımızın yurtdaşlarını almağa değil. İptidai insanların ganimet dediği şeyin bugünkü adı yağmacılıktır. (Pikroşol) sarayında rahat rahat oturup yurdumu yağmayı düşünemesin. Çünkü kendisininkini iyi çevirerek tırkı onu yükseltebilir. Benimkini yağma etmek isterse o zaman kendisininkini yok etmiş olur.

Tanrıyı severseniz şuradan savulup gidin. Ve kralınızı girdiği çıkmazdan kurtarın. Sizden kurtuluş akçesi istemem Atlarınızı ve silâhlarınızı da size geri versinler. Komşular ve eski dostlar arasında böyle yapmak yaraşır. Aramızdaki anlaşamama, kan dökmeğe değmez. Efiâtun derdi ki, Yunanlılar arasında, nasılsa, birbirlerine karşı silâha sarılmak olursa bunun adı, muharebe olmasın, (bir fitne ve fesat çıktı) olsun; ve son kerte soğuk kanlılıkla çözülmeğe çalışılsın.

4 — Mutlular memleketi (Telem kıt'ası)

Pikroşol üzerine, (Ju) dında şen ve kahraman bir adamın çalışması ile, üst gelinivor Ve buna, öğdül olmak üzere, ona (Telem) denilen yer veriliyor. Burası usluların ve mutluların ocağı oluyor. Bununla, Rable, düşüncesini çiziyor.

Burada orta çağ şatolarının lüksü, konforü ve inceliği var.

Bu acunun yalnız tatlarından ve iyiliklerinden mi aşılanmak (istifade edilmek) istenilivor ? Öyle ise bu incelik ve zekâ ile yapılmalıdır (Telem) de kabalıklara yer yoktur. Hattâ mutfağa bile pek değer verilmemiştir. Telem'liler; ancak güzel konuşmalardan, güzel nesneler-

den, musikiden, okumadan, oyundan tat alırlar. Onlar çok ertemli ve mutludurlar, çünkü ergindirler.

Prensipleri şudur : Ne istersen yap Çünkü iyi ruhla doğmuş, iyi terbiye edilmi-, iyi insanlarla düşüp kalkan ergin kişiler, hemen özgider (insiyakî) gidişle ertemli işlere doğru koşarlar ve fenalıktan bütün güçlerile çekinirler. Baskı (zülum ve istibdat) altında kalan insanlar ise; hürriyeti (fazilet) yöneminde yürütecekleri yerde, baskı (iştibdat) boyunduruğunu kırmağa yürürler. Çünkü insan, (memnu) nesdeye yelenli (haris) dir.

Bu ütopi diyarında bu geniş hareket örnek bir hayat yaratmıştır. Burada, okuma yazma, musiki ve beş altı dil bilmiyen insan yoktur. Erkekler, şövalyedirler; kahraman ruhludurlar. Kadınlar hem bilgin hem incedirler.

Kadınlığın her zerresinde işin eri oldukları gibi (fikir) hayatları da pek yüksektirler.

Buraya sinsiler, faizciler, kötü hiç bir nesne giremez.

Yalnız sevinç içinde yaşamağa yaraşanlar girebilir.

5 — Net'ce :

Unutmamalıdır ki Rable'nin eseri, çalışkan bir adamın kalem sınamaları biçiminde, komik bir eserdir. Bunda fikirler yufka, çocukca ve aşırı şişirilmiştir. Bundan ötürü hepsini, gerçek diye almak doğru olmaz.

Bununla beraber (ahlâkî temayül) ler bakımından dikkate değer. Bir çok doktrinler derler ki : İç olgunluğu, normal hayatın tatlarına üst tutulmalıdır. Hayatın tatlarına pek düşkün olmamak gerektir. Bunların başlantısı ; tabiî olan her nesneden insanı yüz çevirtmektir.

Daima ruhla bedeni çarpıştırırlar. "Temel olan birincidir. İkincisine karşı ilişiksiz kalmalıyız,, derler.

Rable ise, maddi hayata da yer verir. Bu adama

göre Avrupanın ayırt büyüklüğünü yapan şey: tabiatı arama ve tanıma ile bu tanıma sonunda, elde edilen yaratıcı iş) tir.

Bu yüzden denilebilir ki Rable, bir ütopist değil : bir realisttir. Öyle amma onun ütopistliği şuradadır. Tabiî olan her şeyin daima iyi olduğuna inanması.. İnsan, salman (hür) olarak ertemi (fazileti) bulabilmek için, tabiatini kovalaması yeter, der. Bunda Rable, hocası, (Erasm) in izinden yürümüşlür. Erasm der ki: Ben doğruluğa akmağa (temayüle) (tabiat) derim... Kuşlar nasıl uçmak için, öküzler nasıl sapan için doğmuş ise insan da ertem ve felsefe için doğmuştur.

Eğer bir insan kötü ise o; baskı ve sinsilik (müraîlik) ile bozulmuştur. Ona salmanlığını geri verin, onda doğruluk, güzel düşünce ve işler hayatını tekrar yaşatmış olursunuz. İşte burada Rable ütopiye düşüyor'

Kınalı oğlu Ali Efendi

Ispartada doğmuş, ve hicrî 979 da Edirnede ölmüştür. (Ahlâkî alâi) eserile ünlüdür. Kâtip Çelebi'nin (Keşfi zunun) da yazdığına göre bu eser; celâli, nasırî, muh sinî ahlâklarına kendi tarafından da ilâveler edilmek suretile meydana getirilmiştir. Şamda Semiz Ali Paşaya ithafen yazdığından eserine (ahlâkî alâî) adını vermiştir.

Eser bir mukaddeme ile şahsî, ailevî içtimaî ahlâklardan bahis üç bölümdür. Ana fikirlerini aldım :

İnsan, hekimane yaşamalıdır. Hikmet nedir ? - Ruhun, en yüksek derecede ilme ve iyi hareketlere sahip olmasıdır. Haklkî saadet: ilim ve imandadır. Kalbimize

şüphe sarmamasına ve ilmimizin gittikçe artmasına bütün kuvvetimizle çalışalım.

Bizi hekimane yaşatacak iki şey : İlim ve ahlâktır.

Ahlâk nedir ? - Evvelâ vicdanı kötü düsünce ve niyetlerden temizlemek, sonra iyi niyet ve düşüncelerle doldurmak.

Fena hal ve hareket, insanda geçicidir. Murat edince insan, hal ve hareketini düzeltebilir. İnsan, hal ve hareketini, karakterini, değiştirebilir mi? - Evet değiştirebilir, Zira hiç bir karakter, fıtrî değildir. Yalnız bazı insanlarda karakter, taş kesilmiştir. Bunlarda güçlük vardır. Fakat çok ugraşma ile bunlar da muvaffak olurlar. Bu güçlük sebebiledir ki, karakter değişmez, diyenler var.

Rub; ebedîdir. Bedenin harap oluşu, ruha şamil değildir. Beden, ruhî tekemmül ettirme yolunda bir aletten ibaret olup saadet arama yollarında bir binektir.

İnsan ruhu, hayvanlardaki ruhtan iki nokta ile ayrılır :

1 — (Küllîler) ile, harici âlemde (asıl olan şey) in ne olduğunu kavraması ile.

2 — Hal ve hareketlerin iyisi ile fenasını ayırt ederek iyisini yapabilmek ile,

Hal ve hareket üç türlüdür :

Ehli hayvanların
Yırtıcı hayvanların
Meleklerin

ki gibi.

İnsan, bunların ikisi ile hayvanlar âlemine; üçüncüsü ile melekler âlemine ortaktır. Bu üçten hangisine isterse öyle yapmakta hürdür.

Ata binmış, yanında köpeği, bir avcıya benzer. Eğer insan, atla köpeği iyi sever ve idare ederse üçü de mes'ut olur. Ama eğer at, istediği yere giderse üçü de bedbaht olurlar. Zira at uzakta bir yeşillik veya su

görür gibi olur. Oraya koşar. Ama gördüğü ne ottur ne su ...

İnsanın aslına, tabiat içindeki mevkiine, ve geleceğine bir göz atalım. Asıl ve menşei, (İbni Yemin) in şu sözünde hulâsa edilmiştir :

Kâinata cansız olarak girdim.

Sonra nebat, sonra hayvan oldum.

Şimdi de insanım.

İnsanın tabiattaki mevkii, merdivenin ortasıdır: iyilik yapmak ile en yüksek noktaya yükselebileceği gibi; fena hal ve hareketlere sapmak ile de en kötü uçuruma düşebilir. İnsan, ancak kendisini terbiyeye uğraşmak iledir ki mes'ut olur. Saadetinin anahtarı kendi elindedir. Yaradılış, iktizası, iki yöne de yön alabilir. Bu işte kendisine yardımcı büyük bir mürebbiye muhtaçtır.

Müstakbel hayat: bunda (Kınalı oğlu), Eflâtun'un (Misal âlemi) ni kabul eder. Ruh, bedenden ayrılınca (Misal âlemi) ne gidecektir, der. Bu dünyada kazandığı ilmi, imanı, iyi hal ve hareketleri; orada güzel bahçeler, köşkler halinde tecelli edecektir. Cennet budur.

Cehalet ve kötü hal ve hareketler ise yılanlar ve akrepler halinde tecelli edecektir.

Cennet ve cehennem, ancak ruhta mevcuttur. Ruhumuz bedenden ayrılınca sinemizde : ya yaptığımız iyiliklerin sembolü bir sevgili veya yaptığımız fenalıkların sembolü yılan ve akrepler bulacağız.

Materyalistler bu görüşü kabul etmezler. Ama akıllı insan, o âlemi, ispatlı tanımağa muvaffak olmasa bile, inkâr etmiyerek : (belki) der.

Nasıl yaşamalı? 7 - Fazilet ve adalet ile yaşamalı!

Fazilet: Zekâ, cesaret ve iffet ahengidir. İnsan, bu üç değerin ahengini ancak daimî bir uğraşma ile sağlayabilir.

İnsan dünyaya bir (tabiî sebep) ile gelmiştir. Tabiat mahsulüdür. Terbiye san'atı iledir ki kendisini ar mahsulü yapacaktır. Terbiye : nefsini ve neslini muhafaza iç güdülerini tadilden, hiddetine sahip olmadan, zekâsını geliştirmeden ibarettir.

Zekâyı geliştirecek şeyler şunlardır :

1) İyi düşünmeği öğrenmek.
2) Matematik vasıtasile zekâya bir kesinlik vermek
3) Tabiat ve Tanrı hakkında derin bilgi edinmeğe çalışmak.

Bu üç şeyi elde ettikten sonra (adalet) e ulaşmağa çalışmalıdır ki şu üç şeye dikkat ile olur :

1) Tanrıya itaat.
2) Memleketin kanunlarına itaat.
3) Alış verişte hak geçirmemek.

Birinciyi yapmıyan kâfirdir. İkinciyi yapmıyan eşkiyadır. Üçüncüyü yapmıyan hırsızdır. Her âzayı, her kuvveti kendilerine özel işleri yaptırmak da adalet iktizasıdır.

İnsan, bedenî ve ruhî kuvvetlerini, fazilet elde etme yolunda harcamalıdır, Eğer dünya, böyle âdil bir adamın iradesinde olaydı, cennet olurdu.

Ödevi; fazileti idame etmek olacak bir rüh ijyeni de beden ijyeni kadar gerekli bir şeydir. Bu maksatla ruha daima iyi hal ve hareketler teklifinde bulunmalıdır. Zira böyle ekzersizler yapılmazsa ruh, zayıflar, tenbelleşir. Bu (mümareseler) yumuşlardır.

1) İhtiyarlık günlerinde dahi ilme çalışmaktan vazgeçmemek.

2) Şimdiye kadar elde edilen bilgileri, unutmamağa çalışmak.

3) Şehvet ve hiddeti tahrik etmemek. Bilâkis mümkün olduğu kadar sükûnetleştirmek.

4) Mahrumiyetlere ve acılara dayanmak.

5) Kendi hatâlarını aramada çok dikkatli olmak.

Terbiye işinde, bilhassa dördüncüsü pek önemlidir. Büyük hekim Sokrat, eş olarak, en çirkin ve cadaloz bir kadın seçmişti. Neye böyle yaptığını soranlara :

— Sabrımı artırmak ve içimden hiddeti koğmak için, derdi.

Ruh: Fazla şehvet, hiddet ve ihtiras ile bozulabilir. Bozulunca ilâcı terbiyeye baş vurmaktır. Bunun yolu şudur: o, fena hal ve hareketin tersini yaparak bu iyi yolda uzun müddet uğraşmak.

İnsan, kendisinden mümkünse daha iyi varlıklar dünyaya getirmek için evlenmelidir. Evlenipte böyle yapmıyan şeytanın kardeşidir.

Çocuğun vicdanı, bir boş levhadır. Oraya ne istersek resmedebiliriz. Terbiyenin ilk işi; çocuğu fena tesirlerden ve fena muhitlerden korumaktır. Zira çocuk, her şeyi taklit eder.

Çocuğun yanında; iyi hal ve hareketleri öğmeli. Fena hal ve hareketleri vermeli.

Çocuk, fena bir harekette bulundiyse, sert bir suret te azarlamamalı. Yaptığı hareketie kötülüğünü tatlı dil ile aydınlatmalı. Öğretimine gelince; ona fıtrî kabiliyeti nelere ise onu öğretmeli. Bilhassa şuna çok dikkat edelim ki tenbeltik, onda itiyat halini almasın. Bilâkis iş zevki en derin kökleşsin.

İlerletmek için insan oğlu, cemiyete muhtaçtır. Fakat içtimaî hayat, birtakım kargaşalıkları muhtevidir. Eğer bir cemiyette adaletsizlik varsa o zaman cemiyet hayatının, ilerleme yolundaki, avantajları kalmaz; fena olur. Buna mâni olmak için iki vasıta vardır.

1) Doğru yola gelmek istemeyenleri hizaya getire-

cek kanunlar yağmak.

2) Faziletli insanlar arasındaki gibi sevgiyi geliştirmek.

Cahilleri, birbirlerine sevdirmek güçtür. Fakat halkı terbiye ile buna ulaşılabilir. Bu sağlanınca kanunlara pek ihtiyaç bile olmaz. Zira kanun ancak cahiller arasındaki anlaşmazlığı kaldırmak içindir. (Sevgt) dünyasında fert, başkasına ait olan şey için bir haksızlık yapmağa kalkmaz. Bilâkis elinde olan şeyi bile sevdiği insanlarla paylaşır.

Sevgi, adalete bin kere tercih edilir. İnsanlık, ancak (sevg') ile yaşar. Bunun içindir ki sosyete de sevginin hükümran olmasına çok çalışılmalıdır.

İnsanlar üçe ayrılır :

1 — Yaradılışta faziletli olanlar ki iyi işler yapmakta hiç güçlük çekmezler. Bunların miktarı azdır.

2 — Bilim sayesinde faziletli olanlar. Bunlar düşünce kuvvetile iyi ve kötüyü birbirinden ayırt ederler. Fena hal ve hareketlerden uzak kalmaları için bunlara küçük bir öğüt yeter. Bunların miktarı ortadır.

3 — Bu üçüncü grupta olanların doğru yola gelmeleri için kuvvet ve şiddet kullanılması gerektir. Bunların miktarı çoktur.

Memleketin dizginleri, birinci guruptan olan insaalar elinde olmalıdır. Bu seçkin insanlar, bir taraftan, memleketi hekimane idare etmeliler. Diğer tarafta da vatandaşlarını iyi terbiye ile onlara doğru yolu göstermelidirler.

Vatandaşlar beş gruba ayrılır :

1 — Yukarıda söylediğimiz seçkin insanlar.

2 — Halk terbiyecileri.

3 — Adalet kanunlarının tatbik edilip edilmediğini kontrol ederler.

4 — Askerler.

5 — Çiftçi, tüccar, san'atçı gibi vatandaşların ihtiyaçlarını sağlıyanlar, Eğer bir insan, bu beş gruptan birine dahil değilse, bu, buğday tarlasında biten ve buğdaylar zararına olan fena ot gibidir.

Vatandaşlar, milletin iyi işlerine bütün kuvvetlerile sarılmalıdırlar. Düşünce ve harekette bir olmalıdırlar. Şefin yegâne arzusu, memleketi saadete ulaştırmak olmalıdır. Eğer bunu şef unutursa memleket, düzensizliğe düşer ve her şey karmakarış olur.

Bir devlet dört şeyle yaşar :

1 — Adaletle·

2 — Devlet adamlarının ve generallerin birliği ile.

3 — Düşmanları arasında tefrika olmasile.

4 — Devlet işlerini' ehline vermek ile.

Davlet reisinin, yurdun her bucağında, zeki ve samimi muhabirleri olmalı ve bunlar halkın ve memleketin durumunu reise, dos doğru, bildirmelidirler.

Dekart

[1596 - 1650]

Dekart, yeni çağ felsefesinin babasıdır. Fransanın dünyaya verdiği en büyük filozoflardandır. Hayatı anlamak için elli üç yıllık ömrünü okumağa, düşünmeğe ve seyahate vermiştir. Muhtelif memleketlerde on yedi sene seyahat etti. 1629 dan itibaren de, düşünmek için daha uygun gördüğü Hollandaya çekilerek uzun yıllar orada bir inziva hayatı içinde düşündü ve insanlığa en faydalı eserler verdi. 1649 da İsveç Kraliçesi (Kristin)ın daveti

üzerine Stokholm sarayına gitti. Ve 11 Şubat 1650 de orada öldü. Kemikleri on altı yıl sonra İsveçten Parise getirildi. 21 Mart 1596 da doğmuştu.

Dekart'a göre insanın en asil vazifesi: insanlara doğru yolu matematik kadar kesin ve ap aydın gösterecek bir yol arayıp bulmaktır.

10 Kasım 1619 gecesi Neubourgda düşünürken kulağına bir ses geldi : Mevcut felsefeyi ıslaha davet ediliyordu.

Dekart, matematiği yalnız soyutlara (mücerredlere) değil realiteye de teşmil etmek istiyordu. Bu öyle bir (umumî matematik) ilmî olmalı idi ki bütün ilimleri kucaklasın ve hepsindeki kat'iyet, matematik katiyeti derecesinde olsun. Dekart'a göre bu, olsa olsa (felsefe) olabilirdi. Ona göre endüstri, tıp, ahlâk, meyvelere benzetilirse, ilimler ağacın dalları. Felsefe de ağacın köküdür.

Bir memlekette ilimsiz ve felsefesiz endüstri ve diğer meyveler elde etmeğe çalışmak kuru değnek üstünde birtakım meyveler bağlamağa benzer. Bir memlelekette meselâ endüstrinin gelişme derecesi, ilim ve felsefe gelişme derecesini asla geçmez.

Dekart, ilimlerin hepsine matematik usulünü tatbik ile kâinatı bir makina meselesi haline soktu.

Dekart'a göre akıl, bütün insanlarda müsavidir. İnsanlar arasındaki fark: aklı, iyi metodla sevkedip etmememden gelir. En büyük insanlar, en büyük faziletlere olduğu kadar en büyük fenalıklara da müstaittirler.

«Bütün akıl kuvvetlerimi, takip etmekliğim lâzım gelen metot ve - yolu seçmeğe vermek.» Dekart'ın ilk işi bu oldu.

Bu işe (Dekart); o zamana kadar edindiği ve doğru diye kabul ettiği şeylerin hepsinden şüphe ederek bunların hepsini zihninden atmak ile başladı. Yeni bir

arama ile ya bunlardan daha iyilerini bulacak yahut eskilerinin içinde sağlamı varsa onları bir tartacak. Gençliğinde iyi bir tartıya vurmadan aldıkları varsa şimdi onları atacak.

Dekart, cemiyet işlerinde gelenekten ağır ağır ilerlenmesini ister. İhtilâl taraftarı değildir. «Zira, der, Cemiyet müesseseleri bir kere yıkılınca, çok fena yıkılırlar.»

Fakat şu doğrudur ki ilimde herhangibir reform olunca bunun ardından bu reiorm, içtimaî müesseselerle devlete de sarar.

«Ben daha iyilerini edinmek için bütün bilgi ve kanaatlerimi şöyle bir tarafa atıyorsam bu; kendi düşüncelerimin daha mükemmel olmasını temin maksadiledir. Ve yalnız kendime ait sahadadır. Hiç kimsenin beni taklit etmesini istemem. Bu tehlikeli bir şeydir. Zira çok insanlar, bir kere ötedenberi benimsedikleri ilke prensiplerden şüphe ederek ana yoldan çıkmağa başladılar mı ondan sonra daha iyi bir yola gidemiyerek bütün hayatları boyunca dalâlette kalırlar.

Gençliğimde ben mantık ile matematiği çok severdim. Bunlardan meded umdum. Fakat biraz derin düşününce gördüm ki: mantık, pek çok iyi ve doğru şeyleri havi olmakla beraber içine o kadar lüzumsuz şeyler karışmış ki iyisini lüzumsuzundan ayırt edebilmek, ham mermerden bir (Diyana) heykeli çıkarmak kadar güç.

Matematik da o kadar soyut (mücerret) lere dalmış ki muhayyileyi bitkin düşürmeksizin zihni terbiye edemiyecek.

Bu sebeple bunların faydalarını muhtevi ve kusurlarından azâde başka bir yol aramalı idim. Bir de kanunların çokluğu, kaçamak ve mazeretler tedarikine de yol açacağından kanunları sayıca pek az fakat çok sıkı tatbik edilen bir devlet, en iyi bir devlettir. Binae-

naleyh mantıkın lüzumsuz kanun ve kaidelerini atarak bunlardan - tatbikinde bir kere dahi vaz geçmemek şartile - şu dördünün bana yeteceğine kani oldum:

1 — Bedihî olmıyan bir şeyi hakikat diye kabul etmemek.

2 — İnceleyeceğim bir meseleyi, en küçük parçalarına kadar ayırmak.

3 — En basitten başlayıp mürekkep bilgiye doğru çıkmak.

4 — Hiç bir şey unutulmadığını temin edecek surette tam tâdat ve yoklama yapmak.

Şimdi ben bu dört prensip ile her şeyimi yeniden yapacaktım. Fakat beğenmeyip ev yıkmak ve yenisinin plânlarını çizmek kâfi değil. Yenisini kuruncaya kadar, şimdi çalışırken içinde oturulabilecek bir ev lâzımdır. İşte bunu temin için kendime üç kaideden ibaret bir ahlâk yolu çizdim:

1 — Vatanımın kanunlarına, örf ve âdaletlerine ve çocukluğumdan beri içinde büyüdüğüm dine tamamen riayet, diğer her şeyde ifrat ve tefritten çekinip itidâl. Çevremdeki insanların en akıllıları tarafından kabul edilmiş yolda yürüme:

2 — İşlerimde sebatlı ve daima faal olma. Ormanda yolunu kaybeden bir insan ne oturmalıdır, ne de kâh bir tarafa kâh bir tarafa gitmelidir. Yalnız bir istikâmete gitmelidir. Zira böyle yaparsa, ormanın bir kıyısına çıkma ihtimali daha fazladır. Böylece ömrümüzü ihmal ve imhal içinde geçirmiyerek, en doğru yolu bulmak elimizde olmadığı vakit bile, «doğruya en yakın» a göre hareket etmek en uygundur.

3 — Nizam-ı âlemi değiştirmeğe kalkacak yerde kendi arzularımı değiştirmeğe çalişmak.

Bu üç kaideyi tek başıma kapanmaktan ziyade insanlarla düşüp kalkmak ile daha mükemmel elde ede-

ceğime kani olarak hemen seyahate çıktım. Ve dokuz yıl, âlemde oynanan komedyalara oyuncu olmaktan ziyade seyirci olmağa gayret ederek seyahat ettim.

Bu yıllarda idi ki zihnime evvelce yerleşmiş bütün hatâları köklerinden söküp atmağa başladım. Eski binayı yıkarken, sonra yenisinin kurulmasına yarayacak olanlar hıfz edildiği gibi, ben de esassız fikirlerimi attığım sırada, öyle müşahede ve tecrübelerde bulunmakta idim ki bunlar bilâhare daha sağlamlarını kurmağa yaradı.

Bununla beraber arama taramaya başlıyalı dokuz seneyi geçti. Henuz âlimler ve filozoflar arasında münakaşa edilen büyük meseleler hakkında kat'î bir bilgiye varmış değilidim. Bunun üzerine bu müşkül meseleleri hal etmek için - tanıdıklarımdan uzak kalmak üzere - Hollandaya çekilmeğe karar verdim. Ve Hollandada sekiz sene hakikat nedir diye düşünmeğe, araştırmağa giriştim.

* * *

Yukarıda ahlâkta bazen «doğruya en yakın» bir fikire gerçek imiş nazarile bakılıp riayet etmek lâzımdır demiştim. Şimdi bunun tam aksini tutnrak mademki ben hakikati aramağa nefsimi hasrettim. Öyle ise zerre kadar şüpheli olan şeyi bile büsbütün batıl imiş gibi atmak lâzım geldiği kanaatı üstünde yürümeğe başladım.

Uyanık iken malik olduğumuz fikirlerin uyurken de hiç biri bu esnada hakikî olmadığı halde, ayniyle zihnimize gelebileceğini anlayınca, o vakite kadar zihnime girmiş her şeyin rüyadan ziyade hakikate muvafık şeyler olamıyacağını kabul ettim. Ve bu anda bütün biigi ve kanaatlerime paydos dedim. Fakat her şeyin böyle batıl olduğunu düşüdmek istediğim sırada bunu düşü-

nen (ben) im bizzarure bir şey olmaklığım lâzım geleccğine intikal ile; düşünüyorum öyle ise varım = Cogito ergo sum) prensipini, aradığım felsafenin ilk temel taşı olarak aldım.

Düşünmek kabiliyetim olmasa, velevki tasavvur ettiğim sair şeylerin cümlesi doğru olsun, kendimin var olduğumu itikat etme için elimde hiç bir delil olamıyacağını görerek bundan şunu anladım ki ben, zat ve mahiyeti tefekkürden ibaret olup var olmak için hiç bir mahalle muhtaç ve hiç bir maddî şeye tabi bulunmıyan bir cevherim. Şöyle ki şu (Ben) denilen şey yani ruh, ben ne isem onunlayım, bedenden tamamile ayrı ve hattâ bilinmesi andan daha kolaydır. Beden mevcut olmasa bile o yine ne ise tamamen o olacaktır.

(Ben) imin büsbütün mükemmel olmadığını ve benden daha mükemmel varlığın var olduğunu seziyorum. Bu seziş bana nereden geliyor. Yokluktan gelemez. Kendimden de gelemez. Zira (en mükemmel); yokluktan zuhûr edemediği gibi (nakıs) dan da zuhûr edemez. Öyle ise o sezişin bana öyle bir (varlık) tarafından verilmiş olması kalır ki o varlık benden mükemmel ve bütün kemalâtı nefsinde cami bir varlık, Yani tanrıdır. En mükemmel bir varlık = Tanrı vardır. Ve bize kemal ondan gelir. Müphemlik ve muğlaklık, Tanrıdan değil, (Yokluk) dan gelmektedir. Yani onlar bizde, tamamen (mükemmel) olmadığımız için müphem ve muğlâktır.

Fakat ihsasların üstüne, (aklî) ye yükselemiyen bazı insanlar, ruh ve Allah gibi maddî olmıyan zihnî suretleri kavrayamazlar. Halbuki ruh ve Tanrıyı ihsaslarla anlamağa kalkışmak: Meselâ kulak ve burunun yaptığı, ses ve koku duyma işini; göze yaptırmağa kalkışmak olur.

Dekart; fizikî âlemi, kâinatı mihanikî kanunlara tâbi

bir surette işliyor, görür. «Bana madde ve hareketi veriniz, bir âlem yaratayım» der. Ona göre cisimleri bütün vasıflarından tecrit mümkündür. Fakat (Hayız) den tecrit mümkün değildir. Demek ki maddeyi yapan hayızdır. Ve mekânı yapan maddedir.

Maddî olan şeylerin hepsi, zaman ile, bu gün gördüğümüz surete gelebilir. Bunu böylece tedricen meydana geldiklerini kabul etmek, bir hamlede mükemmel olarak yapılmış olmalarından daha kolay anlaşılır. Hayvanlara gelince bunlardaki ruh, insan ruhu nevinden Müteharrik değildir. Ap ayrıdır. Hayvanlar. (binefsihi) birer makinadır. Makina ne iş görürse hayvanlardaki ruh ta o kadarcık muayyen ve mahdut görür. Gayrî meş'ur makina kuvvetidir.

İnsan ruhu, maddenin kudretinden asla meydana gelemez; bunun ayrıca halk edilmiş. olması gerektir. Bizim ruhumuz, bedenimizden tamamen müstakil bir tablate maliktir. Bedenle beraber ölmez. Hayvanlara öldükten sonra bir şey yok Çünkü (hayvanî ruh), bedenlerile beraber mahv olur. İnsan ruhu öyle değil, ebedidir.

Dekart'a göre metot, ilim ve felsefe; insanı tabiate hakim kılabilecek yön almalıdır. Bunun teminine ilk önce (tıbb)ın ilerlemesinden beklemelidir. Bittabi buna tek insanın ömrü kâfi değildir. Beşeriyet öyle çalışmalıdır ki bütün asırlar boyunca insanların hepsi daima baki ve mütemadiyen öğrenir tek şahıs gibi olabilmelidir.

İşte Dekart felsefesine göre: kâinat, kâinatta insanın mevkii, mukadderi ve gayesi budur.

Paskal

[1623 — 1662]

(Blaise) Paskal) yüksek matematikçi, fizikci ve filozoftur. Fransanın (Clermont) şehrinde doğmuştur. Daha on iki yaşında iken (Öyklit) hendesesinin isbatlarını hiç kimsenin yardımı olmaksızın kendisi bulmuştur.

16 yaşında iken mahrutlar üzerine yazdığı eser, Dekart'ın hayretini mucip olmuştur.

18 yaşında iken bir hesap makinesi keşfetmiştir. İlk defa havanın ağırlığını vezn etmiş, mayiatın muvazenesini kanunu bulmuş, hesap ihtimalini ve su cenderesini keşfetmiştir.

(Neuilly) köprüsü üstünde bir kaza geçirdi. Ondan sonra önünde içine düşecekmiş gibi bir uçurum görmeğe bnşlamıştır. Bu kazadan sonra dine sarılarak Jansenist tarikatın (Port - Royal) manastırına çekilerek çileye girmiş riyazet ile yaşamıştır.

Cizivit tarikatına karşı şiddetli hücumlarda bulunmuştur.

Dâhî bir mütefekkir ve muharrirdir. Hıristiyanlık dini hakkında apolojisi olan (düşünceler) eserini bitiremeden ölmüşlür.

Paskal'ın yaşadığı 17 nci asırda en üst rağbette olan ilim, matematik idi. Tabiatı inceleme ve tabiat ilimleri hiç rağbet görmüyordu. Rağbet, soyut ilme idi. Sumut ilme değil. Meselâ Jensenius :

«Tabiatın sırlarını aramanın boş ve faydasız olduğunu» söyliyordu. (Malhranş) bile: «insan, bilmem hangi böcek nasılmış diye aramak için yaradılmadı » diyordu.

Soyut ilim olan matematiğe rağbet : aklın gelişmesine yarar olduğuna kani olduklarından idi.

Port Royal mantıkı der ki : İlimler ancak aklı tekemmül ettirmek vasıtasile olarak kullanılmalıdır.

Paskal, rasyonalist ve ideelist olan ve yeni ilim henüz doğmak üzere bulunan bir asırda, bugünkü modern tecrübeciler çapında kılı kırk yaran bir âlim idi. Bunu, fizike ait keşifleri göstermektedir.

Paskal, iman işinin akıl mahengine vurulamıyacağını Katolik olan babası (Etyen) den işitmişti. Bir de (St - Ange) lakabile anılan ilâhiyat doktoru Jak Forion'dan da : Dinî sırların kuvvetli bir zekâ ile anlaşılabileceğini duymuştu. O, bu ikisi üstünde uzun müddet düşündü. En son, imana kalb yolu ve şahsî tecrübeler ile varılabileceğine kani oldu.

Hemşiresi Jaklin diyordu ki :

«Olgunlaşmamış bir insana, bir hakikatı kavratmak; güneşi zamanından bir saat önce doğdurabilmek gibi, imkânsızdır. Tanrı inayeti olmaksızın, bir insana, bütün dünyanın belâgat ve mantıkı bir araya gelse faydasızdır.»

Paskal buna inanıyordu.

(Düşünceler) ini yazmak için Paskal, kendinden önceki (Montenyi) (Reymond de Sebonde) (Charron) (Père Mersenne) (Père Grasse) (H. Grotius) gibi mühim müellifleri dikkatle okumuş, notlar almış vv bunlar üstüne derin düşünmüştü. Şimdi ise, yazma metodu bulmağa kalmıştı.

Paskal'a göre eşya üç sıradır : — Madda, Zekâ, İrade.

Bilgi yolu ikidir: Zihin yolile, aşk yolile.

Maddenin kâffesi; yıldızlar, yerler, krallıklar bir zerre zekâ bile etmez. Bütün zekâlar da bir araya gelse

bir zerre (Charité = Yarlık) etmez ve varlığı harekete getiremez.

Zekânın kavram yolundan kalbin kavram yoluna geçilemez. Fakat bunlar, mantık bağı ile değil, hür bir surette birleştirilebilir. Bu nevi birleşme ise öteki bağdan daha sağlamdır. «Kalbin aklına ve yargılama yoluna aklın aklı ermez.»

(Filleau de la chaise) der ki : derin inançların çoğu küçük küçük delil ve isbatlara dayanır ki bunlar teker teker iken zayıf imiştirler. Fakat bir araya gelince, bazı ahvalde, o kadar kuvvetlenirler ki reddî imkânsızlaşır.

Paskal'ın metodu işte bu oldu : küçük küçük şahsî tecrübeler. Fakat hepsi bi araya gelince kanaat verici ve kuvvetli.

Paskal'a göre Tanrısız insan, zavallı ve sefildir. Hatta intihara kadar gidebilir. Felsefe ve akıl da, insanı, Tanrıya ulaştıramaz. Tanrı inayeti gerektir. Akıl ve mantık yolu başka, iman duygusu başkadır.

İkna kuvvetini haiz yegâne şey şudur; Din hiss'nin şuurla ahenkli oluşu. Tanrı, imanı aklımıza muhakeme ile ve kalbimize lûtf ve inayeti ile yerleştirir. İman, mucize ve mantık ile değil, inayet ile olur. İman işinde, aman, akla muhtaç kalmıyalım. Tanrının kendilerine, imanı, kalb duygusile verdiği insaniar bahtiyardırlar. Yoksa iman, sadece akıl mahsulü, insanî bir şey olmaktan ibaret kalır. Ve ebedî selâmete ulaştırma aleti olamaz.»

Kalbin Tanrısı, ne (Dekart) ın akıl ile bulduğu Tanrıdır. Ne Payen Filozoflarının bulduğu Tanrıdır. O öyle bir Tanrıdır ki ona malik olanların içi sevinç doludur, nur doludur. Ona itimat ve muhabbet doludur. Ona ulaşan ondan başka bir gaye aramaz.

Paskal şunu öğretmiştir: Zarfları bozulsa dahi dinin

özünün nasıl muhafaza edilmiş olduğu.

Din hususunda 17 nci asırda (aklî din) başlamıştı. Ekseriyat, bilabi, yine muhafazakâr idi. 18 nci asırda aydınların çoğu dinsizdi. «Din, halk tabakasına gerek.» diyorlardı. Bu asrın büyüklarinde i (Volter) de ise Tanrıya iman pek kuvvetli idi. Jan Jak Ruso (Tabiî din - Bir Savvalı rahibin itirafları) ile dini his sahasına çevirdi. Ve dine din adamlarından daha ziyade hizmet etti.

19 uncu asırda ise din, üç şey ile çarpışmağa başladı :

1 — Akli tenkid ki her şeyi yıkar ve hiç bir şey kuramaz.

2) Tarihi incelemeler ki İncilin nasıl toplandığı ve sairedir. Dini sarstı.

3) Fizik ve tabii ilimlerin inkişafı karşısında mukaddes kitabın bu mevzular hakkındaki izahların tevile muhtaç oluşu.

Fakat İman : ne tenkit fikrine, ne tarihî incelemelere, ne tabiiyata istinat eder. Onun istinat noktası bunlar değitdir. Buna rağmen imanın yaşamak isteme hakkı vardır. Ve şu iki şeyi isteyebilir :

1) Din hissinin ehemmiyet ve faydasını teslim etmek.

2) Akla uymıyor, diye red etmemek. Belki imanın ayrı bir bilgi vasıtası vardır.

Birincisini hemen herkes kabul eder. En dinsizler bile din hissinin içtimaî hayatta nasıl bir bağ ve fren olduğunu kabulde tereddüt etmezler. Farzı-m uhal olarak din, hayal mahsulü bir şey olmuş olsa bile cemiyette bir kuvvet olduğu müddetçe reeldir.

Bu bapta Emill Boutroux şöyle der.

«Din ve ilim, bizim elimizde kâinatın bütün hazinelerini açabileceğimiz iki anahtardır. Âlem, muhtelif realitelerden değil, (kırışımlı = interferènte) realitelerden mürekkeptir ki bu takdir de din ve ilim, fertden ferde ve saattan saata, - kendilerine mahsus tarzda olarak - (Ebediyen beraber = Coeternelle) dir.»

Vinet'e göre iman kapusunu açabilmek üzere mistik bir anahtara lüzum vardır ki buna Paskal : Kalb

Vinet : Vicdan
Boutroux : Yüksek Akıl
Viktor Jiro : Varlık, irade, his, natür

diyorlar. Kelimeden korkmıyalım. Modern din duygusu kendisinin bir az mistik olduğunu itiraftan çekinmez. Yoksa (tabiî din) veya (aklî din) olmuş olur ki Paskal bunlardan nefret eder.

Ancak yeni mistisizim, eskisinden bam başkadır :

Yeni mistisisım, abese inanmak ile iftihar etmez. Felsefe ve ilim, kendilerile beraber, dine de hamle yaptırdı. Artık din de : daima ilerlemekte olan fizik, aklî tenkid tarihî tenkit, ahlâk ve içtimaiyat doktorinleri karşısında, incimad etmiş ve değişmez bir şeymiş gibi durmuyor. Aklın gözüne bir avuç kül atmağı da düşünmüyor. Bilâkis gözünü dört açmasını söylüyor. Hattâ psikolojiden kuvvet alıyor: Şimdi bir (Şuur altı) keşif edildi ki bu da, tabiatın bir realitesidir. (Ulvî âlem = Subliminal) in hadiseleri de ilmin mevzuu oldu. Yeni mistisisizmin en mühim noktası itikad ile imanı birbirinden ayırmasıdır.

İman : İnsanı ahlâkî ve dinî hareketlere meylettiren aksiyon âmilidir. Kalbi, Tanrıya bağlar. Selâmette olduğuna güvendir.

İtikad: Selâmete ulaşma hissi ile ilgisi olmıyan bir takım fikirlerdir. İmanla, alelâde bir surette müterafiktir. Zarurî bir bağ ile değil.

Paskal'a göre iman; isbata muhtaç değildir. İsbattan ayrıdır. Ve Tanrı vergisidir. İtikat ise, akıl ve mantık ile elde edilir, insanîdir.

Paskal, Ortaçeğ mistiği değildir. Dini, Çağdaşlarınkinden bile ileridedir. Paskal; hem kalbine hem zekâsına hem ilmî hakikatlara inanıyordu. Aklın hakkını akla dininkini dine, ilmin hakkını ilme veriyordu. Onda bu üç kuvvet, en ahenkli bir şekilde birleşik ve kaynaşık idi. 1654 Kasımında vukua gelen (Büyük dönme) sinden önce de, sonra da «aynı zamanda hem âlim hem mümin» idi.

Şu sözü pek meşhurdur:

«İklimin degişmesile, doğru da eğri de değişiyor. Kutup derecelerinden üç derece yukarı ve aşağı olmak ile bütün hukuk ve kanunlar alt üst olabiliyor. Hakikatı tul dairesi tayin ediyor. Ne tuhaf bir adalettir ki o bir ırmak veya bir dağ ile sınır içine alınıyor. Bir şey Pirenelerin ötesinde doğru; berisinde yanlış . . .»

Paskal şöyle çalıştı:

1) Bir taraftan ilmin keşfettiği hakikatları kabûl etmek. Diğer taraftan kalbin kaşfettiği hakikatlere doğru da aşk ve şevk ile can atmak.

2) Modern tenkidin din duygusunda açtığı gedikleri günün yenileşmiş alet ve vasıtaları ve şahsî tecrübeler ile tamir etmek.

Tomas Kampanella

[1568 — 1639]

1 — Hayatı :

Kampanella, 1568 de doğdu. Babası, fakir bir kunduracı idi. On dört yaşında rühban mektebine girip rahipliğe hazırlanmağa başladı. Kendinde okuma ve ilim aşkı kuvvetli idi. Bir çok defa, rafizilik ile itham olunarak Napoli ve Romada engizisyon hapishanelerine atıldı. Sonra 1598 de hapisten çıkarılarak (Kalabra) ya döndü. Ve meslekinin mühim bir hadisesini teşkil eden (Kalabra) suikastı oldu.

On altıncı asrın nihayetlerinde, İspanya kıralığına tâbi bulunan cenubî İtalyada, halk müthiş bir sefalet, ve prensler ile Papa büyük ahlâksızlık ve fesat içinde idi. Kampanella, evvelâ vatanını, sonra bütün dünyayı ıslah ile her yerde adalet ve sevginin hüküm sürmesini muhayyilesine alıyor. Ümitlerini nücumiyata itikadından alıyordu. Göklerde yeni güneşler parladığı yeni işaretler gördüğünü söyliyordu. Kıymetli mutlakaları 9 ve 7 den ibaret olan 1600 senesi «zaman düğümü» olup baştan başa bir değişme devridir, diyordu. Kendisinin de peygamber ve mesih olduğuna inanıyordu. Bir avuç ashas edindi ve bunları dağa götürerek orada bir nutuk verdi. Amma bundan üç gün sonra, onu yakalayıp Nopoli hapishanesine tıktılar. Orada 67 gün yattı.

Müebbet kalebentliğe ve dört defa işkenceye (bir defasında elleri arkasına bağlı olduğu halde otuz altı saat asılı bıraktılar) ama ölmedi. Hapishanede altmış kadar eser ile bir çok şiirler yazdı.

1629 da affolunup evvelâ Romaya, sonra Parise giderek 1625 te burada yerleşti. (Rişliyö) de bir hima-

ye bularak projesini yeniden ele almağı umdu. On dördüncü Loinin, doğumunda, yıldızına baktı; yer yüzünde altın devrini bunun açacağını söyledi. 1639 da ölümünün yaklaşmakta olduğunu sezdi. Deminiken rahipleri manastırındaki odacığını, kefen gibi beyaz çarşaflar, yeşil nebatlar ile örttü; günlükler tüttürdü ve yedi seyyareye alâmet yedi mum yaktırdı; matem parçaları çaldırdı.

21 Mart 1639 da öldü.

2 — Cihangir İmparatorluk :

Kampanella; dünyayı fenalıklar ile dolu görür. Bunların kökü egoizmdir; bundan da Tiranî sofizm (yanlış muhakeme), ve müraillik doğmaktadır. Bütün tefrikalar, ihtilâflar ve lazyikler bundan çıkmaktadır. «Nefsine muhabbeti dolayısile insan şöyle düşünüyor: Anasır ve eczamın ne zekâsı vardır ne de muhabbeti. Ve bunlar hep bizim için hareket etmektedir. Hattâ başka milletlerin hepsi de - bizimki müstesna - cahil ve barbardır.„

Bir şiirinde, zamanın büyüklerinin zulmundan şöyle bahseder.

«Bu zamanın büyükleri; vücudu beşerden basamak. Ruhlarından esir kuş. Kanlarından içki. Etlerinden zülumlarına bir otluk. Izdırap ve göz yaşlarından hiddetlerine bir oyuncak. Kemiklerinden işkence aletlerine sap. Titrek uzuvlarımızdan, masum olduğumuz halde bile bizi itham ettirecek yalancı şahitler yapıyorlar.»

Halk tabakalarından bahsederken de şöyle der :

«Halk, değişken ve geri bir mahlûktur; kuvvetlerini bilmez, darbelere ve yüke tahammül eder. Bir sarsmada her şeyi ters getirebilecek bir çocuğu önüne geçirir. Efendileri ona öyle sihirli bir şarap içirir ki o

gittikçe ahmaklaşır. Kendi elile kendisini zincire vurur. Yer ile gök arasında olan her şey onundur; amma o bilmez. Eğer biri bunu ona haber verirse, onu derhal yere serer ve öldürür.»

İnsanları bu vahşiyane şartlardan kurtarmak için Kampanella; bütün ömrü boyunca bir (cihangir imparatorluk) hulyasını taşıdı ki bunun başında olan insan, dünyada aşk ve hareketi hükümran edecek. Kalabra isyanı, bu maksatla olup, bununla dünyada ilk mükemmel hayat kurulacak ve bu, bütün dünyaya örnek olacaktı. (Kampanella), bununla hiçbir şey yapamayınca, yine evvelki gibi, İspanya kralına, Papaya on üçüncü Lui'ye, Rişliyö'ye Padişahlara... Mektuplar, muhtıralar, şiirler yağdırmakta devam etti.

İstediği şey: Dünyayı birleştirerek insanları bir idare altında kardeş gibi geçindirmek idi. Hiçbir yerden cevap alamayınca, projesini hayalen kurmağa özendi: «Güneş sitesi» eserini yazdı. Pek kuvvetli edebi bir eser olan bu kitabını 1602 de, uzun süren zindan yıllarının başında, lâtince yazdı. Amma 1623 de (Frank Fortta) basıldı.

3 — Güneş Sitesi :

(Kampanella), hayret verici sitesini, tesadüfen oraya uğrayan bir Ceneviz kaptana hikâye ettirir, Site, bir tepenin üstünde olup yedi kuşak ile çevrilmiştir. En ortada bir mabet vardır ki mihrabına yer ve gökü temsil eden kürreler resmedilmiştir.

Site, müstesna bir bilgiye sahip, büyük bir âlim tarafından idare edilir. Bunun (kudret), (hikmet), (aşk) adlarında üç muavini vardır. Birincisinin vazifesi: Siteye lâzım maddî kuvveti temin.

İkincisi fen, edebiyat, güzel san'atlar ve teknik ile meşguldür. Üçüncüsü aile hayatile terbiyeyi tanzim eder

Bu dört büyük devlet adamı, haleflerini, kendileri tayin edecekferdir. Bütün memurları da, halkın teklifi ile onlar tayin ederler. Ayda iki kere, yirmi yaşından yukarı vatandaşlar toplanarak, Sitenin işlerini görüşüp kararlaştıracaklardır.

Bu suretle (Kampanella) nın hühûmeti, demokrasi ile küçük güzide bir grup arasında bir şeydir.

Güneş Sitenin bariz hattı; mutlak Komünizmdir. (Kampanella), butün fenalıkların kökünü Egoizm de bul duğundan buna mâni olabilecek yegâne yolu hiç bir şahsın hiç bir şeye malik olamamasında görür. Site hükûmeti, insanlara; ev ve tarla tevzi eder ve her altı ay da bir yenilenir. Sitenin her mehallesinde umumî ambar lar, umumi mutfaklar, umumî yemekhaneler olacak. Yemekler hep bir arada yenilecek, bunda kadınlar bir tarafa erkekler bir tarafa oturacak. İş de, şehir meclisi tarafından tanzim edilerek herkesin işi kendisine gösterilecek. (Kampanella), günde dört saat çalışmanın kâfi geleceğine kanidir. Çünkü Napolide sanatkârların çoğu lüks işler ile uğraşmaktadır. O ise her türlü lüksün şiddetle aleyhindedir. Bunlar çıkarılınca dört saat iş yeter, der.

Çocukları büyütmeği ve terbiye etmeği de site kendi üstüne alır. Çocuklar, aileye değil, devlete aittir. Çocuklara, Siteye en lâzım san'atlar öğredilecek.. müsavatçılık, bu projede en son haddine kadar götürülmüştür.

4 — Fen ve Ahlâk:

Güreşlilerin fikir hayatı, pek te izah edilmemiştir. Bir çok makineler ve bu arada, yelkensiz ve küreksiz «hayrete şayan bir makine ile giden gemiler icat edildiğinden bağsolunmaktadır. Evlerin duvarları, tezyini hendese şekillerinden mürekkep firesleerle, her devirden

büyük adamların resimleriile süslü; bir nevi resimli ansiklopedi gibi...

(Kampanella) nın en çok alâkadar olduğu şey nücumiyattır. Yıldızların, beşer hayatı üzerine tesiri olduğuna inanır. Güneş Sitesinde, yıldızların hareketlerini takip ile muvazzaf müneccimler var; bunlar Sitenin umumî hayatı için yapılacak işler hakkında (eşref saatı) haber verecekler.

Sitenin dini; Katolikliğe pek benzer. Umumî ibadet günahlarını itiraf, mihrap önünde uzun dua gibi ki Kampanella, Siteyi bir büyük manastır nazarile bakiyor demektir. Bununla beraber bütün dünyayı birleştirmek hulyasile bir proje yaptığınban hıristiyanların teferrüatından vaz gaçmiş bu'unuyor: Başka dinlerden olanlar da yadırgamasınlar dîye... Meselâ hıristiyanların mukaddes saydığı eşyadan ve salipten vazgeçiyor. Temel olarak: Sitenin, üç şefi gibi hudret ve hikmet ve merhamet sahibi, yüksek bir varlığa tapmağı alıyor. (Kampenelle bir çok defa, rafızılik ile itham edildi.

5 — Netice:

(Güneş Sitesi), hadiselere hiç dayanmadan bir meczubun romanına benzer. Esasen (Kampanella), bütün hayatını, asıl realiteden uzak, manastırlarla veya hapishanede geçirdiğinden kendini hulya âlemine salıverdi. Dünyanın düzelmesini iki şeyde bekliyor; Komünizm, cihangir imparatorluk.

Birincisile mutlak müsavata varılacağı hulyasındadır.

İkincisile de bütün dünya milletlerini tek bir kuvvet altında toplıyarak insanları kardeş'yapmak hulyasındadır. Bu rönesans devri insaniyetçilerin hepsinden daha ileri giderek o zamana kadar hiç kimsenin öne sürmediği şu büyük fikirleri de ileri attı. Umumî ittifak mesele-

sinden Asyanın büyük medeniyetlerin mevkii ve garp milletlerinîn ihtiyacı vardır. Hepsi yoğrulup bir hamur yapılmalıdır.

Lok

[1632 — 1704]

Ronessans ile tecrübeye dayanan yeni ilim zihniyeti doğduktan bir müddet sonra on yedînci yüz yılın sonralarında başlayıp on sekizinci asrın sonralarına kadar süren asra (Nur asrı) denilirr. Nur asrında, insanı ve cemiyeti ilgilendiren bütün devlet, terbiye siyaset, ahlâk ve din meseleleri, yeni ilimlerle bilinmiş olan akıl ışığı altında incelendi. Bütün bunları nakle ve vahye değil, akla dayama yolları arandı.

İlkönce İngilterede, sonra Fransada daha sonra Almanyada başlayan bu cereyana felsefe tarihinde (İngiliz tecrübî felsefe ekolü) adı verilir. Bunun kuruducu Lok'tur.

Lok 29 ağustus 1632 de, Bristol cıvarında dünyaya geldi. O sıralarda ingiltere iç tarihi bıraz karışık idi. Avukat olan babası parlamento tatafında bir suvari alayının başına geçmek suretiyle ihtilâle iştirak etmişti. Babası; Lok,u hürriyet fikirleri içinde büyüttü ve terbiyesine çok dikkat etti. Lok, sonra, terbiye üzerinde zamanın en değerli bir eserini yazdı: «Çocnkluğa zarurî olan itaat, gittikçe yerini hürriyete bırakmalıdır» esasını tavsiye eder ki babası. onu böyle büyütmüştü.

Altı yıl devam ettiği Westminster okulunda, o zama-

nın metodu olan gramer usulü ile, eski dilleri okudu. Lok, buradan: «Hiç kavrayamadığı konulardan lâtince tahrir mevzuları verildiğinden, anlar anlamaz her şeyi ezberlettiklerinden şikâyetçidir.

1652 de Oksfort Üniversitesine talebe olunca burada Püritanizm ile Sukolâstik yanyana idi. Lok'u bu iki cereyanın ikisiide tatmin etmiyordu. Lok'un felesfî zekâsını uyaran; Dekart'ın eserlerini mütalâası oldu.

Rahip olmağı düşündü. Fakat din meselelerinde, düşünceleri dar çerçiveler içine girmiyordu. Dinin-ayin ve naslarından ziyade- ahlâk kısmına önem veriyordu. Bu sebeple rahip olmaktan vaz geçerek tıbba intisap etti. Doktor olduktan sonra politika ile de uğraştı. Whigs partisine girdi. Bu partinin en ünlü adamlarından Kont de Shafterbury'ye intisap ile o aileye sekreterlik doktorluk, mürebbilik yaptı.

Fakat bu parti düşünce Lok, bir müddet Holandaya sığındı; orada bazı eserlerini yazdı. 1689 da İngiltereye döndü ve 1690 da felsefe tarihinde en önemli ve başarılı bir eser sayılan: Essoy on hunan understanding» eserini bastırdı. Eserde ahlâk meseleleri incede inceye elenerek, zekâmızın hangi meseleleri kavrıyabilir hangilerini kavrayabilir. hangilerini kavrayamıyacağını aranilmaktadır. Eser dört bölümdür.

1 — Fikirlerin ve ilkelerin fıkrî olduğu meselesini tenkid.

2 — Bütün fikirlerin tecrübeden doğduğu.

3 — Dilin düşünce üzerine tesiri.

4 — Çeşitli bilgiler ve bilginin hudutları.

Kral (Gilyom Doranj) zamanında Lok, yüksek bir itibar aahibi idi. Kral ve devlet adamlarıla yakından te-

masta idi. Devlet adamlarına : basın hürriyeti, müsamaha, içtimaî yardım müesseseleri kurma tavsiye ederdi.

Din kakkındaki fikirlerini 1692 de basılan : « The Reasonableners of christianity as deliveret in Scripturc » eserinde anlatmıştır.

Lok'a göre din : tabiat ve akıl kanunlarını genişletmek suretile selâmet ve saadete nasıl varılabileceğini gösteriyor. Esası, sevgidir. Teslis ve saire gibi şeyler değildir,

Holandada iken, (Kuikir) mezhebinden biriyle sıkı dostluk içinde yaşadı. Kıral Gilyom, Bu mezhebi içeden anlamak için, Londrada bulunan içtima yerlerine, mütenekkiren, giderdi. buralara gidişte krala Lok'ta refakat ederdi.

Fakat tecrübî felsefesine ve sevgiye dayanan dini, rahipler tarafından hoş gözle görülmiyordu. Bunlardan bilhassa Worcester başrahibi Stillinfleet, ona şiddetle hücum etti. Lok da şiddetli cevaplar verdi. Bu münakaşaları skolâstik felsefenin yeni doğmakta olan tecrübe felsefesine karşı son çarpışmalarıdır.

Lok'un eserleri, yüksek tahsil gençliği tarafından da seve seve okunuyordu. Amma kilisenin dayandığı hıristiyanlık çerçevesi içine girmiyen bu fikirleri, gençliğin okumasını Oksfort'un Skolâstik üstatları doğru bulmuyorlardı. Bu sebeple Lok'un eserlerinin üniversiteye sokulmasını yasak ettiler. Lok, bu haberi alınca : «Bazi insanlar, büyük meseleler üzerine gözlerini dört açmağı bilmiyorlar veya dört açmıyorlar, diye herkesin de öyle yapması gerekmez.» dedi. Zaman ona hak verdi: tecrübe felsefesi alıp yürüdü. Skolâtik görüş battı. Lok, ömrünü evlenmeden geçirdi. Asthmeden uzun yıllar hastalık çekerek nihayet 1704 te öldü.

Eserleri okunduktan sonra (Lok) karşımızda şöyle belirir: Dostlarına karşı derin sevgili. Şahsî ve siyasî hürriyete derin meftuniyet.

Ölmezden bir yıl önce, sonradan déist (*) bir muharrir olan Ant Collins'e yazdığı mektupta :

«Hakikati, hakikat olduğu için sevmek; bu dünyada beşer tekâmülünün en önemli kısmı ve bütün faziletlerin fideliğidir» demişti.

Lok'a göre bilgilerimiz ve fikirlerimiz, fıtrî değildir, tecrübe mahsulüdür. Tanrının varlığı hakkındaki fikrimiz dahi, isbat edilmiş bilgi mahsulüdür. Kâinat bir realitedir. (Var olan bir kudret olmasa bu realite var olamaz.)

(Non-entity cannot produce any real being.)

Bu takdirde ezelî bir (var olan) var demektir. Ve bu ezelî (var olan); madde olamaz. Zira madde, düşünceyi meydana getiremez.

Lok'un dini, kendi felsefesiyle bağdaşabiliyordu. Tanrı varlığını böylece isbattan sonra, akıl vasıtasiyle (Tıbbî din) i kurmuş olduğuna inanıyordu. Ahlâkın da ancak böyle bir dine dayanması gerektir, diyordu. İnsanlarda saadete ulaşma için tabiî bir meyil vardır. Buna ulaştıracak kanunu ararken insan şuna varır: Gerek kendinin gerek başkalarının saadeti ancak şu eski düsturdadır :

«Kendimize nasıl muamele edilmesini istiyorsak, başkalarına karşı muamelemiz o olmalıdır.»

(*) Deizm : Akla dayanarak Tanrıya inanan tabiî din.

İnsanı Tanrıya bir karınca bile çeker götürür.

Bu hareket düsturunun otoriter kıymeti olabilmek için bunun Tanrı müradı ve Tanrr iradesiyle tutulmakta bulunmuş olması gerektir, diyor.

Lok, (Tabiî din) e karşı geniş müsamahalı olmakla beraber kendi şahsî inancı, vahiyli dinedir. 1695 ilkbaharında şöyle yazıyordu: «Bu kış, İsa dininin ne olduğunu inceden inceye eledim. Mukaddes kitabı da derin derin didikledim: Mezhepleri ve sistemleri şöyle bir tarafa atarak özde kalarak.»

Lok'a göre vahiy ve ilham; akıl üzerine kurulmuş olan tabiî dinin bir genişlemişidir. Diğer taraftan akıl da vahiy ve ilham mahsulü olan dinin daimî kontrolcusudur. Lok'a göre iman; akıl ile varılmış istidlâllere değil, olağan üstü bir hal ile mintarafıllah meb'us olduğunu söyliyen Yalvacın sözüne inanmağa dayanır.

Bu takdirde bir ilham ve vahiy karşısında olup olmadığına karar verme işi, akla kalmış bir iştir. Aklın reddettiği bir şeyi, iman bize asla kabul ettiremez. Zira, insan nazarında, herhangi bir vahiy ve ilhamdan ziyade, fikirler ve prensipler arasındaki tutarlık daha değerlidir.

Tanrı varlığı hakkında şu muazzam ve muhteşem tabiat, yeter burhanlar vermekte ise de vahiy yine zarurîdir. Zira insanlar, akıl ve muhakeme kuvvetlerini en uygun kullanmamak derecesine de düşebilirler. Türlü sebeplerle, batıl fikirlere saplanıp kalmış kilise adamlarının tesirleri altında kalabilirler. Aklın gösterdiği selâmet yolunu ancak bir avuç insan bulabilir ki bunlar da kütleye müteessir olamazlar. İnsanların çoğu, yolu aydın latabilecek kadar akıllarını geliştirmeğe ne vakit ve zamanları müsaittir ne de zekâ ve istidatları.. İşte Yalvaç aklı aydınlatmağa takviyeye ve yardıma gönderilmiştir. Yalvaç'ın talimlerini ve örnekliğini hayatları en güç işler arasında yuvarlanmak ile geçen insanlar bile kavrayabilirler.

Lok - Alman filozofu Wolff ile beraber - (Dinî rasyonalizm) in müessisidir. Yazıları ve dine bakışı 18 inci asrın bütün mütefekkirleri üzerinde derin tesir yapmıştır. Volter ile ikinci Frederik bunların başında gelirler.

Burada en çok dikkati çeken bir nokta şudur ki bu dinî rasyonalizmi, bir demokratik ceryan da meydana getirmiştir ve bu, daima böyle olagelmiştir. Yani her yeni bir din ceryanı, bir demokratik hareket uyandırmıştır. Lok, rahiplerin teolojisine karşı mücadele açmakla aklî bir din istiyordu. Bu, ayni zamanda vahiye de dayanmış olsun amma bu vahiy, akıl ile çelişik olmasın. Lok'a göre, biz aklımızın tabiî nuru ile ahlâklılığa, ahlâk kanununa yükselebiliriz. Ancak bu takdirde bu kanunun vaziinin Tanrı olmuş olması noktası noksan kalır.

* * *

Din meselelerini akıl ve tecrübî felsefe menşurundan geçiren (Tabiî din) şu beş maddeye imanı tavsiye eder :

1 — En yüksek, her şeyin yaratıcısı bir varlık vardır.

— 2 — Buna ibadet etmelidir.

3 | Bu ibadetin en mühim kısmını vicdana müstenit ve dindarlığa merbut olan fazilet teşkil eder.

4 — İnsan kusur ve hatalarından nadim olmalı ve bunları terketmelidir.

5 — İyilik ve kötülük hem bu dünyada hem öteki dünyada mükâfat ve mücezatını bulur.

Tabiî dine göre, bu beş şeyden başka hepsi, dalavereci rahiplerin uydurmasıdır. Bu ekolden J. Toland,

1720 de, tabiî dinin esaslarını ve ayin plânlarını çizmişti.

(Tabiî din) ciler esas itibariyle, vahiy dinine muhasım değildirler. Netice ve mahsul itibariyle ikisini de bir görürler.

Tabiî din münevverler için, kilise itikatları kütle içindir » diyenleri vardır. Muhafazarkâr (Tory) Partinin siyasi muharrirlerinden (Bolinbrok. 1678-1751) şöyle diyordu. « Kilisenin mütenakız fikirlerini aramızda konuşabiliriz. Amma bunu kütle içinde yapmamalıdır. Zira onlar, kütlenin itaatını temin etmektedir. Münevverler ve liberaller, onların ağzına bir gem daha takacakları halde gemlerden birini çıkarmakla fenalık etmiş oluyorlar.

* * *

İngiliz tecrübî felsefe ekolünün Fransadaki mümessili (Volter 1726- 1728) dir. Volter felsefesini 1726 - 1728 de İngilteredeki ikametinde kurmuştur. Tabiî dinin şu üç itikadının en hararetli bir müdafiidir: Tanrı, hürriyet, lâyemutiyet.

İlhada karşı şiddetle mücadele etmiştir. « İlhadi tel'in ederiz. Batılalardan nefret ederiz. Tanrıyı ve beşariyeti severiz.„

Tanrı olmasaydı onu icat etmek lâzım gelirdi. Bütün tabiat onun varlığını müjdeler.„

« Tanrı bize aklı, yaratılan eşyanın mahiyyetine nüfuz için değil, bizi hakka ulaştırmak için vermiştir.

« Halkın kendisini terbiye ve tenvir etmeğe ne zamanı ve ne de ihtidarı vardır. Bu sebeple kütlenin bir kısmı cağil kalacaktır. Fakat bunlar ukalâlık etmeğe başlarlarsa o zaman herşey mahvolmuştur.„

Fransaya, İngiltereden gelen nur felsefesi, Volter'in elinde böyle idi. Fakat Volter'den sonra, yıkıcı bir maddeciliğe ve şüpheciliğe götürenler de oldu.

Volter

[1694 - 1778]

Volter ; hem müsbet *fikirlidir*, hem de Rasim ve Karney ayarında tiyatro şairidir. Hele (Henriade) ile Fransanın hamra ve Virjil çapında epik bir şairdir. Felsefî fikirlerini, en ziyade, 1746 veya 1747 de yazılmış olan (Zadig) inde görürüz.

1 — Voltere göre hakim :

(Zadig) bir hikâyedir. Bu hikâyenin başında kahramanın portresini çizmiştir. Belli başlı çizgilerini alalım :

(Babil) de kral (Moabdar) zamanında (Zadig) adında bir genç var.

Bunun zaten eyi olan yaradılışı, terbiye ile bir kat daha takviye edilmiştir. Genç ve zengin olmasına rağmen, ihtiraslarını tadil etmeği, onlara gem vurmağı biliyor. Her vakit kendisinin haklı olamıyacağına kani; İnsanların zayıf noktalarına hürmet etmeği biliyor, (Zerdeşt) ın birinci kitabından okuyup öğrendi ki : Öğrenci, rüzgârla dolmuş bir balondur; bir iğne ile dokunuluverince fırtınalar kopar.

Cömert idi. Nankörler bile ona minnet ve şükran hisleri beslerdi.

Eski «Kaldelilerin ilimlerine ve zamanın tabiat hakkındaki bilgi ve prensiplerine vekıftı.» Bu birkaç satır bile Volterin yaşadığı asrın düşünce vasatisi gözönüne getirilince ne kadar mânalıdır.

Volter, aki telâkkisinde; Rönessans'tan beri öne sürülen Erasm'ların, La fontenlerin, Fontenel'lerin telâkkilerine sadıktır.

Temel fazilet: arzulara ve ihtiraslara gem vurarak içimizin rahat olmasına temin etme ve itidaldir.

Valter, ötedenberi meşhur olan, vecizeleri öne sürmekle kalmıyor; Bunlara mühim iki şey daha ilâve ediyor.

Âlicenaplık, ilmî kültür. Ayni fikri teklif eden diğer müellifler; Şahsın kendi saadetini elde etme vasıtalarını arıyorlardı; Onların hakim telâkkisi, böylece (ferdiyetçi) idi. 18 inci asırda tesanüt hissi ve vazifesi kuvvetlenmişti.

Volter şiddetle ısrar ediyor ki fazilet: karşılık beklemeksizin başkalarına faydalı olmaktan ibarettir. Tabiat kanunlarını öğrenmede ise, Volter : (Nevton) un takdirkârı ve yayıcısıdır. Bu itibarla riyaziyat, fizik ve astronomiyi çok sever. Bunları öğrenmede, yalnız birtakım *güzel keşifler mecmuesi değil, ayni zamanda ruhu hürriyete* kavuşturan, insanı batıl şeylerden kurtaran, akla göre hareket ettiren birer etki de görür.

Volter'in bu düşüncesi tamamen moderndir.

2 Zadig'in dini :

«Zadig» yolunu yıldıza bakarak tayin ediyordu. (Orion) burcile, göğün en parlak sabitesi olan (Siryüs) yıldızı, onu kutuptaki (Sehil) sabitesine doğru sevkediyordu. Bizim gözümüze küçük birer kıvılcım gibi görünen bu büyük ziya küreleri karşısında hayrete düşerdi.

Bizim arzımız da onlardan biri..

Öyle iken arz, bize nasıl büyük ve asıl görünüyor.. Tabiatın karşısında bu his içinde bulunduğu zaman, insanlar hakkındaki düşüncesi şöyle idi:

Bir küçük çamur zerresinde birbirini parçalamağa uğraşan böcekler...

Bu teşbih; (Zadig) e kendisinin ve Babilin hakikatte ne kadarcık olduğunu hatırlatırdı. O zaman ruhu, (mütenahi) ye kadar yükselerek duyumlarından tecerrüt et-

miş bir halde kâinatın lâyete gayyer nizamını temaşa ederdi. Kâinatın büyüklüğünü anlamakla insan kendi küçüklüğünü anlar. Ufku genişler. Her şeye, kâinatın büyüklüğü nispetile hükmeder.

Gaye, havastan ve maddî huzuzattan tecerrüt ederek, beşeri çarpınma ve ihtirasların üstünde daha yüksek bir âleme kavuşabilmektir.

His, burada dinî bir şey olur.

Fakat Zadiğin en ziyade hayretini mucip olan şeyin altını çizelim :

Kâinattaki nizam ve intizam :

(Paskal) da kâinattaki nizam karşısında bir nevi korkuya düşerek; her şeyde bizim aklımızın eremiyeceği anlaşılmaz bir sır görürdü. Zadig ise bilâkis kâinatta dâhilerin bizim gözlerimiz önüne serdiği büyük kanunların mekanizmasını görür. Her şey namütenahi ve yüksek bir zekâ tarafından sevk ve idare edilmektedir.

Fakat bu namütenahi zekâ, mahiyet itibarile bizimkinden başka değildir; Çünkü bizim zekâmız da, onun tesirlerini anlıyabiliyor, der.

Volter'in (Deizm) i : böylece bir ilim ve akıl dinidir.

3 — Müsamaha :

Şimdi Volterin en mühim bir hususiyetine geliyoruz: Müsamaha.

Biliyoruz ki Volter, müsamaha için çok mücadele etti. Acaba müsamahayı nasıl anlıyordu ?..

Voltere göre müsamaha şu demektir : ne olursa olsun akidelerinden dolayı bir adam hapse atılamaz, ve öldürülemez.

Bu, bir siyasî kaidedir. Volter, bunun en hür taraftarıdır. Buraya kadarı bir kanun ev polis meselesinden ibarettir. Amma o daha ileriye de giderek der ki iyi

niyet sahibi insanların hepsini (tabiî din) dediği bir müşterek itikatta toplamak mümkündür. (Tabiî din) de olanlar diğer dinlerin hepsine de müsamaha gözile bakacaklardır.

Bu mesele (Zadig) kitabının «akşam yemeği) başlıklı on üçüncü faslında izah edilmiştir.

Bir panayırda bir akşam yemeğinde bir Mısırlı, bir Kaldeli, bir Çinli, bir Hintli, bir Yunanlı, bir Golli birleşiyor. Zadig de bunların arasındadır.

Bunlardan her biri, kendi mensup olduğu dinin bir tuhaf ve acayip kısmını, meselâ biri mumyalanmış ölülere ibadeti; öteki balık başlı bir mabuda ibadeti daha öteki meşe öksesine ibadeti... anlatıyor.

Derken aralarında münakaşa kızışıyor. Döğüşmek üzerelerken Zadig araya giriyor :

İlk evvel, en kızgın olan (Selt)e hakkın var, ver bana şu ökseyi dedi. Yunanlının fesahetini methetti. Hasılı hepsinin hiddetini yatıştırdı. Sonra onlara dedi ki «dostlarım, kavganız mânasızdır. Çünkü hepiniz ayni fikirdesiniz.

Selte : siz bu meşeye ve öksesine değil fakat bunları yaratana tapıyorsunuz, değil mi? dedi :

Elbette...

E, siz Mısırlı üstat! siz öküze değil o öküzü yaratana tapıyorsunuz değil mi ?

Evet...

Kaldeli, ziz balığa değil, balığı ve denizi yaratana tapıyorsunuz değil mi ?

Evet...

Hintli ile Çinli de, sizler gibi birer (illet iulâ) kabul ediyorlar.

Yunanlının ne güzel şeyler söylediğini pek iyi anlamadım. Amma onun da sizler gibi bir (en yüksek varlık) kabul ettiğine emlnim.

Yunanlı, tamamen öyle, dedi.

— Öyle ise hepiniz ayni fikirdesiniz. Ortada kavga edecek hiçbir şey yok.

Voltere göre, her hangi bir din; ibadetin şekli üzerinde ısrar ederse tehlikeli bir şey olur. İnsanlar arasına tefrika saçar. Ve onları birbirlerile muharebeye katar.

Volter, dinlerin hepsinde müşterek bir noktanın bulunabileceğine kanidir.

O nokta şudur: Kainatı tanzim ve idare eden yüksek ve hâkim bir zekâya inanma. İşte böylece dinlerin hepsi ayni derecepe yanlış veya ayni derecede doğrudur.

«Yalnız benim iddiam doğrudur.» dediğinden ve bunu zorla kabul ettirmeğe uğraştığından itibaren hangi din olursa olsun, çirkindir.

(Tabiî din) hududunda kalınca makuldür, Ve bu ayni zamanda, insanları birleştirir.

Volterin bu telâkkisi, şüphesiz, münakaşa edilir. Bir telâkkidir; Ve bugün ne dinciler' ne de rasyonalistleri tatmin edememektedir.

Amma 18 inci asırda bu telâkki, geniş ve barıştırıcı bir telâkki idi.

4 — Şerrin kalkması için beşerin çalışmasına iman Mevcudatı hâkimane idare eden, namütenahi kudret sahibi bir varlığa inanmasile, Volter, klâsik ahlâkçılar gibi; herşeyin (imkânın en iyi derecesinde idare edildiğine: şer dediğimiz şeylerin bizim anlıyamıyacağımız sebepler neticesi olduğuna ve fakat bunların prensip itibarile lâzım ve iyi bulunduğuna kanidir. Esasen bu mevzu asırlardanberi işlenmiş olup birçok eserler neşredilmişti. Volter de 17 inci fasıl olan (Hermit) te bu mev-

zu üstüne, zamanına kadar olan muhakemelere, daha mânalı bir muhakemelere, daha mânalı bir muhakeme nev'î ilâve eder.

(Zadig), bir gün rastladığı bir münzevî ile, yolculuğu çıkıyor. Görüyor ki bu adam yolda : misafirperver ve âlicenap bir adam sayıyor. Hasis ve fena, bir adama para veriyor. Teyzesinin pek iyi bir surette kabul ettiği bir genci suda boğuyor. (Zadig) in itirazlarına karşı münzevî bunlara, beşerin aklı eremiyeceğini söylüyor, ve anlatıyor.

— Eğer o genç yaaşasadı teyzesinin kâtibi olacaktı; kaatil olmazdan evvel onun bu dünyadan çekilip gitmesi daha iyidir. Bunu dedikten sonra, münzevî bir melek kıyafetine giriyor, ve :

— İnsanlar, hiçbir şey anlamaksızın hüküm verirler, diyor. Zadig :

— Bu genci suda boğmaktan ise onu terbiye edip faziletli yapmak daha iyi değil midir ? diye soruyor.

Melek cevap veriyor :

— Eğer faziletli olup yaşasaydı onu, evleneceği kadın ile kendi oğlu öldüreceklerdi.

— Demek ki böyle felâketler ve cinayetler zaruri öyle mi ?

Ve bu felâketler, iyi insanların başına gelecek ha ?

— Bunların hepsi ya imtihan, ya ceza, ya mükâfat ya tedbir ve ihtiyat... Biçare fani ! Tapmaklığın lâzım şeylere karşı mırıldanmağı kes.

— Fakat.

Zadiğ, böyle, fakat, derken meleğin uçup gitmiş olduğunu gördü. Anladi ki bu nevi muhakemeler boş... Diz çöktü ; o büyük kudrete taptı ve teslim oldu.

Bu masalı iyi izah edebilmek için şurasını iyice bilmek lâzımdır ki bunun muhteviyatı ötedenberi söylene

gelen şeylereir. Ve mesleğe söylendiği fenalığın hikmet ve sırrı önünde eğilmek mes'elesi an'anevi bir vâizdir. Volterin ilâvesi : Zadig'in tekrar tekrar itirazı, ve son (fakat) ıdır. Bu (fakat) ta derin bir isyan kokusu vardır.

Eğer dünya, bizimkinden çok yüksek bir zekâ tarafından idare ediliyorsa Volter dört çevremizde görülen fenalıkların ehemmiyetine karşı isyan ediyor. Ve bana bir (fatalite) olmak üzere kabul edemiyor. Ve şuna inanıyor ki : insan ıslâh edilemiyecek bir şeyi ıslah eder, fenayı faziletli yapar.

İnsanın vazifesi (faydalı fiil ve hareket) sahibi olmaktır.

Yükselme, bununla olacaktır.

Hikmet ve akıl, hoşgörlük ve iyi hal ve harekettir: İşte Volter'in ülküsü.

Jan Jak Ruso

[1712 - 1778]

Ruso her şeyden ziyade bir şairdir. Nutuklar, nazari kitaplar, romanlar, onda reeliteden ziyade rüya ve hayallerini daha temiz ifadeye birer vasıtadır. Ona (Ütopist) diyorlar; kritik etmek için.. Amma ona şair nazarile bakmak daha doğrudur.

1 — Rusoya göre ölküç hayat :

Ruso, sistemini teşkil eden eserlerinin hepsini 1746 - 1762 seneleri arasında, bidrenbire bir fışkırma şeklinde meydana getirmiştir.

Sisteminde belirgin nokta sadeliktir. Sadelik ile : sun'î, ve aşırı incelmiş fena zevklerden - ki bunlar büyük şehirlerde inkişaf eder. - kurtulduğumuz gibi; yine ancak sadelik iledir ki kendimize âsude ve devamlı bir saadet temin edebiliriz. Başkalarına iyilik ile muamele; meşguliyetlerin ciddisini seçme; tabiat ile temas, açık kalbli ve güvenle dostluk bu örnek sadeliğin temel unsurlarıdır. Fikir itibarile, vakıa, bunlar yeni değildir,

Ruso'nun yenliliği; bu sadelik hayatını ifadedeki canlılık, özlülük derin samimiliktir. Seleflerine üstünlüğü buradadır.

Ruso'nun aşık olduğu hayat: gürültülerden uzak, ayak değmemiş bir ormanda, doya doya sükûnetin ve (cemiyeti hatır) ın tadını tatmaktır. İnsan ancak böyle yerde, kendindeki iyiliği yine böyle bir yerde asıl yaradılışındaki öz hayatın ve fazileti hürriyeti çizebilir.

2 - Tabiî Terbiye :

Hikmet; insanları bu sade ve temiz hayata hazırlamaktadır. Ruso, bir terbiye romanı olan (Emil) inde işte bunu çizmiştir. Bir müddet bir köyde ikameti, Ruso'ya Parisin (monden) hayatı aleyhine şiddetli bir hicviye yazdırmıştı.

3 — Pedagojisi :

Kelimelerden, kaidelerden, uydurma ezberlerden, basma kalıp edebiyat ve fenden ibaret olan ve cebir inzıbatı ile idare edilmekte bulunan kollejler aleyhine ateş püskürür. Sathî bir müşahit Emili, belki cahil bir köylü çocuğu zannedecektir. Ruso ona hiç ehemmiyet vermez. Emil, bildiğini sağlam bilir. Çünkü onu kendi tecrübesile kendi hür teşebbüsü ile, oyun ile el işile, muşahhas şeyler üstünde tefekkür ve mülâhaza ile elde

etmiştir. Hürriyet ile saadetin; daima iyi ve heminane hayatta olabileceğini bir kere daha hatırlayalım :

Emil, çocukluğunun olgunluk çağına geldi. Bir çocuk hayatı yaşadı. Hiç bir zaman; tekâmül edeceğim diye, saadetini feda etmedi; Bilâkis bunlar biribirini yar dımladı. Bünyesi, müsait olduğu nîsbette kendi yaşına mahsus akıl ve dinayeti elde ettikçe mes'ut ve hür oldu. Eğer ecel orağı bizim ümitlerimizin çiçeğini biçerse ne hayatında ne de ölümünde ağlanacak bir sebep olmaz. Biz ona şöyle bir acıya sebep olduk, diye merak edecek bir şeyimiz yoktur.»

Böyle büyütülen çocuk, yalnız egoistlikler ardında koşmaz mı ? 18 yaşına kadar Emilin sade «hür ve mes' ut» olmağı öğrenileceğine bakılırsa öyle gibi zannolunur.

Fakat Ruso, şuna kanidir ki böyle hareketinin sebebi; hassasiyetini ve isabetli hüküm kabiliyetini terbiye etmektir. Bunların terbiyesinden ise, tabiî bir netice olarak, fazilet doğacaktır. Ahlâkî hayat, böylece takviye ve terbiye edilen temayyüllerin tezehhür ve inkişafından ibarettir. (Adalet) ile (iyilik) ikizdir. Birbirinden ayrılmazlar, iyilik etmek öyle bir faaliyettir ki bunda kendimizi mes'ut ve bahtiyar hissederiz. Bunların hepsi hassasiyette toplanmıştır. Emil, iyiliği kendisine emreylediğt için değil, bütün çocukluk hayatı iyilik istikametiede yürümüştür de ondan yapar.

Çağı gelince, şu yüksek hakikatı, aydın kavraması yeter: "fiil ve hareketlerimizin ahlâkiyeti, onlar hakkındaki hükümlerimizdedir. Eğer iyi bir şeyin hakikaten iyi olmasını istiyorsak kalbimizin derinliklerinden fiillerimizdeki gibi - iyi olması lâzımdır.

Adaletin ilk mükâfatı o iyiliği yapmakta olduğumuzu hissettirmektir. Eğer ahlâkî iyilik bir insanın notura-

rasına tevafuk ediyorsa o insan ne kadar iyi ise ruh ve teşekkül itibarile de o kedar sağlam ve mükemmel olur. Kendi içimizi yoklıyalım. Bizi başkalarının saadeti mi, yoksa felâketi mi müteessir ediyor?. Başkalarına bir iyilik yaptığımız zaman mı, yoksa fenalık yaptığımız zaman mı hoş bir intiba duyuyoruz?. İnsanın kalbinde ahlâkî bir şey olmamış olaydı kahramanca ve hareketler karşısında nasıl hürmet ve takdir duyardı ?...

« . . . . Tablate muti olalım. O zaman onun nasıl bir tatlılıkla hükûm sürdüğünü ve bundaki güzelliği sezeriz. Ruhların derinliklerinde fitri bir adalet ve fazilet hissi vardır. Bununla gerek kendimizin, gerek başkalarının hakkında bir hükûm veririz. Ben buna (vicdan) diyorum.

(Sauvalı bir rahibin itiraçı)

Filhahika Ruso'nun vardığı bu netice, ötedenberi varılagelmiş bir neticedir. Fakat bundaki orijinallik, vicdanı insiyak ile birleştirmiş, bunlar ayni şeydir demiş olmasındadır. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran en mükemmel ifadesi vicdandır. Vicdanın hükümranlığı ise; ta biatımızın hür bir süratle inkişaf ettirilmesi ile temin edilir.

3 — Mükemmel Cemiyet :

Ferde ait düşüncesinden sonra şimdi de cemiyete ait düşüncesine gelelim. Ruso'nun (Kontrasosyal) », mükemmel devlet nazariyesini tarif eder. Bazı müelifler Ruso ya itiraz ile derler ki : tarihde böyle karşılıklı riza ile bir (içtimaî mukavele) yapılmış değildir. Bunun yapılmadığını Ruso da çok iyi bilir. Fakat o, istikbalde veya (sadece muhayyilesinde) öyle farzetmektedir.

Ruso'nun (Cumhuriyeti)i de hayalidir. Devlet nazariyesini müşahhas maddelerle tasvir edecek yerde, bir ta-

kım hukuk kiadeleri öne sürer ve cemiyetlerin buna yaklaşmasını tavsiye eder.

Pek kesafetli olan bu eserini tahlil etmiyeceğiz. Yalnız bir kubbenin kilit taşı mesabesinde olan fikrini zikredeceğiz: Vatandaşların hürriyetlerini koruma meselesi.

Rusoya göre, eğer hürriyet yok ise ne saadet olur, ne de haysiyet. Zamanındaki cemiyetleri, cebir üzerine müesses görüyoruz, insan hür doğmuştur, amma her yerde demir bağdadır.

Bu acı müşahede, Rusoya bir çok protestolar öne sürdürüyor:

Bir millet itaata mecbur kalıp ta itaat ettikçe iyi yapıyordur. Boyunduruğu sarsa bildiğinden itibaren sarsarsa daha iyi yapıyordur. Kuvvet, maddi bir kudrettir. Bundan ne surette bir ahlâklılık çıkabilir ?. Bu halde şuna kani olalım ki kuvvet (hak) kı yapmaz. Ve ancak (haklı kuvvetlere) itaat olunmak mecburiyeti vardır.

Hürriyetten vazgeçmek; insanlıktan, hukuku beşerden ve hattâ vazifelerinden vazgeçmek demektir.

Rusoya göre cemiyet içinde yaşamak insanı bazı fedakârlıklarda bulunmağı mecbur etmektedir. Çünkü her cemiyet elbet bir disiplin ister. Bu ise şahsî hürriyetin tahdidi demektir. Ülküç bir sosyete; hürriyet ile disiplini barışık tutabilen ve hürriyete zarar vermeksizin cemiyet hayatından istifade ettirendir. Öyle bir cemiyet şekli bulmalıdır ki bütün (müşterek ve umumî kuvvet), her şahsı ve hepsinin mal ve mülklerini korumalı ve mudafaa etmeli. Ve her bir şahıs (bütün) ile birleşmiş olduğu halde gene kendisine itaat etsin ve tek başına imiş kadar da hür olsun.

Bunda temel şart ; medeni müsavattır. Kuvvet ve dehâ itibarile insanlar musavi olmıyabilirler amma hukuk ve mukavelede müsavi olmalıdırlar.

Bu prensiplerin tam tatbik edilmesi için «bir mabutlar milleti» yani esasen mükemmel fertler lâzımdır. Bir millet buna ne kadar ziyade intibaka uğraşırsa o kadar mükemmelleşir.

4 — Netice :

Rusonun doktrininin belirgin vasıfları şunlardır: Kendiliğinden ve ani olan hassasiyete itimat etme, hürriyet vasıtasile saadete nail olma. Rusoya göre ahlâk hayatının büyük kanunlarını, akıldan ziyade, kalbin hamlesile, his kuvvetile sezebiliriz. Ruso, insana, düşün, âlimane hareket et, ilâh... denilecek yerde; en temiz heyecanlarını dinle, der. Vicdanın sadasını heyecanda duyar. Bu heyecanlar insanın en temiz kuvvetidir. Ve bunların kıymeti (tabiaten anî) oluşlarındadır. Bundan şu netice çıkar ki insan, eğer hür değilse insan değildir. İnsan ancak hürriyet içindedir ki hem sevinç hem fazilet bulur; bütün manevî zenginliklerini tadar ve duyar ve başkalarına doğru da taşar. Ayni hareket ve kuvvet ile hem kendini, hem de başkalarını sever.

Erzurumlu İbrahim Hakkı

[H. 1115 — 1186]

Yalnız tasavvufta değil, zamanının bütün ilimlerinde derin vukuf sahibi olan Erzurumlu İbrahim Hakkı - adları Mehmet Tahir merhumun « Osmanlı müellifleri'nde yazıldığı veçhile - çoğu türkçe, bir kısmı arapça ve acemce, 39 eser sahibidir. Bunlardan (Marifetname) si ile (Divan) ı matbudur. (Marifetname) bir nevi ansiklopedidir.

İbrahim Hakkı, (Hasankale) de [Hakka riza, Hadimi aşk, Nuru mahz] terkiplerinden ebced hesabile çıkan 1115 te dünyaya gelmiştir. Babasının adı Osmandır. Babası, Hasankaleden Erzuruma gidip yerleşmiştir.

İbrahim Hakkı, tahsilini Erzurumda yapmıştır. Acemceyi, Erzurum müftüsü (Hazık Mehmet) ten öğrenmiştir. Tahsilini ikmalden sonra seyahate çıkarak (Siirt) köylerinden (Tellü) ye uğradı. Orada büyük tasavvufçulardan (İsmail) in kızile evlendi. Ve bu köyde yerleşerek eserlerini yazdı. H. 1186 da yetmiş bir yaşında öldü.

* * *

Biz burada, İbrahim Hakkının yalnız (insan) hakkındaki fikirlerini alacağız.

(Marifetname) müellifine göre insan; kitabı cihandan bir meçmua olup kâinatın mümessilidir. Menşe itibarile insanın zencir halkaları şöyledir: « Ana rahminden önce damarlarda kan, andanmukakaddem gıdayı peder ve mader olmuştu. Andan mukaddem hayvanî olmuştu. Andan mukaddem nebatî olmuştu. Andan mukaddem (eczayı anasır mümtezici hâk) idi. Ve toprak hâkten mukaddem cismî mutlak idi. Ve andan mukaddem, tabiatı külliye idi ve andan mukaddem cevheri mücerret idi. »

Böylece insan varlık zencirinin bütün halkalarını geçmiş bulunuyor.

İnsanın bedeni, İbrahim Hakkıya göre, âlemi asgar ve ruhu âlemi ekberdir. Beden ve ruhile insan, (nüshai cümlei âlem) dir. Hem madde, hem ruh âlemi, insanda tamamile mevcuttur:

Mevsimleri, insan ömrünün devreleri temsil eder: Bahar, çocukluğu. Yaz, gençliği. Sonbahar, olgunluk çağını. Kış, ihtiyarlığı.

Bütün hayvanları, insanın aklı temsil eder.

Gadap, köpeği. Tasallut, aslanı. Kibir, kaplanı. Haset, kurdu. Hile, tilkiyi. Gaflet, tavşanı. Tama, karıncayı. Hasislik, fareyi. Kin, deveyi. Adavet, yılanı. Oburluk, sığırı. Şehvet, merkebi..

Diğer taraftan aklı ameli, mimarlığı. Kuvvei mümeyyize, tıbb; gönül de âlemi melekutü temsil eder. Cemadatın misali ise insanın azalarıdır.

Bütün varlık, insanda nihayet bulmuştur.

Varlığın üstü, odur:

Bu cihan varlığı boş buldu nihayet sende
Varlığın aşka değiş eyle ferağat sen de

İnsanın (nüshai âlem) olduğu şu kıt'ada şairane bir eda ile icmal edilmiştir:

Ey nüsha-i tamme-i ilâhi ki tüyi
Vey ayine-i cemali-i şahi ki tüyi
Birun zîtü nist her çi der âlem hest
Ez hud betaleb her ançi hahi ki tüyi

İnsan, her türlü iyiliklerden ve kötülüklerden mürekkep bir macundur. Meleklik ile hayvanlığın halitasıdır. Eğer hayvanlığa meylederse hayvanlıktan daha aşağı düşer. Melekliğe meylederse melekten daha yüce olur. Bu maaldeki nazmı şudur:

Ademî zade Turfe macunest
Kân ferişteh şirişte ez hayvan
Ger bedin meyl mi küned kem zin
Ver beden meyl küned bih ez an.

İbrahim Hakkıya göre hayvanlar, sırf şehvetten. Melekler sırf akıldan yaratılmıştır. İnsan ise akıl ile şehvetten halkedilmişlir. Aklını, şehvetine galebe ettirebilirse meleklerden daha yüksektir. Aksine ise behayimden daha

aşağı düşer. Zira "Meleklerden her birinin makamı mnlûmdür ki ebeden anda kalır. Ve insan ise tekmili nefs ile makamı malûmundan âlâlara terrakki edebilir. Şehveti aklına galip gelen insan ise, eğerçi ol surette adamdır. Lâkin sirette behaymden kemdir. Zira ki hizmeti behaym, taata bedeldir. Ve haktan gaflet eden anlardan adaldır. (daha çok dalalettedir)

İbrahim Hakkıya göre insanlar üç sınıftır :

1 — Avamın üç putuna (yemeğe, uykuya, cinsî münasebete) tapanlar. Bunlar hayvan sıfatlıdırlar. Asıl makamlarına yükselemezler. Âleme gelmekten maksadın ne olduğunu anlamamışlardır.

2 — Havasın dört putuna (nefse, çoluk çocuğa, mala, mansaba) mail olanlar. Bunlar âleme gelmekten maksadın (kesb-i kemal) olduğunu bilmekle beraber dört puta da meyyaldırlar. Bunlar da bu âleme gelmekten maksat, hasıl olmuş değildir. Asıl makamlarına avdet ederler ama daha yüksek makama vasıl olamazlar.

3 — Yedi putu kıranlar. Bunlar bu âleme gelmekten maksadın (Kesb-i kemal) olduğunu bilirler. Asıl makamlarından daha yüksek makama vasıl olurlar.

Âlemin illet-i gayiesi, nevi beşerdir. İnsan hayatının gayesi de: Bütün fenalıklardan sıyrılarak yüksek ahlâka ve ebedî hayata ulaşmaktır. Ebedî hayat: «hayvan ve melek mertebelerin kat'ıp insanî kâmil mertebesine vasıl olmaktır.„

İbrahim Hakkı, İsanın: «Bir kimse iki kere doğmadıkça melekuti semavata giremez„ sözünü ele alarak ikinci doğumun; «Sıfatı zememei hayvaniyeden ve keduratı muzlimei nefsaniyeden sıyrılıp melek-haslet olmak„ olduğunu söyler.

Bunun birinci şartı, gönle akan beş nehrin getirdiği

müteaffin çamurları temizliyerek ondan sonra pek uyanık olmakdır. "Havas-ı hamse-i zahireden dembeden gelip kalbe mümteli olan envai nükuş ve fünun ve esnafı efkâr ve zununu günagûnun kimi salih kimi fasit kimi müfsit olduğu için deruni dilde evsafı zemime cemolup temekkün edip kalmıştır,, Evvelâ burayı temizleyip sonra kalbin dibinden temiz menbalar fışkırtmalıdır.

İbrahım Hakkıya göre, hayatın gayesi böylece, ahlâkan namütaenhiye doğru yükselmektir.

Bu mümkün mü?

İbrahim Hakkı, Mevlânâ'nın şu beyti ile cevap verir:

Ger tü senk ü sahre vü mermer şevi
Ger besahib dil resi gevher şevi

"Sen, taş kaya ve mermer olsan da bir terbiyecinin eline düşersen cevher olursun.,,

Böylece İbrahim Hakkı, terbiyenin kudretine inanır.

Kâinatın illeti gaiyesi, nevi beşer olduğu gibi, nevi beşerin illeti gaiyesi de: cemadlıktan, nebatlıktan, hayvanlıktan daha yükseklere şahlanarak "bu âleme gelmekten maksadın kesb-i kemal olduğunu bilen,, mükemmel insanlardır.

* * *

İbrahim Hakkı, şu beyti ile her zerreyi bir (Turisina) halinde görür:

Âlemi mîsal Turdur her zerresi pür nurdur
Aşkınla can mesrurdur beyhuş olup ister likâ

İçi ferahtır da:

Vüs'atı meşreple daima cennetteyim
Hatırım hoştur ne olsa hoş gelir nimetteyim.

* * *

Divanını, 1168 de bitirmiştir.

Divanından iki parça alıyorum:

Hoş o demler kim sürerdi canımız canan ile
Ol vatandan düşmüşüz bu gurbete nisyan ile
Hayf kim dostu unutmuş kalmışız düşman ile
Gelmişiz dünya değirmeninde nöbet bekleriz
Dane ten'un olunca murğ canı eğleriz

Âlemi aşkı unutmuş gafilâne söyleriz.
Ol görünse imdi biz kevnü mekânı neyleriz
Vehki ol manayı koymuş surete meyleyleriz
Gelmişiz dünya değirmeninde nöbet bekleriz
Danei ten un olunca murğ canı eğleriz.

* * *

Katreyiz âlemde lâkin dilde derya olmuşuz
Cevheriz dehrin bisatı üzre yekta olmuşuz
Seyrimiz sahray-ı dildir gayri yerden fariğiz
Kendi sahramızda seyyahız ki sahra olmuşuz
Berkımizle yakmışız biz hudnemalık perdesin
Gayriden pünhanız ama dilde peyda olmuşuz
Biz bu bahri aşkı bika'rın müselsel mevciyüz
Gerçi zenciriz veli biz metni derya olmuşuz
Kimseyi incitmek incinmek değildir şanımız
Yargarı cümley'z şefkatla güya olmuşuz
İnciten nâdana hem dostuz dualar eyleriz
Kim kamudan bizbize mahvı temaşa olmuşuz
Âşıkız misli Zeliha dilberiz Yusuf gibi
Biz bizi sevmekte (Hakkı) ferdü tenha olmuşuz.

Kant

[1724 — 1804]

Emanoel Kant, (Konigsberg) de uzun profesörlük ve mütefekkirlik mesleğini bitirirken, hayatının akşamına doğru, «Daimî sulh üzerine taslak» (1795) ile «Hukuk Doktrinin metafizik prensipleri» ni (1797) neşretti. Bu iki eserinden, bütün 18 inci asır boyunca tesir eden, bazı prensipleri alalım. Beşerin yükselmesine imanı olan filozofların fikirlerinin varisi akıl nurundan feyz ve kudret alıcı ve Fransız ihtilâlinin dikkatli ve sempatik müşahidi olan Kant, yer yüzünde adalet ve sulhun hükümran olması imkânına inanır. Ve bunun şartlarını çizer.

1 — Sulhcunun vazifesi :

Bir muahedeye dayanan ve iki harp arasında bir fasıla demek olan mütarekeden ayrı, daimî bir sulh, hayalden ibaret mi ?

— Bunun hayal isdat edilemez. İspat edilemeyince aksini düşünmek hakkımızdır. Kant bu reydedir.

Filhakika Kant'a göre herhangi bir şeyi ispat veya red edilemiyorsa bu takdirde bir ispat ve red arasında bizim için ablâkî bir hal ve hareket ve vazife olabilecek suretle bir karar vermek lâzımdır.

"Bu halde vicdan, şunu emreder. Hali tabiide ne sen ile ben arasında, ne de teşekkül etmiş devletler arasında kavga olmamak lâzımdır. Binaenaleyh, bu iş başarılabilir gibi hareket etmeli ve bu maksatla buna götürülecek en uygun (Teşkilât) lar kurulmalı ve muharebelere nihayet vermelidir.

Basit bir hadiseden bir muhakemeye varabiliriz. «Tabiat bütün insanları, muayyea şu arz çerçevesi içine sokmuştur. Meskenleri arzdır.» Her biri arzdan bir parçaya mutasarrıftır. Fakat menşede hepsinin hakkı vardı. Yani arzın hepsi, insanların hepsinindi. Bu vaziyet, insanların birbirlerinden münasebette ve mübadelede bulunmasını müstelzimdir. Böyle bir «münasebet» kuvvetin tesadüflerine bırakamaz. Bu münasebeti; bütün insanlar için muteber adalet prensiplerine, (Umumî hukuk) a tâbi kılmak icap eder. Kant'ın (Kozmopolitik) adını verdiği bu (Hukuk), herkes tarafından tanındığından itibaren «Daimî sulh» bir realite olacaktır.

Böyle bir şey tanzim edilmedikçe fertler ve devletler, kendi aralarındaki münasebetlerde: (hakkın en kuvvetliye ait olduğu) esasını kabul etmişler demektir ki bu hernekadar aralarında bilfiil muharebe ilân edilmemiş ise de, bir harp halinden başka birşey değildir. Bu adaletsizliklerin en büyüğüdür. Bunu nasıl durdurmalıdır.

2 — Ebedî ve daimî sulh muahedesi :

Kant, buna, devletler arasında bir sulh yaptırmakla hallediyor. Bu muahede de arazi şartları ve galip ve mağlubu hatırlatacak hiç bir şey yok. Mühim maddelerini alalım.

1 — «Hiç bir sulh muahedesi, eğer muharebeye yeni başlama hakkında gizli bir maddeyi muhtevi ise, o muahede sayılamaz.»

Bu ilk şartın gayesi: Hakikî sulh ile (zahiren bir sulh gibi görünüp te adi bir mütarekeden ibaret olan) yalancı sulhu birbirinden ayırt etmektir. Bütün intikam sebeplerini kökleyip atmak lâzımdır. Bu, eski politikanın: «bir devletin şerefi, kendi kuvvetini artırmasındadır.» telâkkisine nihayet vermekle olur.

2 — "Küçük büyük hiç bir müstakil devlet, başka bir devlet tarafından veraset, mübadele, hediye veya satın alma suretiyle ele geçirilemez „

Kant, burada bir devletin (bir şey) değil, (manevî şahsiyet) olduğunda ısrar eder. Binaenaleyh herhangi bir devleti maddi bir mal gibi telâkki etmek ahlâksızlıkfır.

3 — Zaman ile daimî ordu lâğvedilmelidir.

18 nci asrın sonlarından itibaren Kant, (Silâhsızlanma) esasını öne sürüyor. «Ordular sulhu koruyacak yer de onu tehlikeye koyuyor. Milletler arasında dişe kadar silâhlanma müsabakası husule getiriyor. Ve bunun bir hududu da "yok" diyor.

Bunlar güzel fikirler amma ne çere ki içinde yaşadığımız dünya, filozofların hülya âlemi değil realite âlemidir. Bugünkü insanlar henüz bu rüyayı, realite yapmak endişesinden çok uzak.

4 — "Hiç bir devlet, diğer devletin konstinosyonuna ve hükûmetine müdahele edilemez.„

Kendinin daha medenî olduğunu iddia ile başka memlekete medeniyet götürmekle insaniyete hizmet etiğini söyleyen müstevlilerin, müstemlekecilerin bu iddialarını, asla ıspat edilir bir şey değildir.

5 — „Harp halinde iken hiç bir devlet: sulhun iadesini ve karşılıklı emniyeti gayrî mümkün kılacak hareketlerde bulunmalıdır; zehirli şeyler kullanma ve saire gibi.„

Bu madde, evvelki dört madde ile aynı plân üstüne konulamaz. Evvelkiler (Daimî sulh) un umumî şartlarıdır. Bu son madde ise; herhangi bir sebeple harp patlayıverirse bunun barışmağı güçleştirecek şekilde olmamasını istihdaf eder. Düdyada (Daimî sulhun) tesis işine bununla başlamalıdır.

3 — Sulhun şartları ve garantileri:

Kant, ebedî sulh ideali için nazarî programını çizdikten sonra bunun ne gibi şartlara tahakkuk edebileceğini arıyor ve büyük prensip öne sürüyor.

A) Her devletin şekli (Cumhuriyet) olmalıdır. Kant devletin ayni zamanda (Demokratik) olmasını da istiyor. Ona göre (Cumhuriyet) ile (Demokrasi) birbirinin ayni değil, farklıdır. Teferrüata giremiyelim. Yalnız Kant her ne şekilde olursa olsun (Otokrasi) yi yani tek bir adamın harp ve sulha karar vermesini istemez. Harbin getireceği felâketlere dayanmağa vatandaşların karar vermesini ister. Kant'a göre millet bu kararı verince harbin felâketlerini az hisseder, kendim karar verdim, der. Ve milletler de harbi kolay göze alamaz. Halbuki (Otokrat) bir rejimde kral, en adi sebaplerle harbe karar verebilir. Ve diplomasi buna her zaman sebepler bulabilir.

B) Ummmî hukuk, müstakil devletler federasyonuna dayanmalıdır.

Bu 18 inci asırda (Birleşmiş Miletler) fikrinin kendisidir. Kant, gür sesiyle bağırdı ki :

"Devletlerin üstünde bir (Otorite) tanımak ve bu (Otorite) nin adaletten ayrılan devletleri adalete sokması lâzımdır.,,

İki iptidaî insan, aralarındaki ihtilâfı halde bir nizama tâbi olacak yerde, mütemadiyen kavga etseler bunlara vahşi nazariyle bakılıyor. Bu iş milletler içinde böyle değil mi ? Halbuki bir devlet, kendi fevkinde öyle bir otorite kabul etmeğe yanaşmıyor. Amerika kırmızı vahşileriyle Avrupa vahşileri arasındaki fark, birinciler düşmanlarını bazen yerler. İkinciler ise düşmanlarını tebaları arasına sokarlar ve bunları daha geniş istilâlarda âlet gibi kullanırlar.„

Kant'a, göre, devletler ne zaman kendi üstlerinde (hâkim ve yüksek bir adalet) müessesesi kurabilirlerse ancak o zaman medenîyiz diyebilirler.

Umumî hatlarını çizdiğimiz bu sistem, hangi vasıtalarla tatbik edilecek ? İptidaîlik devrinden yüksek hukuk ve adalet devrine geçit nasıl kurulacak ? Kant'ın bu noktaya dair olan fikirleri, mübhem ve kısadır. Bununla beraber şu fikrini zikredelim.

Ebedî sulhun mümkün olduğuna inanan mütefekkirler, fikirlerini herkese açabilmeli. Ve tezlerini, devletler arasında muharebeyi normal görmeğe alışmış, diplomatların tezleriyle çarpıştırabilmelidir. Bu da ancak devlet adamlarına açık olması umuma müsaade edilmemesi lâzım gelen sahaya herkesi müsaade etmek gibidir ki tehlikeli bir şeydir. Hem de mutlak bir söz ve hüküm hürriyeti ister.

Demek ki bütün bunları yaparsa, (zaman) ve (tekâmül yapacak. Bugünkü dünyada her devlet, komşum yapsın diyor.

4 — Netice :

Kant'ın eseri bir roman değildir. Uzun uzun düşünülmüş, milletler arasınaa sulhu idameye kâfi derece yarıyacak, birtakım prensiplerdir. Bunlara (Monteskiyö) ile (Ruso)dan almış ilhamları da vardır. Realize edilmesi mümkün bir program çizmiştir. İsterseniz ütopi deyiniz fakat realist bir ütopi... Nitekim bugünkü (Milletler Cemiyeti) Kant'ın programının ayni idi. Ondan mülhemdi.

Kant'ın bu eserinde çok canlı, fikirler olmakla beraber; sulh için bundan başka yol yok demek te doğru değildir. Kant 18 inci asrının adamı gibi düşünüyor, ve bilhassa hadiseleri göz önünde tutarak fertlere, hu-

kuka ve vazih fikirli zekâlara hitab ediyordu. Bugün ise hadiseler değişti. harbin bünyesi, sebepleri ve neticeleri başka mânalar aldı. Bugün içtimaî hayatta (Kütle)nin his siyatı ve ihtirasları çok nazarı itibara alınmaktadır. Bu itibarla Kant'ın eserinin bugüne göre ikmali lâzımdır, denilebilir.

Göte

[1749 — 1832]

Her büyük devrin, her büyük adamın kendine mahsus bir hayat telâkkisi vardır. Bu görüşe göredir ki: insanlar, kendilerine bir hayat yolu çizerler. Büyük şair Göte kendi hayat görüşünü (Faust) unda üç fasılda anlatır.

1 — Hayat

Faust, bu dar hayattan ve zaman zaman her sahasını dolaştığı beşerin ilimlerinden bıkmış usanmıştır. Hayatı mânasız buluyor. İlimleri de - Kâinatın esrarına vâkıf kılamadığından - kuru ve yanlışlarla dolu görüyör.

"Felsefe, hukuk, tıb, teoloji... Bunların hepsini hararat ve sebat ile tedkik ettim. En sonunda; bunlara ilk beşladığım gündeki gibiyim. Fakat dışa bakınca tantanalı isimler aldım: Doktor, allâme ve saire..

Ben bugün şunu biliyorum ki : biz insanlar bir şeyin künhüne vakıf olamayız; işte benim beynimi yakan şey..."

Şimdi o fevkalbeşer bir ruha sahib olup arzın çok üstüne yükselmek ve kâinatın esrarına vakıf olmak istiyor. Buna o kadar haristir ki bazen bir gurur içinde kendini kaybediyor. Fakat derhal, o yüksek hayal bulutlarından her günkü hayatın küçüklüğü içine, arza düşüyor.

Onu kanatlandıran hayal, ümitle dolu bir halde ebediyete uzanmak istemişti. Şimdi ise, bütün saadet hulyaları, zaman denilen uçurum içinde boğulup gittiğinden itibaren küçük bir sahaya razı kalbimizin derinliğinde bir endişe, itminansızlık yatmaktadır. Ve yeni yeni ıstıraplar uyandıran budur. Bizim olmıyacak şeyler için ağlıyoruz. Ve kaybetmediğimiz, elimizde olan şeyler için de daima ağlıyoruz. Tozlar içinde sakin bir böcek ki gıdasını aramak için dolaşırken, oralarda gezen bir adamın ayakları altında çiğnenmiş ve ölmüş . . . .

Bütün bu meseleleri arayıp taramaktan yorulmuş ve hepsinden eli boş dönmüş olan Faust, şimdi yalnız (zaruî) olan şeyler ve prensipsiz, aklına her geleni yapmağa mail . . Susuzluğunu, kendini her avantüre salıvermekle teskin edecek. Evvelden (iş ve hareket) diyordu. Şimdi (akla gelen avantür) diyor. Çorak teemüllerden ziyade (Bizi iten hamleler) daha kıymetlidir diyor.

İstıraplı hazlara, kinli aşklara, ümitszilik içinde puyan sükûtlere kendimi salıverdim. Fen zevkini tadıp aşmış olan yüreğim, bundan sonra, hiç bir ıstıraba kapalı değildir. Bütün beşeriyeti âlakadar eden her şeyi kendi varlığımın en derin noktasında temerküz ettirmek istiyorum. Ruhumla, en yüksek, en gizli olan şeye ulaşmak istiyorum. Ruhun kavradığı iyi ve kötü her seyi yüreğime tıkmak, ruh gibi kabarmak ve nihayet ruh gibi parça parça kırılmak isterim..

Bunlarla Faust'un istediği şudur:

Prensipsiz, kanunsuz, kayıt ve tahditsiz bir hayat... Kör arzu ve kuvvetlerin hâkim olduğu bir hayat . . .

2 — Faust'un Hayat Tecrübeleri :

Göte, orta zamanın efsanesinden istifade ile, Faust ve şeytan (Mefistofeles) arasında bir sözbağı (Kontrato) yaptırır. Bu bağ sayesinde Faust türlü türlü sihir kuvvetlerine maliktir ki bu sayede her türlü heyecanlarını tadabilecek, avantürlere baş vurabilir. İçkiden, aşktan sihirbazların binbir marifetlerinden, facialardan, imparatorlar saraylarında müşavirlikten, kahramanların, fatihlerin yeratıldığı hayalî âlemlerin içine dalıp çıkmadan ve saîreden hep usanmıştır. Göte, bu âlemlerin her birine dair fikirleri öne sürmüştür. Büyük şair bunların hepsinin hulâsasını (Ormanlar Mağaralar) adlı monologunda şöyle tesbit etmiştir.

"Yüce Tanrı sana yalvarınca bana herşeyi verdin... Malikâne olmak üzere bana muhteşem tabiatı, ve tabiat ten istifade için de bana kuvvet verdin. Gözlerim önüne canlı varlıkların uzun silsilesini yaydın. Asude ormanlardaki, havadaki, sulardaki kardeşlerimi bana öğrettin. Benim nazarımda parlak ay, yavaşça göklere doğru yükseliyor. Ratip fundalıklarda kayalar boyunca, geçmiş zamanların gümüş gölgelerini dolaşıyor, görüyorum. Bunlar tefekkürün kuraklığını biraz serinleştiriyor.

Ah, insan asla mükemmel bir şeye malik olamıyacak... Yüce Tanrı; bana bu nefis şeylerle beraber, artık bundan sonra kendisinden vazgeçemiyeceğim bir arkadaş, yani (Akıl) da verdin ki, soğuk ve sert olan bu arkadaş, senin ihsan ettiğin o şeylerin hepsini benim kendi nazarımda bile hiçe indiriyor. O, benim göğsümde öyle bir vahşi ateş tutuşturdu ki beni her güzellik hayaline çekiyor...

Böylece arzudan, haz ve eğlenceden geçiyorum. Ve haz içinde iken ondan bıkıp başka arzu özlüyoaum...

Faust'nn avantürden avantüre koşması onda iki ruhî halet yaratıyor. Her bir hareket ve avantürde onun kudretinin arttığına hükmolunabllecek gibidir. O zaman zekâsı, hayatın sırlarına daha iyi nüfuz ediyor, kudreti artıyor ve bir an geliyor ki vecd ile en yüksek saadete ulaşıyor. Fakat bu an yüksek vecd ve istiğrak anlarında iken bile içine bir zehirdir akıyor. Kendini zenginleştiren ve kudretlerinden tecrübe ve avantür, ayni zamanda onu çürütüp bozuyor, kızdırıyor.

Margit'i sevip dururken onu bedbahtlıklar içine atıyor, deli ediyor, nihayet öldürüyor. Elindeki hükümdarlîk kudretinin bir seraptan, ibaret olduğunu anlıyor. En mükemmel güzellik takibinde iken ona ulaşır ulaşmaz görüyor ki ondan eser kalmamış, böylece her zafer, ayni zamanda bir muvaffakiyetsizliktir de. Her zafer kendini mahvediyor. Ve kalan eser; teessür ve nedametten ibaret oluyor. Bununla beraber zaptolunamaz bir irade ile Faust, yeniden öne atılıyor:

Beşerin hayatı binbir renkli in'ikâslardır. Biz yalnız meş'aleyi yıkmak istiyoruz. Ve dört çevremiz ateş denizinden ibarettir.

Faust, hayatı böyle ayni dakika içine muhabbet ve kın, haz ve elem, ümit ve yeis sıkıştırarak geçiyor.

3 — Faust'un Hakimliği :

Faust'u ömrünün sonlarına doğru, yüz yaşında, şimal denizi kıyılarında uzanan bir krallığın sahibi buluyoruz. Şimdi o, derin bir eddişe içindedir. Hatiralarını gözleri önünden geçiriyor. Ve şöyle düşünüyor. :

«Ömrümü bana kâfi gelecek şeylerle iktifa ederek

rek ve iktidarım haricinde olanlarını terkederek yaşayacak yerde, dünyanın bir ucundan öte ucuna koşarak ve hazzı en son damlasına kadar tadarak geçirdim. Hazzın her defasında (daha, daha...) dedim. Hayatım bir fırtına ve gürültü içinde geçti..»

"Şimdi hesap ve hikmet ile hareket ediyorum. Ne akılsızdır o kimse ki kendini bulutların üstüne, benzerlerinin üstüne çıkmış hayal eder... İnsan, bu arza dört elile sarılmalı, Çünkü kıymetli bir adam elinde arz, dilsiz bir şey değildir.»

Böylece Faust, hikmetin esas noktasına dönüyor:

Aldatıcı hayallerle beyhude harap olmamak, benzerleri arasında arz üzerinde kalmak; şeniyetleri iyi sezmek:

Faust'u bu noktadan idealizmin zıt noktasında görür gibiyiz. Fakat şunu unutmıyalım ki o, bu vaziyete kuvvet ve arzularının uzun süren bir disiplinden sonra varmıştır. İlk evvel bir çok tecrübelerle olgun ve dolgun bir hale geldi. Eski enerji selinden, şimdi, bulunduğu sükûnet halinde, yalnız yorulmaz bir iş iradesi kalmıştır. Nihayet kör olan Faust, uzun ömrünün son dakikasında maiyetindeki adamlarını toplayıp şöyle der:

"Ben hikmetin en soy özü olarak şuna inanıaorum, yaşamağa değer hayat şudur: İnsanlara hizmet etmek ve onları hürriyete kavuşturmak, insan odur ki her gününü, tehlikeleri hiç düşünmeksizin, kendini bu işe verir. Gençliğinin hararetini, sonra olgunluğunun ve ihtiyarlığının hakimliğini hep bu işe verir. Ben böyle bir faaliyeti hür bir vatan üstünde, hür bir millet bir arasında yaşamak suretile görerek bahtlyar olabilecek miyim? İşte o zaman arzdaki günlerimin izlerini artık asırlar silemez. Böyle bir saadeti şimdidan hissetmekle ben ömrümün en güzel dakikalarını yaşıyorum.»

"Bu kuvveti, beden ve ruhumuzu bütün kudretleriyle kuvvetlendirelim. İçinde yaşadığımız âleme intibak ettirerek herkesin istifade edeceği faydalı işe hasretmeği bilelim.,,

İşte Faust'un verdiği yüce ders.

5 — Netice :

Göte'nin vardığı netice şudur : Arz üzerinde arza dört elile sarılarak; ne pek maziye bağlanarak, ne de fevkelâde bir istikbal umarak hali hazırı mükemmel yapmağa çalışmalıdır. Amel, mahdut, muayyen fiil ve haraketlerin muvaffakiyetli tesirine inanır. Bütün kuvvetlerin birleştirilmesi lüzumunda şiddetle ısrar eder. Göte'ye göre :

Ancak beşeriyetin heyeti mecmuası, hakikî tek insandır. Beşer sâyının her zaman muvaffakiyet ile başlanmadığını ve hayale düşmesinin ihtimali de bulunduğunu biliyor. Fakat şuna en derin inanıyor ki hiç arasız, yenilenen ve kahramanca takip edilen cehit - muvaffakiyetsizlikler ve güçlükler arasında - bizi en nihayet saadet ve selâmete ulaştıracaktır. Göte'ye göre dün ya: aslından bir kaos degildir; Kâinat (boş bir şey), çocuk bir (tekrar başlayış) değildir. Her zaman, (varlık), (yokluk) dan üstündür.

Robert Ovn

[1771 — 1858]

İngiliz endüstri adamlarından olan ve 1858 de ölen O vn, yeryüzünde, çabucak, bir ülgüç bir sosyete kurmnğı tasarladı ve oldukça dikkate şayan neticeler elde etti. Sistemini, (Ahlâkî yeni dünya) eserinde anlatmıştır. (Ütopik) lerin beşıdır.

1 — Şahsı menfaat msselesi.

Ovn da -Ruso, Furye vesaire gibi- cemiyetteki fenalıkların sebebini: Merkantilizmde yani şahsı menfaat ardında koşmada görür. Vakıa bütün sosyalist sistemlerin azimet noktası budur. Yalnız Ovn' merkantilizmin bilhassa bozucu ve inhilâl ettirici kuvveti, ve paraya tapmanın tevlif ettiği ahlâksızlıklar üzerinde durur.

Toptan ve parekende ticarette, tecrübem vardır. Tüccarlık, ihracatçılık, nazarî ve amelî çiftçillk yaptım. Terbiye meselesinde keşiflerim ve insan seciyesini anlamada mühim tecrübelerim var. Prenslerin devlet adamlarının, filozofların, ekonomistlerin, mülkî ve askerî adamların, tüccarların, bankacıların, hepsinin fikirlerinin ne olduğunu bilirim. Bunların hepsi şunun ardından koşuyor. Kendi işini, mümkün olduğu kadar pahalıya satmak başkasının işini, mahsulünü, mümkün olduğu kadar ucuza almak.

İşte bu sistem neticesidir ki, hepsi alçalıyor. yalancı oluyor. sun'î oluyor. Böyle olan cemiyette, yeni yetişen çocuklar, hemen hemen mihanikî olarak (ezenler) ve (ezilenler) diye ikl kısım oluyor. Ezilenlerin en basit

tabiî haklarından tutun da inkişaf ve tekâmül, hürriyet ve saadet haklarına kadar hepsi ayakları altında kalıyor.

Bu suretle: (Şahsî menfaat ardından koşma), (şahsı ahlâkın inhilâli), ve nihayet (içtimaî şirazenin bozurması) birbirini hemen mukadder bir surette takip eden bir zincirin üç halkasıdır.»

2 — Muhit ve terbiyenin determinizmi.

(Ovn) a göre ilâç, sosyalizmdir. Amma bünyası terbiye ve ahlâk ile örülmüş bir sosyalizm. Sistemenin temeli şudur: Ferdin fiil ve hareketleri, aldığı tesirlerin neticesidir. Şahsı mesuliyet meselesi ise bir hayalden ibarettir. Binaenaleyh; ancak muhitinde büyük bir değişiklik yaparak tesir icra edebiliriz: Cemiyet, terbiye metodu vasıtasile, nasıl adam isterse öyle teşkil edebilir.

„Mesuliyet prensibi, kendinden beklenilenin aksini verdi. Bu delicesine fikirden ve insanların buna, sanki kendi seciyelerini teşkil ediyormuş gibi bakmalarındandır ki; cehalet, sefalet, hasislik, bütün fena ihtiraslar, cinayetler ve nihayet muharebe doğdu. Bunu kaldırınız hepsi düzelir, hepsi sıhhate, ilme, tekâmüle, saadete doğru istikamet alır. Sosyeteye hiç bir tesir icra edemiyen şahsı mesuliyeti kaldırıp bunu cemiyete yükletiniz. Görürsünüz ki o zaman cemiyet, fert üzerinde her şey yapabilir. Ancak bu suretledir ki âdem oğlu, en yüksek mukadderetine ulaşabilecektir."

Bunun husule gelebilmesi için; ülki bir içtimaî muhit yaratacak kudretli bir iradenin müdahalesi lâzımdır. Hiç bir hayalcı, hiç bir ütopist; cemiyeti selâmete çıkaracak kanunları zoria kabul ettirmekle muzaffer, muvakkat bir diktetörden vazgeçemez. Sen Simon' bir zaman kendi projelerin Napolyon tarafından taibik edileceğini

zannetmişti, Furyer projesini tatbik içl lâzım olan milyonları verecek bir zengin bekledi. Zengin bir fabrikacı olan Ovn' projelerinden birini tatbike kendi koyuldu. Fakat (sultavî - otoriter) olan bu müdahale muvakkattır. Bir kere muhit, mükemmelleştirilince; sonra artık ikan yoluna girerek (otorite) faydasız bir hal olacak.

Ovn öyle zannediyor ki müstakbel sitede, faydasız hale gelmiş bir müeyyide, kaybolup gidecektir.

3 — Ovnun terbiye sistemi :

Terbiye hangi temele dayanmalıdır. Şahsı ve ferdî bir ahlâki müstelzim olan adalet olmaz. Ovn'a göre muhabbet ve merhamet olmalıdır. «Merhamet kâinatı idare eden kanun olmalıdır. Bütün faziletlerin temeli: merhamettir. Bu, tamamen insanî mânada olup mistiklik ile hiç alâkası yoktur. Ovn, pek müphem bir surette (deist) tir. Kâinatı idare eden bir (illet-i ulâ) kabul eder, fakat bunun (anlaşılamaz) olduğunu söyler. Ovn'un sitenin plânın tatbikinde önden istimdada lüzum yoktur, der.

"Site de dünyaya gelen her fert, doğduğundan itibaren: iyi itiyatlar ve iyi seciye temin edecek bedenî zihnî, ahlâkî, ve ilmî terbiye alacak. Reel bilgisi zengin olacak. Bununla beraber çocuğun şahsiyetine hürmet edilecek; iki çocuğu birbirinin ayni yapmağa uğraşılmıyacak.

Hepsi ayni tedrisatı, ayni prensipleri alacak. Ve yaşlarına, kuvvetlerine ve istidatlarına göre işgal edilecekler.

Sitenin ihtiyaçlarını temin edecek işler, fertlerin temayül ve zevklerine göre tevzi edilecek. Makina yardımile bu zarurî ihtiyaçları tatmin edecek işler, gittikçe azalacaktır.

Bütün çocukların terbiyesi, doğduklarından itibaren siteye ait olacaktır. Fakat ana babaları her ne zaman isterlerse görebileceklerdir. Her iki cinste (kadın ve erkek), ayni terbiyeye ayni hukuka, ayni hürriyete malik olacaktır.

Izdivaç; karşılıklı sempati ile olacaktır. Şahsî menfaatler veya (monden mülâhazalar) tesiri altında olmıyacaktır. Makul sebeplere müsteniten ise talak caizdir. Fakat teşci edilmiyecektir.

Sitede, yalnız burada doğanlar ikamet edilecektir; ve bunlar dünyaya geldiklerinden itibaren yeni hisler ve adaletler; ve tabiat kanunlarından çıkarılmış fikirler ile terbiye edileceklerinden (şahsî mülkiyet olmıyacaktır. İhtilâflara, cinayetlere ve sefalete sebep olan budur.

Sitenin her âzası, ilâhî ve tabiî kanunlara dikkat etmeği itiyat etmiş olacaklarından fertlerin mücazat ve mükâfata ihtiyaçları olmıyacaktır.

4 — Siyasî teşekkül :

Şahsî menfaat rejiminden, ülküç site rejimine nasıl geçilecek?. Ovn, ilk evvel site yapıp bunu örnek göstermenin kâfî olduğuna kanidi. İskoçyada bir «Yeni Lanark» adında işçi sitesi kurdu ve yirmibeş seneden fazla, hakikaten örnek bir halde, yaşattı. Elde ettiği ahlâkî netice, cidden dikkate şayan idi. Sitenin malî idaresi tamamen kapitalist nizam üzere idi: yalnız Ovn, kelimenin tam mânasile (iyi patron) luk ediyordu. Fakat sitesinin başından çekilince her şey çabucak yine eskisi gibi oluverdi.

1848 de, kendi fikirlerinin, Fransada tekrar ele alındığını zannetti. Ve bunun az zamanda bütün dünyayı tutacağın, umuyordu. Her komün 20—25 bin arasında nüfusa malik olacak. Grupman tarzı, milliyet şeklinde

değil, federalist şeklinde olacak. Komünler: Onar, yüzer, biner, ilâh. toplanıp bütün arzı tutacak. Ve eski hudutlar olmıyacak Dahilî hükûmetlerine gelince, Ovn, en sadesile iklifa ediyor. Vatandaşların hepsi: Akıl ve aldıkları terbiye itibarile müsavi addediliyor, aralarında tek bir fark vardır ki o da tecrübeleri yani yaşlarıdır.

"Bu sitelerdeki insanlar, ortaklığın prensiplerini iyice öğrendikten, yani tefekkür ve fiilde muhakemeli olduktan sonra, her sitenin dahilî işleri, âzası 30 - 40 yaşlarında olan insanlardan mürekkep bir umumi mectisi tarafından görülecek ve bu, müteaddit komiteleri ayrılabilecek haricî işleri ise, âzası 40, 60 yaşlarındaki insanlardan mürekkep bir heyet tarafından görülecek. Altmış yaşına gelince vatandaşlar meclislere resmen iştirakten muaf tutulacak.

Bunların hepsi muhakemeli insanlar olduğundan seçme ve ihraç gibi şeylere lüzum yoktur.

Ovn, siteler arasındaki münasebetleri tanzim için ayrıca mıntaka meclisleri de ihdas ediyor. Bundan başka bir de siteler arasındaki itilâfları halle memur hakem heyeti de düşünüyor.

Bu vasıtalar, elbet basit şeylerdir. Fakat onun temel fikri: Terbiyenin mutlak kudretidir: her ferde terbiyenin en yüksek dirayet ve aklı verebileceğidir. Böyle olunca, şüphesiz, haricî bir disipline hacet kalmaz. Ruso, «İçtimaî mukavele» sinin tatbiki için bir «Mabutlar milleti» yani en iyi bir millet lâzım olduğunu söylüyordu. Ovn bunun muhal bir şey olmadığını ve "muhit,, ile "terbiye,, sayesinde bnna ulaşabileceğini iddia eder.

5 — Netice :

Ütopik sosyalizmin en ütobiği, Ovn'unkidir, derler.

"Muhit„ ve "mektep„ in mutlak tesiri, müfritanedir. Ve Ovn, birinci sınıf bir mütefekkir değildir. Fakat iki şeyi nnutmamalıdır:

1 — Kendi tesis ettiği sitede hiç olmazsa kısmen muvaffak olmuştur. Bu gösteriyor ki katiyet ve sebat ile çalışma, bir içtimaî muhit üzerine iyi tesir icra ediyor.

Ovn'un terbiye itimadı, boşuna değildir. Sosyetenin ferde karşı olan kudreti ve mesuliyeti inkâr edilemez. Bundan en iyi neticeler elde etme yollarını aramalıdır.

Mişele

[1738 — 1874]

Tarihçi Mişeleyi burada (filozof—şair) liği yönünden araştıracağız. Onun elinde (tarih), geçmişi yeniden uzun sırayla taş taş üstüne koyarak kuran bir yapı değil; dirik ve gürültülü akışlarında insaniyetin hayatını arıyan ve ona yeni bir mâna vermeğe çalışan bir vasıtadır. Belgelere dayanan bir mevzu üzerinde ilerleyip giderken birdenbire : Kişinin hayvanlarla, tabiat ile, (cemiyet) ile. . . münasebetine dair ateşin şerhlere geçiverir. Mişelenin öz (fikirlerini) toplayan (eseri) 1864 de basılmış olan (La Bible Çel' Humanité — insaniyet incili) dir. Viktor Hügonun (yüzyılların efsanesi) şiir halinde idi. Bu da bir nevi asırların efsanesi amma mensurdur. Mişele bunda, mukaddes

edebiyatlar boyunca, cihanşümul bir ahlâk ülküsü teşekkülü seyrini arar. Görelim.

1 — Tabiat aşkı:

Beşerin hakimiliğinin ilk kaynağı: Tabiat aşkıdır. Mişele, bunun en ulvî ifadesini, Hindin (Ramayana) epopesinde bulur. Bugünkü (Hindiyanist) ler, buna sun'î bir şiir nazarile bakıyorlarsa da Mişele bu eserde başlangıç devrenin berrak saflığını, ilk ilham izlerini görür. Eserdeki: dağların, ırmakların, ormanların parlak ve canlı tesvirlerini, heyecanla över; ve bunların letafetinde, şefkatin en güzel dersini görür:

«Akşam, güneşin kızgın şuaları ganjda sönerken ve hayatın gürültüleri kesilirken; ormanın kıyısındaki ince yoldan bu âleme bir bakalım: Sulh ve sükûn içinde en tatlı in'ikâslarla parlayan, sevişen ve hep bir ağızdan terennüm eden, çok mütenevvi ve aynı zamanda tek bir âlem yani kesret içinde vahdet görürüz. Bu Ramyanadır. İşte ilk intiba. . . Bu kadar tatlı ve güzel, başka hiç bir şey yoktur. Gittikçe derinleşen bir iyiliğin nefis şuaı (Vişno) şiiri güzelleştirmektedir.,,

Tabiat aşkının alâmetlerinden biri: hayvanlara kardeşcesine bir muhabbettir. Bu muhabbeti, Mişele kadar terennüm etmiş adam azdır. Hint şiirlerine, Mişele kendi duygularını serper; ve insanlarla hayvanların eski efsanelerdeki ilk yakınlıklarını ve akrabalıklarını gösterir, ki bu, insanların ilerilemesine çok yardım etmiştir: Asude asude yavrusunu emziren mukaddes ineği, göç ederken beraber giden kocaman köpeği, muhteşem fili kahraman Ramaya yardım eden büyük maymunları methedder (Valmiki) nin şiir sanatını nasıl bulduğunu da hatırlatır: Bir kahraman, bir avcı tarafından yaralanmıştı;

(Valmiki) buna ağlarken, farkına varmaksızın, sesi ahenkli çıkmağa başladı; şiir bundan doğdu.

Biz insanlar, cansızlara ve canlılara ne kadar derin bağlanırsak hayatımız da o nisbette zengin ve derin olur.

2 — İş aşkı :

Bu tabiat aşkının; atalete, rahavete, temaşa ve istiğrakla iktifaya sevkedeceği zannedilebilir. Fakat hayatı, pek dolgun iş ile geçen Mişele, işin büyüklüğü ve ehemmiyeti üstünde elbet duracaktı. İş örneklerini Firdevsinin şehnamesinde, Yunan efsanesi Herkülde bulur.

Mişeleye göre Herkül, iyi ve kahraman bir kuvvettir. Halk gibi dayanıklı ve mütevazidir. Apollon gibi zadegânlık şerefi yoktur. Herkül, kısa yapılı, kara yağız, sade ruhlu, heyacanlı bir köylüdür, amma büyük bir adaletçidir; yardım ve hizmet etmeği sever. Fena ve şerir devleri öldürür; her yerde namuskârane ve sulhçu hayatı yaratır; her gittiği yeri medenileştirir.

"Onun ruhunu yaşatan, onu ebedî gençliğin arkadaşı kılan, istikbalin genç ve canlı bir kahramanı yapan: mütevazî ve ulvî çalışkanlık rolüdür; kahraman amele oluşudur. ,,

Herkül hiç bir şeyden yılmadı, hiç bir şeyden nefret etmedi. İnsanlar arasında sulh hakkını tesis ederek tabiatı, sulhleştirdi ve medenileştirdi; dağları deldi; çayları akıttı; toprağa ve arza hakim oldu, temizledi, yarattı.

O , ikinci hâlik ve artist prometenin cesur işçisi, sağ kolu ve kalbi olup, arzı ona hazırladı.

3 — Hürriyet :

Herkül ile Promete arasında bu münasebet neden?... Mişele, Prometeyi eski zamanın en büyük efsanesi ola-

rak kabul eder. İşte efsaneyi şerhederken, o münasebeti de anlatır.

Mişele, Prometeyi: İnsaniyetin hakikî kurtarıcısı nazarile bakar. Herkül yani cesurane ve yorulmaz iş: tablata ve felâketlere, hakim olarak, beşer hayatı için zarurî olan şartları hazırlar.

Fakat bu, kâfi değildir. İnsanın, en yüksek tekâmül noktasına varabilmesi için hürriyet fikrinden ilham alması ve hür hareketi şarttır. Promete, göklerden ateş alarak adam oğluna vermesile: mabudların hâkimiyet vasıtasını yani nur ve irfanı, adam oğullarının hürriyetine vasıta yaptı. Bununla insan, ihtira ve icat kabiliyetine nail oldu ve tabiate hâkimliğini hazırladı.

Mişele, Prometeyi, mabudların despotluğuna karşı isyan etmiş gösterir. "Zencire vurulmuş,, Titanın vermiş olduğu yüksek ders, zalimlere karşı kinidir ve en son onları yere sermesidir.

Zekâsı vasıtasile hürriyete kavuşmuş ve bu sayede dünyaya hâkim olmuş olan adam oğlunun vazifesi: hürriyete daha ziyade ehemmiyet vermektir. Hürriyet şundan ibarettir: Doğru olmıyan her kanunu, her şeyi red.

Promete, hakikî kanunu yani vekar ve hürriyet içinde yaşamağı ve bu yolda icap ederse en güç ve çetin acıları göze almağı temsil eder.

4 — Adalet :

Hayat aşkı, işe tapma ve hürriyet ihtirası; beşerî tekâmülün nişan ve mânasıdır. Karışıklık, şiddet, mülâhazasız hiddet olmamak ta gene beşerî tekâmül neticesidir. İnsanın realize etmek mecburiyetinde olduğu en büyük şey: Adalettir ki bu her ferdin her türlü hukukî temamiyetini temin eder. Mişelenin anladığı ada-

let; umumî ve kollektif bir şey olup umumun eseridir. Bütün beşeriyetin buna sarılması en şerefli bir iş olacaktır.

Bu meseleden dolayıdır ki tarihin, orta zaman hakkındaki hükmü pek şiddetli ve acıdır. Mişeleye göre; eski Hindin, İranın, Yunanın geçirdiği büyük derslerden sonra (orta zaman), bir kölelik ve hüzün devridir. Dinî (Nas — Dogm) ların ezici ağırlığı, o devirde fikri ve hayatı felce uğratmıştır. Bu (Nas) lar; ebedî zelleye yani daha çocuk hareket etmezden evvel onu fenalık ile mahkûm kılmağa inandırmak istiyorlar. Adaletin teessüsü için, halk tabakalarının bu gayri insanî naslara karşı isyan etmesi lâzımdır.

"... Ufukta iki (kule — tur) gördü: Biri kilisenin, biri de derebeyinin... İki kulenin de mânalarını anlamağa başladı. Kilisenin ki her zaman dan dan dan... çalınıyordu. Derebeyininki hiç... Fakat aynî zamanda kalbinin derinliklerinden bir ses gürledi. Bu ses; diyordu: Bir gün gelecek...

"Evet bir gün gelecek, adalet hâkim olacak! Bırak boş çanları; varsın onları rüzgârlar sallasın.. Bundan hiç şüphe etme.. Esasen bu bapta (şüphe) bile imana doğru atılmış mühim bir adımdır. İnan, ümit et! Yarınlara kalan (hakkın) hükümran olacağı gün gelecektir... O (hak) bir gün, bütün âleme naslara hükmedecektir. Bu (hüküm günü) nün adı: ihtilâldir. „

Böylece, Hügo gibi Mişele için de Fransız ihtilâli, beşerî inkişafın bir senbolü, birbirinden ayrılmıyan hürriyet ve adaletin zaferidir. Hügo gibi Mişele de: hürriyete kavuşan beşerin namütenahi tekâmüle nail olacağına inanır.

"Hür beşeriyet, bütün büyüklüğü ile her yere git-

sin... İlk ataların içtikleri kaynaklardan içsin. Mua zzam mesaisi ile, her sahaya uzanan iş ile, Tıtapının ihtiyaçlarile ona çok hava, çok su, geniş gök — yok, yok, bütün gökler ! — Feza ve ziya, namütenahi ufuk, arzı mev'ud lâzım... „

5 Ahlâkî vazife

İşte beşerin bütün mazisinden çıkan ve şâirin ateşli muhayyilesile istikbale doğru uzanan kanun. Her birimiz bunun tahakkukuna ne suretle ysrdım edebiliriz ?

— Kalbi bu aşk ile çarpan insana ilk evvel: mücadele, yaratma, işe ve dünyaya bağlanma, iş ve dünyayı yeniden yoğurma ve yükseltme yollarında kullanmak üzere çelik ve kahramanca irade lâzımdır. Mişele, açıktan açığa, (eski halita) yani hiristiyanlık ve kilise aleyhindedir. Çünkü hirastiyanlıkta : insanı, işten yüz çevirten ve rehavet veren bir hulya görür. İnsanı, reel hayattan uzaklaştıran enerjiyi birtakım hulyalara ve boş düşüncelere sarfettiriyor, der. Mişeleye göre insan; yere, Herkül ve Prometé gibi sarılmalıdır.

Modern insan için ruh kuvveti : İlim ile vicdanın birleşmesindedir. ilim, daha doğrusu tarih ilimlerinin mecmuu iledfr ki insan, nevi beşerin temel birliğini anlıyarak, bütün beşeriyeti — hepsinin mütemadi çalışması ile yükselecek — tek bir varlık gibi telâkki edebilir. Bu fikrin büyüklüğü, başka bütün ümitlere bedeldir. Başkaca dinlerin vaitlerine, insanın ihtiyacı yoktur. İnsan, taliini kendi yaratan, ve hiç durmadan adalete doğru yükselen bir varlıktır. Vicdanın istediği imanı, ilim böylece rasyonel bir tarzda kurar.

Mişelenin bize verdiği yüksek nasihatler, üç kelimede toplanabilir: Temizleme, temerküz, büyüklük.

Temizleme: Kalbten mistik boş hulyaları atma.

Temerküz: Hakikati, sağlam, dosdoğru ve mertçesine bir kuvvet ile arama.

Büyüklük: Gittikçe daha asîl daha kudretli, bugünü geçmekte daha ateşli bir insaniyet yaratmağa kahramanca bir ihtiras.

6 — Netice

Mişele ile Hügo ve Bethoven'in fikirleri arasında sıkı bir yakınlık vardır. Bu büyük romantik şairler, ekseriya zannolunduğu gibi, sadece zamanlarının ıztıraplarını ve fenalıklarını tasvir etmiş değildirler. Eserlerindeki ruh, destanî bir kahramanlık ile adam oğlunun büyüklüğe doğru hamlesine itimadından örülmüştür. Bazen saf, fakat kudretli, aşîl ve nikbinane bir rüya...

Niyazi-i Mısrî

Büyük mutasavvıflardan olan Niyazi, (Malatya - Aşpozi) de doğarak tahsilini Mardinde, sonra Mısırda yaptı. (Mısrî) lâkabı bundandır. Mısırdan dönüşünde (Elmalı) da (Sinan-ı Ümmî) den de feyiz aldı. Divanında (Elmalı) nın adı geçer:

Dost illerinin menzili ki âlî göründü
Derdle derman olan (Elmalı) göründü

Sonra Bursada yerleşti. Fakat bazı tasavvufî sözleri üzerine (Vanî) efendinin müzevvirliği ile ikinci Ahmed zamanında Midilliye sürüldü. Bir müddet sonra affolunarak İstanbnla, Edirneye gitti. Müteakıben yine Konyaya sürüldü.

"Ruh-i Mısrî mahfer-i âliye pervaz eyledi„
"Eyliye Mısrî efendi kasrı adni câyigâh

Mısraların delâlet ettiği 1105 Hicrîde öldü.

On dört eseri vardir. Mutasavvıflar arasında (Divan)ı pek meşhurdur. Divanında Niyazi: Nereden gelip yolculuğumuzun nereye olduğuunu dünya hayetındaki vazifemizi bildirir. Biz buraya onun yalnız bunlar hakkındaki düşüncelerini alıyoruz.

Geldiğimiz âlem

Niyaziye göre "insan, ezelde Tanrıya nedîm ldi. Rnh âleminden bu madde âlemine imtihan için indirildi :

Sen nedîm idin ezelde ol şah ile
İmtihan için gelübsin bu ile
İnlemek sana yaraşır derd ile
Hem gözün kan ağlıyacak çağdır.

Bir şiirinde de :

Ey garip bülbül diyarın kandedir
Bir haber ver gülizarın kandedir
Sen bu ilde kimseye yar olmadın
Var senin elbette yârın kandedir

Gökte uçarken seni indirdiler
Çar-ı unsur bentlerine vurdular
Nur iken adın Niyazi koydular
Şol ezelliğe itiyadın kandedir.

Dünyadaki vazifemiz :

Vazifemiz, aslımızla kaynaşmaktır; aslımıza ulaşmaktır :

Can bu ilden göçmeden cânânı bulmazsa ne güç
Yârini terketmeden yârânı bulmazsa ne güç
Sureti insan içi hayvan olursa kişinin
Taşlar ile dövünüp insanı bulmazsa ne güç
Âdemin gönlü evinde bahr-ı umman gizlidir.
Daima susuz gezip ummanı bulmazsa ne güç.
Şol fakir olup gezenlerde hazine dopdolu
Sây edip ol genz bi pâyânı bulmazsa ne güç
Herkesin derdine dermanı yine derdindedır
Derdinin içindeki dermanı bulmazsa ne güç.
Bunda gelmekten murad çünkim hakkın irfanıdır
Ey (Niyazi) kişi ol irfanı bulmazsa ne güç.

Aslımıza ulaşabilmek için evvelâ kimseye düşman olma :

Adavet kılma kimseyle sana nefsin yeter düşman.
Ki asla senden ayrılmaz ömr ü âhır olunca tâ.

Sonra, Tanrı tecellisi olan bütün yaratıkları sev. Tanrıyı sev :

Candan talep kıl yârını
Vir canı bul didarını
Yok eyle kendi varını
Kim var ola cânân sana
Çürüklerin hep sağ olur
Zehrin kamu bal yağ olur
Dağlar yemişli bağ olur
Cümle cihan bostan sana.
Güçtür kati hakkın yolu
Derğahı hem gayet ulu
Sıdk ile olmansan kulu

Etmez yolu âsan sana.
Kulluğa bel bağlar isen
Şam-u seher ağlar isen
Sular gibi çağlar isen
Tiz bulunur umman sana
Bülbül oluben ötegör
Gül gibi açıl tütegör
Aşk oduna can atagör
Gülizar olur niran sana
Yüzün (Niyazi) ile hâk
Derdile bağrın eyle çak
Kalbin sarayın eyle pâk
Şayet gele Sultan sana.

Kimseye zulüm etme :

" Mazluma sen kıyarsan
Allah sana kıyadır.

Cahillikten kurtulup nura kavuş :

Zulmet cehli bırak sen iste nur-ı hikmeti
Cennetin zevkin dilersen cümle irfanındadır.

* * *

Cennet-i irfana dahil olananın
Kande baksa gördüğü didar olur.

* * *

Bugünkü cennet i irfana dahil olsalar uşak
Yarınki vaadolan huri veya gulmani neylerler
Bugün âmâ olan yarın dahi âmâ olur elbet
Açagör can-ı gözün kim bi basar danayı neyler.
Gönül duymazsa vicdanile Allahı hakikatca
Müc:rret dildeki ilim veya irfanı neylerler.
Ne hasıl şol ibadetten riya ve aceb ola anda
Gider şerri gönülden hakka kim tuğyanı neylerler.

Hakikati, kendi ruhunun derinliklerinde ara:

Derman arardım derdime derdim bana derman imiş
Burhan arardım aslıma aslım bana burhan imiş
Sağ ve solum gözler idim dost yüzünü görsem deyu
Ben taşre arardım ol can içinde can imiş
Öyle sanurdum ayruyım dost gayrıdır ben gayrıyım
Benden görüp işiteni bildim ki ol cânân imiş
Savmu salât ve hac ile sanma biter zahit işin
İnsan-ı kâmil olmağa lâzım olan i.fan imiş.

Amma bunun için gönülde ateş gerek :

Her kimin kim derd ü haktan yüreğinde olsa dağ
Âkibet dermna irüp cân-ı gönlü ola sağ
Leyk derdi olmıyanın derdine hiç çare yok
Gönlü ölmüştür anın yanından ol daim irağ
Nefs odur kim cehil karagöy kaplar gönlü
Ruh odur kim ilm-i nuru gönlüne yakar çırağ
Tutyay-ı marifetle ruşen it cânın gözün
Göresin cânânı her yüzden ola dağ üstü bağ

Hidayete ulaşmak için Tanrıya şöyle yalvarır :

Lûtfunla insan eyledin vaslınla hândan eyledin
Hicrinle hayran eyledin lûtfeyle açıver yolum
Saldın şikâre çün beni âdem olup bulam seni
Bağladı dinay ı denî lûtfeyle açıver yolum
Şaşırdı bizi nefs-i bed eyledi her yolları sed
Ey lûtfu çok senden meded lûtfeyle açıver yolum
Bu can yine vuslat diler sen şah ile vahdet diler
Varmağa dil nusret diler lûtfeyle açıver yolum
Her kande kâmil görürüz bakıp ana yerinürüz
Dönüp sana yalvarırız lûtfeyle açıver yolum

Niyazi her zerrede Tanrıyı görerek mesuddur :

Ben cemal-i hakkı cümle şeyde zahir görmüşem
Bu mürayaya anınçun bakdığımca hürremem.

* * *

Vech i mutlak günde yüzbin çehreden yüz gösterir
Yerde gökte anı yazar cümle-i nakkaşlar.

* * *

Her ne kim fevkalalâ tahtesserada var durur
Zat-ı vahiddir veli göründü nice bin sıfat
Zat birdir evsafına gayet yok durur
Gör bu fanusu ki anın şem î oldu nur-ı zat
Zahir-u batın kamusu bir fenerdir gayri yok
Şem i insan oldu fanus cemi-i mümkinat
Ey Niyazî âdem oldu çün cihanın şulesi
Bahş-ı âdem deminden âleme ruh-ul-hayat.

Niyazi'ye göre yollar, görünüşte ayrı ise de, hakikatte birdir ·

Şol daneleri gör biter eşcar olur evvel
Sırrile içinden yine esmera gelürler
Her tohumu neden aldın ise eksen anı bil
Her cins yine bittiği escara gelürler
Hiçbiri izinden çıkıp âhar yola gitmez.
Her birisi bir yol ile pazara gelürler
Yolları ne var ayrı ise hep sana âşık
Cümle seni ister sana didara gelürler
Elbette bu bağ içine kim girse (Niyazi)
Harın görüp evvel sonu gülizara gelürler.

Ömrünün sonuna doğru duyulan acı :

Küs rahlet çaldı mevt amma henüz can bihaber
Asker-i âzaya lerze düştü Sultan bihaber
Günde bir taşı bina ı ömrümün düştü yere
Can yatur gafil binası oldu viran bihaber
Dil bekasın dost fenasın istedi mülk-i tenin
Bir devasız derde düştüm ah ki lokman bihaber
Bir ticaret kılmadım ben nakd-i ömr oldu heba
Yola geldim leyk göçmüş cümle kervan bihaber
Çün gel oldu yalnız girdim yola tenha garib
Dide giryan sine püryan aklı hayran bihaber
Azığım yok yazığım çok yolda türlü korku var
Yolum alursa nola ger div-ü şeytan bihaber
Yol eri yolda gerektir çağ ve çıplak aç ve tok
(Mısrîya) gel dedi sana çünkü cânân bihaber.

Murşidden maksad :

Sen seni bilmektir ancak pîre üfetten garez
Noktayı fehmeylemektir ilmü irfandan garez
Halkı bunca enbiya kim geldi davet eyledi
Vahdetin sırrı bilinmektir o davetten garez
Sanii gör günde yüzbin türlü sanat gösterir
Kendüyi göstermek içindir o sanattan garez
Hep celâlin perdesidir küfr-ü isyandan murad
Bahr vücudun katresidir fazlı rahmetten garez
Nefsini bilen erermiş bir tükenmez devlete
(Fakr-ı fahri) dir Niyazi bil o devletten garez

Göz, kulak . . . . nasıl olmalı ?

Bir göz ki anın olmıya ibret nazarında
Ol düşmanıdır sahibinin baş üzerinde

Kulak ki öğüt almıya her dinlediğinden
Akıt ana kurşunu hemen sen deliğinden
Şol el ki anın olmıya hayr u hasenatı
Verilmez ana cennet ilinin deracatı
Ayak ki ibadet yolunu bilmez anı kes
Öğrensin anı mescit önünde kapıda as
Bir dil ki hakkın zikri ile olmıya mutad
Örmesin ol et paresine dil deyu ad
Nefsim dime şol dideki iletir seni şerre
Nefs odur anın fıkr-u meyli ola hayre
Gönül müdür o kim içi vesvas ile dolmuş
Kibr ile hased askeri her yanını almış
Şol can ki fakat cismi diri tuta dime can
Hayvanda da vardır o damarlarda tutulan kan
Can ol ki (nefehat) dedi Kur'anda ana hak
Ol nefha-i rahmaniyedir bu sırr-ı mutlak
Ol ruh-u izafiye ki irdi odur insan
O noktai kübradır olan suret i insan
İnsanda dinür ana dahi âdem-u mâna
Hem ruh-ı musavverdir o hem âkıl-ü dana
Zira ki cihana niye geldiğini bildi
Maksud olunan matlab-ı âlâsını buldu
Ol nefha imiş diri tutan cümle cihanı
Ol nefha imiş ziynet eden bağ-ı cenanı
Ol nefha ile oldu imaret bu avalim
Ol nefha ile doldu kamu yedi ekalim
Ol nefha ile gözü açıklar görür ibret
Ol nefha ile işidilür mâna i hikmet

Niyazi, zamanının derin mutasavvıflarından yüce bir zat idi.

Birgili Mehmed Efendi

(Hicrî 928 — 981)

Müderris Pir Ali efendi oğlu Mehmed, 928 de Balıkesirde doğdu. Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek devri, Kanunî Sultan Şüleyman zamanında yetişti. Balıkesirde babasından bir müddet tahsil ile İstanbula giderek tahsilini tamamladı. Sonra (Bayramiye) den Abdürrahman Karamanîye intisabetti. Bu zatın delâleti ile Edirne askerî kassamı oldu. İnfisalinden sonra, (mahsuli kısmet) ten almış olduğu paraları sahiplerine iade için Edirneye avdet etti. Sonra dünyadan büsbütün el etek çekmek istemiş ise de şeyhinin ısrarı üzerine tedris ve vaizden vaz geçmiyerek Padişahın hocası Ataullah tarafından Birgide tesis edilen medrese müderrisliğine tayin edildi. Ömrünün sonuna (981 Hicrî) kadar orada tedris ve telif ile meşgul oldu. Hayatının sonlarına doğru İstanbula gelip Veziri azam Mehmet paşa ile mülâkat ederek (umuru ibad = Devlet işleri) hakkındaki fikirlerini anlattı. Bunları korkusuz söylemekten çekinmezdi. Hattâ biraz ileri gidip olağanüstü bir taassup iltizam ederdi. Hattâ Kuran okuma gibi dinî işlere ve ibadetlere mukabil ücret almanın haram olduğunu iltizam ederek zamanın alimleri ile şifahî ve tahrirî pek çok münakaşalarda bulundu. Fikrinin galebesi, vakıfların butlanını intaç edeceğinden vaktin şeyhülislâmı Ebussuud efendi münakaşaları menetti.

Mehmed Tahir bey (Osmanlı Müellifleri) nde Birgi linin 27 eserini zikreder. 981 de 53 yaşında Taundan öldü.

* * *

Birgili, ahlâk hakkındaki düşüncelerini (Tarikat-ı Muhammediyye) sinde yazmıştır. Aşağıki satırlar o eserin tahlilidir:

Ahlâk (huy), insanda yerleşmiş bir kuvvet ve melekedir. Bu kuvvet sebebiyle nefsanî fiil ve hareketler, sahibinden, tereddüdsüz zuhur eder.

Ahlâkı tebdil mümkündür. Zira Kuranda: kâfirleri şirk ve küfürden ve müminleri masıyyetten men ile bunların zıddı olan hasletleri edinmeleri emredilmektedir. Bu emir ahlâk tebdilinin imkânına delildir. Mümkün olmasaydı bu emir ve nehiyler abes olmak lâzım gelir.

Hadis i şerifde, ahlâk tebdilinin mümkün olduğuna delil:

(Hassinu ahlâkıküm ve tahalleku biahlâkillâh = ahlâkınızı güzelleştiriniz ve Tanrı ahlâkıyla ahlâklanınız) emridir. "Hattâ vahşî hayvanları bile me'nus ve serkeş atı yavaş ederler.,, Ancak şu var ki tabiatler mütehâllif olmakla bazısı çabuk düzelir bazısı geç . . .

Bütün ahlâkın, hâl ve hareketlerin kaynağı üçtür:

1. — Aklî kuvvet: İtidaline riayet gerektir. (İnnallahe ye'mürü biladl) tefsirinde müfessirler, üç kuvvetin her birinde itidale memur olduğumuzu söylemişlerdir. Aklî kuvvetin itidaline (hikmet) denilir. Bununla doğru ve yanlışı ayırt ederiz. İfratına (Cerbeze) derler ki bilinmesi mümkün olmayan şeyleri arama, kaza ve kaderden bahsetmeğe ve tezvir davalarına bu kuvvetle yapışırlar. Tefritine sahip olan ise doğru ve iğriyi ayırt edemez.

2. — Gazabî kuvvet: Bunun itidali (şecaat) dir. İyidir. İfratı (tehevvür) dür, kötüdür. Tefriti (korkaklık) dır. Sahibini, lâyık olan işe girişmekten alıkor, zararlıdır.

3. — Şahvanî kuvvet: Nefsin mülâyim tarafına hareketidir. İtidali (İffet) dir. Yerine getirilmesi caiz ve meşru olan arzuları yerine getirmekdir. Tefrit ise sahibini, meşru müştehiyyattan alıkor, zararlıdir.

Bu üç kuvvette makbul olan :

HİKMET ŞECAAT İFFET

dir.

Bütün iyi ahlâklar bu üçten doğar.

Hâl ve hareketi düzeltmenin yolu: Evvelâ kalbden kötü huyları atmak sonra onu iyi huylarla süslemek, doldurmaktır.

(Kötü huylar), ruhun hastalıklarıdır. Maraz bilinmedikçe muâlece olmaz. İnsan, her şeyden önce, kandi nefsini :

1. Derunî tefehhus ile,
2. Sadık dostların hatırlanması ile ,
3. Düşmanların kendi hakkındaki söyledikleri ile,

Anlamağa uğraşmalıdır. İlk mertebe ilâç, kendisindeki kötü huyu iptida giderme, sonra zıddı olan iyi huya müdavemet etme yoludur. Zira ilâç, zıddı ilıdır.

İkinci mertebe ilâcı : Kişi kendi nefsine serzeniş edip, gizli ve aşikâr bu çirkin huyu dalma levm etme yoludur.

Üçüncü mertebe ilâcı : O kötü huyun karşısındaki kötü huy ile amel etmekdir. Yani meselâ kibirden kurtulmek için tevazüden aşağı olan tezellül ve temellüku bir mikdar nefsine mutad etmeli, tâ ki kibirden vaz geçip tevazua döne. Bu da tesir etmezse :

Dördüncü mertebe ilâcı : Güç riyazetler ile nefsine cebreylemeli. Nezirler, yeminler, vaitlerde bulunmalı.

* * *

Bir gün Hazret-i Muhammed, Ebu Hüreyre'ye:

— Ya Ebu Hüreyre; iyi huya yapış, dedi. O da sordu:

— İyi huy nedir, Ya Resulallah ?

— Senden kesilen mümini sıla edesin (Sana küseni ziyaret edesin). Sana Zulüm edeni affedesin, Seni mahrum edeni sen mahrum etmezsin; cevabını aldı.

Kötü huylar başlıca yedidir :

Küfür, Kötü bid'ât, Riya Kibir, Hased Bahîl, İsraf. Bunların dört evelkilerinden yakasını kurtaran, kötülüklerden kurtulmuş sayılır.

Hazret-i Muhammed bir hadisinde: "Zaman bozulunca kavmin ulusu, erzel-i nas olur,,

Diğer bir hadisinde de : (İyi insanların korkaklığından, şerirlerin cüretinden Allaha sığınırım), Buyurmuştur.

* * *

İbadet ve sülûkten murad, Veli ve keramet sahibi olmak değildir.

Şehadet ve sıddıklar makamına vâsıl olmaktır.

Şehadet mertebesi : Bütün Tanrı buyruklarını icraya kaadir olmadır.

Sıddık mertebesi : Menahiyi terk ile nefsini kendine muti kılma, şehvetleri terk hususunda sağlam kalıp daima istikamet üzere olmadır.

* * *

Keramet ve velilik, Allah vergisidir. Kisb ile değildir. İnsanın bunda medhali yoktur. Yalnız bu makama nail olanlar çokluk tasavvufun zahir amellerinde ve ibadetlerinde velilere benzemeğe uğraşarak - böyle mücahede edenler arasından olur. Yoksa veli olma ve

keramet için riyaziyet ve halvet eden biçare mağrur düşer. Hem velilik iki türlüdür:

1) Vilâyet-i amme: Kişi buna ibadetle nail olur. Hadiste buyurmuştur ki "nevafil ile Tanrıya yakınlık kesbetmeğe çalışan insan, şu makama gelir ki Tanrı ona muhabbet eder,,

2) Vilâyet-i hassa: Amel ve kisbile ele girmez. Allah vergisidir. Nitekim Enbiyaya nebilik kisble değildir.

* * *

Bir kişi halvet ve riyazette idi. Seyyid Ali Havas ona:

— Halvetten çık. Sana kısmet olan hasıl olur. Vilâyet-i hassa istiyorsan ona amelsiz nail olunur. Şeyhin seni otuz yıl halvette aç tutsa Veli olamazsın, dedi.

O adam inad etti, çıkmadı. İki gün sonra açlıktan öldü. Seyyit Aliye haber verdiler:

— Nefsini açlık ile öldürdü, intihar etti. Namazı kılınmaz, dedi.

Riyazetle veli olmağa çalışmak, Mugaylân ağacı dikip hurma vere, söğüt dikip elma vere diye ümit bağlamaktır. Bu asla olmıyacaktır.

* * *

Birgi, Ödemiş ilçesine bağlı bir bucaktır. Ödemiş ikiyüz yıllık bir kasabadır. Ama Birgi ta İyonya devrindenberi yaşamaktadır. İyonya devrinde adı (Dios= Tanrı şehri) Bizans devrinde (Kristopolos = İsâ şehri) idi.

(Timolos = Bozdağ) ın çamlı eteklerinde, kıyıları kiraz bahçeleriyle süslü, suyu bol, içinden çay da geçen bir yerdir.

Konya Selçuk Devleti batarken, yerinde kurulan beğlik Devletlerden biri, Aydınoğulları Hükümeti, Birgide Milâdî 1299 da kurulup 1403 de Osmanlılara intikal etmiştir. Aydınoğulları sülâlesinden Birgi tahtına yedi Hükümdar çıkmıştır. Bunların en kahramanı: 1328 de İzmir fatihi Gazi Umur'dur.

Birgide (Aydınoğlu camii) en güzel eserlerimizden biridir.

Muğlalı İbrahim Şahidi

[Ölümü 931 H.]

Şahidî, hicrî onuncu asır tasavvufcularının en değerlilerindendir. Muğla'da doğdu. Konya mevlevihanesinde gelişti. Türkçe, Arapça ve Acemce, üç dilde, zamanının en felsefî mevzularını nazma çekmiş bir zattır. Türkçe eserinin adı (Gülşen-i vahdet); Arapça eserinin adı (Gülşen-i esrar), Acemce eserinin adı (Gülşen-i tevhid) tir.

Bu eserlerinin üçü de devrinin büyük bir ülküsünü vahdete bağlanıp "kesretten azat„ olmak yollarını gösterir:

Bilmek istersen bu vahdet sırrını
Bulmağ istersen bu bahrin dürrini
Cehdedip bu nameyi yadedesin
Canını kesretten azat edesin
Nam-ı name Gülşen-i vehdetdurur
Murgu cana kandi pür lezzetdurur

Şahidî, (Gülşen-i vahdet) inde insan simasına mistik bir bakış ile bakıp öylece mâna verir:

Güyya mir'atı haktır ruyi yar
Aksi hüsnü haktır anda aşikâr

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Bu nükuşile bezendi ruyi dost
Ger bidani, nist gayrü cümle ust

(Yar)in yüzündeki âzaları, birbirlerile konuşturur (Yar) in zülfüne karşı şöyle hitap ettirir:

Ey niçe zahitleri tersa kılan
Ey niçe âbitleri rüsva kılan
Ey niçe serkeşleri ram eyliyen
Taat ü zikre peşiman eyliyen
Dilleri sevda ile viran eden
Murgu canı tutmak için dam eden
Olmuş iken niçeler ehli yakîn
Kûşei meyhanede kılan mekîn
Sofinin gönlün perişan eyliyen
Eşkini bidillerin baran eden
Sattıran tesbih ile seccadeyi
Aldıran bir kuze safı badeyi
Hücresin âlimlere zindan eden
Terkitahsil ettirüp rindan eden
Kârini terkettiren kâr ehline
Ârını terkettiren âr ehline:

(Yar) in yüzündeki âzalardan böylece bahsettikten sonra:

Kıble-i ehl-i safedır ruyi yar
Mazhar-ı hüsn-ü hudadır ruyi yar

der. Ülkü olan sonsuz güzelliğe Tanrıya ulaşmak için bütün çirkin huylardan silkinmek gerektir:

Cümle ahlâkı zemime ey püser
Oldu zulmat-ı hicabat-ı beşer
Cümlesinden bunların geçmek gerek
Bade ezan vahdet meyin içmek gerek

* * *

Mistiklerin hemen hepsi gibi (Şahidi) de (Panteist) tir.

Her ki oldu aşık ol pür nurdur
Kande varsa âna göre (Tur) dur.

Ve :

Kande baksam ol görünür gözüme
Natık oldur hem benim bu sözüme

der. Ve bütün bu türlü türlü varlıklar ardında onu sezmeği düşünmiyen ham insanlar hakkında :

Kible kimdir bilmedi ol birader
Denk—veş durmayıp iner çıkar
Görmeyip bunda hakkın didarını
Ahrette görmek ister (Yar) ini
(Yar) ini bu gün gören yarın görür
Görmiyen bu gün kaçan yarın görür.

Der.

Felsefenin en derin mevzuu (Aşk) tır. (Şahidi), (Gülşen-i vahdet) inin sonunda aşkı ele alarak: der ki :

Aşk imiş peyda eden bu âlemi
Aşk imiş şeyda eden bu âdemi
Aşk imiş tekvin edip icat eden
Aşk imiş bünyad edip âbat eden

Aşk imiş yine anı kılan harap
Aşk imiş tebeddül ve inkılâp

* * *

Acemce yazdığı (Gülşen-i tevhid) i ise: 6 cilt (Mesnevi) nin her bir cildinden yüzer beyit alarak tahmis edilmek suretile meydana gelmiştir.

Malûm olduğu üzere mistiklere göre, hakikate ulaşma : (akıl) ile değil (hislerin tasfiyesi) ile mümkündür. Şahidinin bu mesele üzerine kuvvetli beyitleri var:

Akli tü perdeest pişi çeşmi can
Ez tü an maşuk zan ruyest nihan

"Basiret gözünün önünde, aklın, bir perdedir. Bundandır ki maşukun yüzünü göremiyorsun,,

Aşkı hak çün badi sarsar şüd vezan
İn gamami akılra berd ez meyan

"Eğer sende hak aşkı bir bora gibi eserse o zaman bu akıl bulutu aradan kalkar.,,

Bununla beraber bu demek değildir ki aklın hiç kıymeti yok. Hayır. (Berter) olan hakikâtı kavramada akıl kuvvetsizdir. Yoksa nefse hâkim olan akıldır :

Nefsi har bendeest akleş hâkimest
Çün mutii emir nebut zalimest

" Merkep gibi olan nefs, (beden) köledir. Sahibi ve hâkimi akıldır. Eğer nefis, emre itaat etmezse zalimdir.,,

Şahidi, bize, kültürlü insanlarla düşüp kalkmağı tavsiye eder :

Ger tü hesti hemnişini arifan,
Keşf kerded ber tü esrari nihan

" Ariflerle düşüp kalkarsan tabiatın gizli sırlarına vakıf olursun.,,

Beden putuna tapanların ilim ve irfanından fayda olmıyacağını da şöyle anlatır.

Ehli tenra ilm ü kudret şüd dalâl
Ehli dilra ber küşayed perübal

"Ten ehlininin elinde ilim ve kudret, dalâlete götüren bir şey olur. Hakikaten ârif ve gönül sahibi insanlarda ise kanaat olur.,,

Şu beyitte de " Evvelâ kalbini tertemiz yap. Sonra maşuku davet et,, der:

Hane-i dil evvelâ halvet bikün
Badezan maşukra davet bikün

* * *

Arapça (Gülşen-i esrar) ı da, (panteist) görüşlerinin tasvirlerile doludur.

* * *

Bunlardan başka, İzmir millî kütüphanesinde bir de (Tuhfe-i Şahidi) eseri vardır ki bu mübtedilere Acemce öğretmek içindir. Bir mısraı acemce, bir mısraı bunun mânasını anlatan türkçe olanları da vardır :

Her çi bihahi rev hah der tü
Her ne dilersen var iste sende

Çendi şitabi begüneh in revişet ta begüca
Nice iversin yazığa bu gidişin kandeye dek.

Bir de (Gülüstan şerhi) vardır.

* * *

(Şahidi) nin mezarını ziyaret ettim. Mezer taşındaki yazı şudur :

Gedayım Şahidil mevleviyim
Diyarı Menteşada Muğlaviyim
Bihamdillah ki merdi maneviyim
Ki gavası buharı mesneviyim
Şahidiye her kim eylerse dua
İde mahşerde şefaat Muslafa
Merhum ve mağfur ve rabbilgafur
Hasben lillah Şahidi ruhiçün fatiha

Sene
931

* * *

Şahidiye göre hayatın gayesi: şu binbir renk ve şekil altında dalgalanan yüce hak ve hakikatı sezip ona âşık olmak ve en yüksek ahlâk ve seciyeye yükselmektir.

Sen Simon

[1760 — 1825]

Sen Simon, on dokuzuncu asrın içtimaî ve iktisadî ıslahatçılarındandır. Bunun izi üstünde, sonra, birçok ıslahatcılar yürümüştür. Ama asıl kurucusu budur.

1 Hayatı:

Kont Hanri Sen Simon, Şarlman torunlarından olduğunu söylerdi. (Pikardi) de 1760 da doğdu. Genç zabitliğinde, Amerika istiklâl muharebelerine iştirak etti.

Amerikanın teessüsü, ona, yeni bir evrensel demokrasinin doğmak üzere olduğu intıbaını verdi. Amerikadan Fransaya döndüğünde ordudan çekilip iş hayatına atıldı. Fransız ihtilâli esnasında halk tarafını tutarak ateşli bir (sankülot) oldu. Fakat ayni zamanda millî servet üzerine mülâhaza ve tetkiklerde de bulunuyordu. (Direktuar) zamanında zengindi. (İmparatorluk) zamanında ise, ekmek parasına muhtaç kaldı. (Restorasiyon) devrinde bir (mektep) reisi ve muharrir idi. Dört çevresini, heyacanlı talebeleri çevirdi; (Augı Tiyeri) ile (Aug. Kont) bunlar arasında idi. Bir dergi tesis ve hatıralarını neşretti. Öyle ümitsizlik buhranları da geçirdi ki birinde, intiharı bile kurmuştu. Ama modern devrin mesihi olmak ümidi kendinde kuvvetli idi; intihar buhranından çabucak sıyrıldı. 1825 de öldü.

2 Yeni güzide önderler (liderler) :

Dünyayı, temelden değiştiren hâdiselerin şahidi olan Sen Simon, yaşadığı günlerin bir dönüm başı olduğuna; ve bunun derin buhranlar meydana getirdiğine kanidir. Ona göre (uzvî devir) ler yani muvazene ve intizam devirleri olduğu gibi bir de (buhranlı devir) ler vardır ki bunda herşey parça parça tuz buz olur; ama bir nizam ve intizamın yeniden kurulması için...

18 inci asrın sonu işte, böyle devirlerden biridir. Burada iş; bundan, ahenkli yeni bir cemiyetin yepyeni unsurlarını çıkarmaktır.

Orta zamanın damgası; katolik papazlarının idare işlerine nüfuzlu tesirleri idi. Papazlık, orta zamanın ideali idi. 19 ncu asır dâhi bir nevi (güzideler) istiyordu. Fakat bunlar; orta zamanınki gibi, rahip değil, kelimenin modern mânasiyle, âlim olacaktı. Âlimler, önder olacak, ve idarenin dizginleri onlara verilecek. Sen Simon bunu, oldukça acaip bir ütopi şeklinde arzeder:

" Nevtonun mezarı önünde,, bir kayıt açılacak ve kayıt olunanlara:

«Üç riyaziyeci, üç fizikçi, üç kimyager, üç fiziyolojist üç edebiyatçı, üç ressam, üç müzisyen seçmeleri söylenecek. Bu yirmi bir kişilik heyetin adı; " Nevton konseyi,, olacak. Bunların ilk işi: Fenlerin umumî sistemini o suretle tetkikten geçirmek olacak ki meselâ bir içtimaî hadise, tıpkı astronomik bir hadise gibi, önceden anlaşılacak.

«Mevton konseyi» dünyayı dört devlete ayıracak, bu dört şubeden her birinde, yukarıki gibi, yirmi birer kişilik heyetler bulunacak.. kadınlar da hem seçilecekler hem seçebilecekler. Her (konsey) bir mâbet yükseltecek ki bunların her birinde Nevton şerefine birer mihrap, birer (makam) bulunacak...

3 Milletler birliği ve ilerileme :

Nevton konseyi, bir (arsıulusal) teşekküldür. Sen Simon'un düşüncesi, böyle bir milletler fedarasyonu teşkiline müteveccih idi. (İmparatorluk) devri sonunun muharebeleri, Sen Simonu, sulhun kurulması ve idamesi meselesi üzerine kuvvetle çekti. 1814 ilk teşrininde, (Tiyeri) ile müşterek:

«Avrupanın yeniden teşkili, yahut Avrupa milletlerini millî istiklâllerini muhafaza ile beraber bir devlet idaresi altında toplamanın vasıtaları ve lûzumu»

Adında bir kitap neşretti. Bu bir nevi bu günkü (milletler cemiyeti) nazariyesi idi. Temel fikirleri şunlardır:

" İçtimaî bağlar gibi, siyasî bağlar da vardır. Buna benzer vasıtalardır ki insanlar arasında tesanüd temin edilmelidir. Fertlerin birleşmesinde olduğu gibi, milletlerin birleşmesinde de [müşterek müesseseler] ve bir [or-

ganizasyon] lâzımdır. Böyle olmadıkça, her şeyin halli; kuvvete bırakılmış demektir.

Avrupanın birtakım muahede ve kongrelerle sulha kavuşacağını zennetmek, bir içtimaî heyetin (konvansiyonler) ve itilâflarla yaşamasını istemek gibidir. Her iki tarafın da iradelerini birleştirecek, hareketlerini müşahhaslandıracak, menfaatlerini müşterek kıldıracak, angajmanlarını sağlamlaştıracak şeyler lâzımdır.

Uzun mülâhaza ve çalışmalardan sonra Avrnpa milletlerinin müşterek menfaatleri tezi üzerinde karar kıldım. Ancak bununladır ki fenalıklara ve tehlikelere karşı durabileceğine haniim..

Bunun kuvve-i müeyyidesi hani? yalnız ümidden başka birşey yok:

" Şairlerin muhayyilesi, altın devrini, insaniyetin beşik devrine, ilk zamanın cehalet ve kaba çağına ad vermiştir. Fakat o devreye (demir devri) demek daha doğru olur. Beşerin altın devri, arkamızda değil, önümüzdedir. İçtimaî nizamın tekâmülündedir. Atalarımız onu asla görmüş değildirler. Fakat çocuklarımız, birgün görecektir. Bizim işimiz onlara yol açmaktır...

4 Parabole:

Hayatının son senelerine doğru, Sen Simon'un faaliyeti pek feyizli idi. Gittikçe daha aydın olmak üzere şunu ilân ediyordu ki, dünyayı idare edecek eller, birinci kitabındaki gibi tamamen mütefekkirler değilse de - müstahsiller olacaktır. (Teşkilâtlı iş) devrinin geleceğini söylüyordu. Bu mevzua dair ve gürültüler koparan be yannamesi, meşhur (Parabol) u dır ki bu sebeble mahkemeye bile sevkedilmişti, fakat beraat etti.

" Farzedelim ki Fransa bir günde, o uz bin insan kaybetsln bir günde; kral ve ailesi: Ticaretin kodaman-

ları, yüksek memurlar yüksek rütbedeki papazlar vesaire ile on binde büyük arazi sahibi öte dünyaya göçmüş olsun... Bu bir umumî matem olacaktır. Ama çok geçmeden kolayca anlaşılacaktır ki bunun tamiri kabildir. „

" Şimdi bir de şunu farzedelim; Fransa bir günde otuz bin değil üç bin kişi kaybetsin. Fakat bunlar arasında, her sanat şubesinden her fenden, iş ve tecrübe sahalarından ellişer insan ölsün. Bu, öyle bir felâket olur ki Fransayı, milletler arasındaki mevkiinden birden bire düşürür. Böylece, Fransada iktidar mevkiinde bulunup bunun imtiyazlarından istifade edenlerin büyük kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Fakat ne çare ki bugün devletin temeli olan işçilere, mühendislere, âlimlere lâyık oldukları kıymet ve mevki verilmemektedir,, der.

Ve bundan şu neticeyi çıkarır :

" Bunlar bugünkü politikanın en mühim noktasını açmaktadır. Bu hal gösteriyor ki içtimaî organizasyon, henüz az tekemmül etmiştir. İnsanlar, henüz kendilerini istibdad ve hile ile idare etmiye müsaade etmektedirler ve nev'ibeşer, -politika dilile söyliyelim- henüz ahlâksızlık içinde yuvarlanmaktır. Bütün işlerde, ehliyetsiz insanlar, ehliyetli insanları ve işleri idareye uğraşmaktadırlar.

Bunun için otorite ve idare dizgini, hakikaten ehli olanlara verilmelidir: " Cemiyet; asılzadelerin ve ruhbanın boyunduruğundan kendisini sıyırarak, siyasî iktidar mevkii: Her günün maddi kuvvetlerini idare edenlerin mütemadiyen fikrî kuvveti yükseltenlerin eline verilmelidir...

5 — Yeni hiristiyanlık

Sen Simon zamanında Frasanın Hiristiyanlık ile rabıtası henüz sağlam idi. Sen Simon bundan istifade etmek istiyor. İktidar mevkiinde böyle bir değişiklik, ancak bu nevi istifade ile olacağına kanidir. Şimdi artık,

gençliğindeki gibi (Nevton konseyi) yapmıyor.H (ümaniter) fikirlerini, hiristiyanlık haplarının içine sarıyor.

" Ahlâk, temel ve en mühim sayılacaktır. İbaded ve nas, ikinci derecede kalacaktır. Her sınıftan bütün müminlerin dikkatleri, ahlâk meselesi üzerine çekilecektir... Kasdettiği bu ahlâk, müstahsil ahlâkıdır; her şeyden evvel işin ve bilginin organizasiyonuna dair olacaktır.

Sen Simon bir yazısında, İncilin: " Başkasına meselâ şöyle,, düsturu: " insan, çalışmaya mecburdur,, düsturu ile değiştirmek istemişti.

Şimdi hiristiyanlığın formüllerini genişleterek, onlara kendi nazariyelerine uygun mâna veriyor.

İncilin en başa koyduğu " fakirlere yardım „ esasını kendi sosyalizmine temel alıyor : " bütün sosyete, en fakir sınıfın maddî ve manevî varlığının ilerlemesi için çalışmak mecburiyetindedir. Sosyete o suretle teşkil edilmelidir ki bu büyük maksada, en uygun ulaşabilsin. „ Bu suretle herkes, cemiyetin en düşkünleriyle daima meşgul olacak.. Ve bu, sadece hissî bir sebebten değil, sosyetenin muvazenesi, her türlü ilerlemenin şeniyet haline gelmesi ve en iyilerinin iktidar mevkiine geçebilmesi için bu politikanın takibi lâzımdır da ondan .„ der.

6 — Netice

Sen Simon'un talebeleri, üstadlarının doktrinini bir din gibi göstermek istediler. Mabedi, rahibi gizli olan bir din...

Filhakika bu müellifte ve hayatında acaiplik, karma karışıklık ve fevkalbeşer iddialar vardır. Fakat bu gün çocukça gördüğümüz kısımlarını atınca orijinal ve hadsî görüşleri de az değildir. Meselâ, ilmin ve işin her işin şeyden üstün tutulması, siyasî iktidarın ilim ve iş adam-

larına verilmesi, içtimaî, teşkilatı şahsî menfaat üzerine değil hakikî medeniyete müteveccih istihsal üzerine yapma, arsıulusal sağlam rabıta tesis etme, Avrupa sulhu meselesini sağlam bir realite haline getirme, fakirlere hakikî hayat tadı taddırma; İşte Sen Simon'un başlıca fikirleri.

Ogüst Kont

[1798 — 1846]

Kontun hayatı ve esari hakkında birbirine zıd çok izahlar vardır. Bunun kasdettiği pozitivizm değildir. Tıpkı Dekart'ın *zihniyecilik hırsını*, "*Usul hakkında nutuk*„ kitabındaki birkaç prensip, tam bir surette, ifade edemediği gibi. Bunula bereber Kont'un hayrete şayan temülünü tahlile çalışalım.

1 — Hayatı

Montpeilierde, 1798 de, doğdu. Parise tahsilini ikmale gelerek Sen Simon ile münasebete girişti; ve ona talebe oldu. Meşguliyeti, büyük mikyasta, üstadınınki ile beraber idi. Nihayet (Müsbet felsefe) eserini meydana getirdi. Uzun bir çalışma mahsulu olan bu eser, ilk evvel, muhtıra, makale ve halk dersi şeklinde parça parça idi. Kont'un hayatının ilk kısmı; can sıkınlıları, oldukça güç uzun dimağ hastalığı içinde geçti ; bir ker-

re intihara bile te ebbüs etmişti. Kont, 1844 de (Klotilt) ile tanışarak ona âşık oldu. Fakat bu, 1846 da öldü. Kont, bu his buhranı altında (Müsbet din) sistemini kurdu ki bunu M(üsbet felsefe) eserinin (1846 - 1851) sonlarında izah eder. Ölümü 1857 dedir.

2 — Sen Simon'un halefi olarak Kont

Üstadı Sen Simon ile çalıştığı esnada Kont'un başlıca düşüncesi, cemiyetin tanzimi meselesi idi. Fransız ihtilâli sonuna varmıştı. Amma her şeyi de yıkmıştı. 1815 den sonra derlenip toplanmağa başlamış olan bu cemiyet : hangi itikad ve disipline dayanacağını kestiremiyordu. Mütefekkirlerin en büyük işi; cemiyetin üstüne dayanacağı temel itikad ve fikirleri tayin ve tesbit etmek idi.

Bununla beraber bu fikir, bütün büyük romantiklerin zihnini işgal ediyordu. Bu romantiklerin hepsi, beşerî tekâmülü tarihte bulduklarını zannediyorlardı. Kont da bir filozof tarihçi oldu. Sen Simonun (kritik devre) ve (uzvî devre) nazariyesini kabul ederek buna daha bir derinlik ve katiyet verdi.

Kont'a göre Fransız ihtilâli; Avrupanın üç asırdanberi görmediği son ve en şedid bir ihtilâldir. Uzvî ve disiplinli bir devir olan orta zamandan sonra Lüter'in vicdan hürriyeti hakkındaki isyanile ihtilâlin ilk safhası başladı. Sınıf imtiyazlarını mahveden müsavat ve hürriyetin ilânıyle eski sosyete, temelinden yıkıldı. Şimdi binayı yeniden yapmak lâzım.

— Bu binayı, hangi usule dayanarak yapmalı?

— Kont, o sırada, yalnız fenne itimad ediyordu. Eğer sosyetelerin hayatı, bir kimya hadisesi gibi katiyetle tahkik edilebilse, hepsi halledilmiş olacaktır. Bütün bilgiler, ilk evvel, teolojik halde idi ; yani hadiseler mabudların

müdahalesi ile izah ediliyordu. Sonra metafizik devre geldi; hadiseler indî sebeplere atfedildi. Şimdi pozitif devredeyiz. Pozitif bir içtimaiyat ilmi kurmak lâzım. (Sen Simon, fizik sosyal tabirini kullanıyordu) Astronomiden riyaziyattan fizikten, kimyadan sonra, içtimaiyat da bir ilim halini alacaktır. Bir kerre bu kat'î ilim halini alsa o zaman insaniyetin tarihi aydınlanacak; milletlerin tarihi seyri ve akibeti evvelceden görülebilecek; nesillerin istikbali hakkında evvelceden - tıpkı husuf ve kûsufta olduğu gibi hüküm verilecektir.

Bu telâkki, iki esaslı neticeyi müstelzimdir. Birincisi, her şeyin tabiî kanunlar dahilinde vukua geldiğidir; mevcut olan herşeyin beş hassemiz altında olduğudur. İkincisi, cemiyetlerin seyir ve tekâmülünde (fatal) bir şey olduğudur; cemiyetlerin de, canlılar gibi "buhranlar„ ve "yeniden düzelmeler„ halinde münavebe kanununa tâbi olduğudur. Konta göre bir adamın idaresinin, cemiyetleri değiştirebileceği meselesine pek itimad edilemez. O adamın, tıpkı bir ağacın büyümesi üzerine bir tesir yapamıyacağı gibi.

Umumî bir harekete karşı durmak boştur. Kütle, nereye gitmek mecburiyetinde ise, oraya gidecektir. Biz bu hareketleri tahlil edebiliz, anlıyabiliriz, hatta evvelce den görebiliriz bile .. Fakat istikametini değiştiremeyiz. İşte Kont, bu kanaatte idi.

3 Sciri tüel hükûmet fikri

Kont, 1844 ten itibaren, yeni bir dinin (papa) sı gibidir. Buna sebep, şüphesiz ki, (Klotilt) e t sadüf etmesidir. Bu yıl, onun için mukaddes bir yıldır. Sevgilisinin ölümünden sonra ona, sanki sağ imiş gibi, uzun mektuplar yazmakta devam etti. "müsbet politika„ sı için, kara topraklara karışmış Leylâsile müştereken yazmış

gibi "eserimiz„ der. "Pozitivizm ilim hali„ Leylâsı ile kendi arasında bir diyalogdur. Renan, böyle hallere "mukaddes akılsızlık„ derdi.

Eğerki Kont, bu esnada, usulü dairesinde sistem haline sokulmuş bir rüya içinde yaşıyorsa; bu, ilk yazılarında görülen temayüllerinin gayri mahdut bir surette ifrata vardırılmasından başka bir şey değildir. Üstadı Sen Simona bu noktada da sadık kalarak, Spiritüel bir hükümet fikrine büyük bir mevki veriyor; ve garbî Avrupanın ancak bu suretle yeni bir nizam altına alınabileceğini söyliyordu.

Böyle bir teşekkül için de, orta zamanın papalığını örnek alıyordu. Kont, o zaman ne dindardı, ne hiristiyandı. Amma bir merkeze bağlı bir cihangirlik istiyor, İsayı daha doğrusu ilk hiristiyanlığı hiç sevmiyor; çünkü bu hiristiyanlık; hissî bir karma karışıklık, ahlâkî bir anarşidir. Konta göre hiristiyanlığın iyiliği, ancak kilise tarafından inzibat altına alındıktan sonra görülmeğe başlamıştır; bunu ancak tek bir başa yani papaya malik olup bütün hiristiyanlık âlemini birleştirmiş olmasına borçludur. Bu sebeple hem (Bosüe) nin "galikanizm„ denilen ruhanî idare tarzının hem de protestanlığın aleyhindedir.

Kontun istediği: papa (Hildebrund) un veya (üçüncü İnosan) ın devridir. Yeni bir iman ile öyle bir idare kurmak istiyor.

4 — Üç içtimaî sınıf

Kont; tarih felsefesinden çıkardığı müsbet ve izafiyeci neticelerin zıddına olarak; beşerin hayatını tamamen kat'i temeller üstüne kuruyor. Ütopisinin ana hattı: Sosyeteyi üç sınıfa ayırmasıdır: Sakerdostlar, Patriyicatlar, Proleterya.

Sakerdostlar; Pozitivist rahiblerdir. İdarenin dizgini bunların elinde olacak. Bu, hayatın bütün kanunlarını bilen ve umumî ahengi temin eden aynı zamanda hem âlim, hem muhayyilesi zengin insanlardan mürekkeb bir heyettir.

Kont, bu adamların nasıl yetiştirileceği hakkında uzun izahat vermiştir. Bunların heyete kabulü, müsabadei mahsusa ve istisna tarikile olacaktır. En üstte başrahip var. Papa gibi amma bu, hem cismanî hem ruhanîdir. Halefini de kendi tayin edecektir. İlk başrahip, Kont olacak. Amma tilmizleri arasında halefinin kim olacağını bildirmedi.

Patriçiyallar: "maddî kudret„ tir. Cemiyetin teknik ve ekonomik idaresini Sakerdos heyetin göstereceği veche dahilinde bunlar temin edecektir.

Proletarya: Bunlar da hergünkü işleri yapacaklardır. Kontta, içtimaî sınıf fikri kat'îdir. Bir Proleter, hiç bir suretle, üstteki sınıfa geçemez. Bunun hiç bir mülkü olmıyacaktır. Patriçiyenlere mülkiyet hakkı verir.

Böyle bir teşekkül; demokrasiye ve Fransız ihtilâlinin ülküsüne tamamen aykırıdır. Amma Kont, proletaryanın mikdarını o suretle hesap etmiştir ki her biri, müemmen bir hayat sahibi olabilecektir. Çünkü Konta göre nüfusun kesafeti hiç bir yerde, kilometre murabbaı başına 64 kişiyi geçmemelidir. Hem Sakerdoltar hükûmeti; içtimaî işi, egoist gayelere doğru istikamet aldırtmaz. Ve her insanı umumî menfaate uygun surette ahenkli hareket ettirir.

Bu takdirde, ferdî saadet: Boş hürriyetten ve hayalî bir musavattan değil, karşılıklı hürmet ve fedakârlıktan doğacaktır. Bu pozitif nizam ve devlet: Şahsî hukuk kabul etmez. (Hak) yok (Vazife) var. Ancak vazife hissi, bütün vatandaşları birleştirip kuvvetlendirecektir.

5 — Pozitivist din

Sistemin sağlamlığı: Şüphesiz, bütün fertlerin birbirleriyle ahlâkî kaynaşmasına; herbirinin kendi menfaatinden vazgeçerek teessüs etmiş nizama gönül bağlamasına tâbidir. Bu: kat'î ve müttefikan inanılmış bir din ister. Pozitivist din, binayı çimentolar. Rusonun (İçtimaî mukavele) sine, medenî din bir realite siması verdiği gibi.

Bu dinin Allahı; insaniyettir. İnsaniyet: (maşerî bir varlık) olup buna ancak beşerin ilerilemesine en iyi hizmet edenler iltihak eder hizmet etmiyenler iltihak edemez. Hakikaten büyük olan insanlar, bu sebeple, bizim varlığımıza hâkim olmakta devamdadırlar. "İnsaniyet: Dirilerden ziyade, ölülerden mürekkebtir,, formülü, bu suretle, derin bir mâna kazanmaktadır. Bu takdirde, büyük adamlara tapma tabiîdir. Nasara azizlerine, hıristiyanların perestiş ettiği gibi.

Biliyoruz ki Kont; yirmi sekizer günlük on üç aylı bir takvim yapmıştı. Bu takvimde ayların her birine, tarihin büyük adamlarının adlarını verdi. Sevgilisi (Klotilt), 15 Ağustos bayramını temsil eder.

Kontun Pozitivist dini, kotolikliğin şekillerini alır. Teslisi (insaniyet-yer-feza) dir: Meryemi (Klotilt) dir. Mukaddesatı; yedi yerine dokuzdur. Klotilt'in yazılarından dualar da yaptı. Kont, yeni mabetlerin ve mihrapların nasıl yapılacağı hakkında bir de mimarî öne sürdü.

Bütün bu teferruat, (zaman zaman tutarlı) insanların işine benziyor. Fakat Kontun, bunlardan maksadı: sönmüş bir katoliklik şeklinden, yeni içtimaî hayat destürlarını istifade ettirmek içindir. Yeni dinde katolikliğin hürriyet aleyhtarlığı bile vardır: Kont, kütüphanenin

kitaplarını kendi seçiyor (150 tene) . . Bunları Sakerdos heyeti âzaları okuyacak . . diğer sınıfların okumağa ihtiyaçarı yoktur. Okuma yerine düşünme, onlar için, daha faydalıdır. Ahlâkın temel prensiplerini, onlara, umum için düşünmekle muvazzaf olanlar, ya duvar ilânları ya resmî gazete şeklinde bildireceklerdir.

6 — Netice

Kontun eserinin sistematik şeklini kritik etmek pek kolaydır. Amma teferruatından, eşkâlinden vaz geçip te temeline bakarsak; Kontun istediği şey: Âlimane ve müeessir bir içtimaî kurum, sağlam tesanüd, içtimaî vezife, disiplinli bir elbirliği ve bunların neticesi olan beşerî tekâmüldür.

Muhabbet, intizam, ilerileme; işte Kontun bayrağındaki kelimeler . . .

Karlayl

[1795 — 1881]

İlk evvel profesördü; fakat çobuk usanarak tarih ve felsefe ile uğraşmağa başladı muvaffakiyet seneleri geç geldi. Hattâ cesaretsiz düştüğü zamanlar bile oldu, fakat sebat etti. Bizim buradaki araştırmalarımız yönünden tahlil edilecek eseri 1841 de basılan «Kahramanlar (Reşad Nuri tarafından dilimize çevrilmiştir) ve Kahramanlara Kült» dür. Karlayl için beşerin tarihi ve dünya; her asırda yetişen birkaç büyük adamdan

ibaret demektir. Ahlâkî ülkü de o büyük adamlara benzemektir. Bu bakımdan Karlayl, Mişele'ye benzer.

1 — Cesaretin ilâhlaştırılması :

Kahramanlar galerisi, (Paganizm — Putperestlik) devrindekilerle başlar. Grek — Roma devrinden daha evvel, İskandinavya paganizmi, iptidaîliği devrinden Edda ile başlar. Karlayl, adam oğlunun ilk büyüklüğünü orada görür: sade kuvvet, tabiî ve mukavim bir vahşet. Bu eski efsanelerde, Karlayl'e göre, başka hiç bir yerde bulunmayan şiddetli hayat duyguları vardır. Bütün kâinatı, kuvvetli köklere malik, bir ağaç gibi telâkki etmek, canlıların uzvî vahdetine kani olmak değil midir?

(Edda) daki mabut, Valhallanın sahibi Oddin ve yahut Votandır. Bu şimal (Zöys) ü : Muharipler mabudu olup insanların kalbinde askerî şecaat ülküsüdür. Döşeğinde ölmek istemiyen sert iskandinavyalının ruhunu, Karlaylın sarp ve şedid muhayyilesi ikmal eder. Çarpışmalarda kocamış bu kahramanlar, rahat döşeğinde ölmekten nefret ettiklerinden, deniz üstünde bir gemiye yatarlar ve gemiye ateş verdirerek yaktırırlar. Böylece hem batma, hem yangın içinde ölürler.

Karlayl böyle bir idealin, insanları, ilk vahşi şiddete sevkedeceği tehlikesini görmüyor mu acaba? dersiniz; nnutmıyalım ki Karlayl, bir tarihçidir; beşeriyeti daima değişmekte görmektedir. (Oddin) in ahlâkı, beşeriyet için, en son ahlâk değidir; beşerin çocukluk devrine ait olup manevî hayatının ilk taslağıdır. Biz o devreden cesaret, acılara ve ölüme ehemmiyet vermeme zevkini bir armağan olarak saklamalıyız. Fakat bu faziletlerin muharebeden başka yerlerde kullanılabileceğini de bilmeliyiz. Bunlar diğer manevî müktesebat ile ahenkleştirilmelidir; der.

2 Hıristiyanlık devresi:

Paganizm; insanlara verebileceği hakikatı verdikten sonra öldü. Hıristiyanlık doğdu. Karalyl, hıristiyanlığın (muhabbet ve merhamet) ahlâkını alır. [Maamafih peygamber tipi olarak yaptığı tahlil; İsa değil Muhammeddir.] Şüphesiz bu, Eddanın muhariblik ülküsü ile zıddır. Bunları ayrı ayrı almak, ona göre, madalyanın bir tarafını görmek gibidir. Karlayl, (mutlak muhabbet) üzerine ilk hıristiyanlıktan ziyade orta zamanın tanzim edilmiş teokratik ve feodal hıristiyanlığına 11, 12, 13 üncü asırlara mütemayildir. Karlayla göre bu asırlar, tarihin en muhteşem devridir. Bu devrin yüksek ifadesi (Dante) nin "ilâhî komedi„ sinde izah edilmiştir.

(Dante)nin şiiri: Cehennemden, yani hastalardan, cinayetlerden cennete yani tekâmüle doğru yükselmesile, beşer hayatının tam bir sembolüdür. Karlayla göre bu eserin en mühim kısmı; (âraf) tır. Bu kısımda günakârlar; kendi kendileriyle, kendi hatalarile mücadele ederler. En yüksek ahlâklığın zembereyi (peşimanlık hissi) dir. Pişmanlığı en iyi tasvir eden eser, ise işte bu (araf) tır.

Oddin, müminlerinden bedenî ve maddî bir şecaat ve cesaret isterdi. Amma (araf) ta mücadele yerini ve mahiyetini değiştirdi. Artık insan peşiman olmak ile, yüksek vazifesinden haberdar olarak, kendi içindeki fenalık temayülünü atmakla mükellef olduğunu anlıyor. Binaenaleyh ilk zaman hayatının öğrettiği mücadele prensibi, kökden sökülüp atılacak değil; yerini ve şeklini değiştirecek kendi içimiz ile mücadele olacak. Tarihte her devir, kendinden evvelkini tamamlar. (Dante), hıristiyanlık devrini temsil eder. Edda ise paganizm devrini temsil ediyordu.

3 — Modern anlayış

Bozulma ve ölümden, orta zaman da kendini kurtaramadı. Rönessans devrindenberi (modern devir) dediğimiz bir devre başladı. Bu devir, henüz teşekkül devresini bitirmiş, ve her şeyi taayyün etmiş sayılamaz. Orta zaman medeniyeti, en yüksek noktasına varabilmesi için on asırlik bir zaman geçmişti. Modern medeniyet için de belki o kadar bir zaman lâzımdır.

Fakat modern medeniyetin eskisi üzerine yeni manevî servetler koymuş olduğunu görüyoruz. Karlayla göre: Modern medeniyetin başlangıcı Şekspirin zuhuriyledir. Bunun karşısında, Karlayl, Dantedekinden daha ziyade hayrete düşer. Şekspir; belki bir zekâ kahramanı ve prensi olmaktan ziyade dâhi şair olarak görünür. Karlayla, göre Şekspirin eseri; beşer tarihinin tam bir aynasıdır ki başka hiç bir eserde görülmez. Burada tarih bile; eşsiz çizgilerle tesbit edilmiştir. Meselâ İngilterenin orta zamanı, hiç bir yerde, Şekspirin tarihî dramları kadar vüzuh ile tasvir edilememiştir.

Ekseriya denilir ki Rönessansın başlıca icadı: (fenne müteveccih zekâ) dır. Nesnenin hakikatını bulmağa yönelmiş müşahede ve muhakeme zihniyetidir. Ve bunlar da (Galile), (Kepler) gibi âlimlere verilir.

Karlayl, ise bunlardan ziyade Şekspiri alır. Sebebi bu şair, bir hayalcı değil, kâinat üzerine gözlerini dört açıp beşerî ihtirasları, hayatın mânasını, ruhların derinliklerini anlayan ve gören bir müşadecidir. Böyle kıymetli bir müşahedeci olan bu şair, gözlerini, fizikciler gibi maddeye dikerek her şeyi kuru formüllere ve rakamlara bağlanmış; veya tarihî ve tabiîciler gibi, iğneledikleri böceklere ve nebatlara kapanmış değildir. Onda müşahedecilik ve sanat, beşer hayatını görmeğe müte-

veccihtir. Fennî tahlillerden daha toplu, daha mânalıdır. İşte Karlaylın, Şekspiri tercihi bundandır; onu böyle görür.

4 — Samimiyet

Karlayl; modern devrin başlamasından itibaren insanların, zakâ, ve ilme fazla güvenerek, çorak ve kısır bir gurura düşeceklerinden ve bunun neticesi olarak, eski ve orta zamanların temin ettiği kudretlere arka döneceklerinden korkar. Bu sebeple daima şunu tekrar eder ki: Formüllerin içine kapanmış nazariyecilere, her zaman her yerde, hakikaten yaşıyanlar, ve aksiyon içinde bulunanlar tercih edilir. Karlayl, bizi; hayatın gelip geçici ve egoist konvansiyonlarından çekip çıkararak, hayatın her dem taze ve sağlam noktalarına sevketmek ister. Hayat ile "samimi „ olmaklığımız lâzımdır. Karlayl bu "samimî„ kelimesini çok kullanır. Bundan anladığı mâna nedir? Misallerle gösterir.

Modern devrin kahramanları, bilhassa, "Reformacılar arasından (Lüter) ile (John Knox) u alır. Karlayl nazarında reformanın mâna ve ehemmiyeti, samimiyetin mürailik üzerine galebesiledir. O devirde Papalar, hakikatte, imanlı kimseler değildi; papazlara verdikleri para mukabilinde günahların affolunması (indülcjans), bunun en açık delilidir. Din, böyle dolandırıcılık ve politika vasıtası oluyordu.

(Lüter) in insanlığı, bu fesat devrinde, vicdanın sesini işittirememesidir. Bu ses (ki Knox'un da böyledir): Sert ve dik, iyi ve gür bir sestir. İnsanı yeniden dik ve doğru tutar.

Karlayl, reformacılardan sonra, muharrirler hakkında da aynı vaziyeti alır. Bunların arasından (Johnson) (Ruso), ve (Burns) u yani oylara müracatı tavsiye edenleri, bir takıp düzme şeylere karşı baş kaldıranları alır.

(Johnson): Derin doğruluk taraftarıdır. Bunu terennüm etmiştir.

(Burns): Köylü bir şair olup ilhamlarını işten alır. Eserleri tabiatın çiçekleri gibidir. Ve en popüler şeniyetler üzerinedir.

Rusoya gelince onun hakkında Karlayl, oldukça serttir. Amma zâflarına gururuuna, sinirliliğine rağmen Rusoda bir (ilâhî kıvılcım) görür; Rusonun eserleri (derin samimiyet) hissine bir davettir.

Karlayl; sosyeteleri yoğuran ve sevkedenler (ki bunlara kral der) arasında, (Kromvel) i alır. "Onun sun'î şatafatı yok; kuvvetli ve vicdanlı bir amele gibi çalışıyor. İçi dışı bir. Müraî değil" der. Napolyonda Kromvelden çok aşağı bir kahramanlık görür. Çünkü Napolyonun nüfuz ve kudreti, yalan üzerine: halkın aldatılabilecaği fikri üzerine dayanıyordu, der. "bir bülten gibi yalancı tabiri, Napolyonun zamanında çıkmıştır. Karlayl; Napolyonun işlerinde ve sözlerinde öyle hile ve komodiler görür ki bunlar Kromvelde yoktur, der.

5 — Netice

Karlayl şu iki fikre inanıyor.

Birincisi beşerin hayatı, tarih, safhalara ayrılmıştır. Bu safhaların her birinin evç noktaları ve kendilerine mahsus faziletleri vardır.

İkincisi; yüksek şahsiyetler, büyük rol oynar. Birinci fikir bize şunu öğretir ki hiç bir devreyi küçük görmemelidir. Vahşet devrinde bile (yüksek) şeyler vardı.

İkincisinden öğreneceğimiz şudur: Bize, beşerin istikbali hakkında mertçesine nikbin, kuvvetli ve zengin bir ülkü lâzımdır.

Emerson

[1803 — 1882]

Emerson, (Boston) de eski bir püriten aileden dünyaya geldi: ilk evvel (pastör — rahip) olmağı düşündü. Fakat imanını - hiç olmazsa dar mânada - kaybedince, bu meslekten vazgeçti. Avrupaya seyahate çıktı. Oldukça uzun seyahatten sonra memleketine dönerek, resmî memuriyetinden başka, konferanslariyle ve kitaplariyle ahlâkî fikirlerini yaymıya başladı. (Konkars) taki evi, lâik vaizlerin ocağı gibiydi. Avrupa, Amerika ve hattâ ta Hindistan ile gittikçe artan muhaberesi nüfuzunu her yere yayıyordu. (Konkors hekîmi) namı verilen Emerson, fikriyat ve ahlâkiyata hasrettiği hayatını, derin sükûnet içinde nihayetlendirdi.

1. Ruha ve mânaya itimat

Emersonda, ilk aldığı dinî intibalardan, ateşli, (Spiritüalist) bir îman vardır, ki hiç bir vakit kiliseye tâbi değildir. Emersona göre (asıl olan) madde değil, ruhtur. Ruh, eşya üzerine tesir ederek, eşyayı değiştirebilir; hattâ eşyayı, yaratabilir bile...

Emerson, bu tezini müdafaaya çalışırken, Amerikanın Endüstri ve Merkantil medeniyete kendini vermeğe başladığını hatırlarsak onun sözleri bir kat daha önem kazanır. Emersonun doğduğu yer, sade bir dindarlık ve sağlam protestanlık ile meşbuğdu. 1840 - 1850 arasında ki yeni İngilterede insanları, para ve servet ardına takılmış görüyoruz. Emerson; paranın ve maddi iştiha ve ihtirasların üst tutulması aleyhinde çok çalıştı.

Emersona göre bizim saadetimiz; insanın her şeyden evvel, ruh ve düşünce olduğu hakkındaki kanaatın derinliğine bağlıdır. Bu, bütün diğer hakikatlerin kendisine tâbi olduğu ana bir kakikattir.

Fakat kalplerimize bunu nasıl nakş edebiliriz? Şüphesiz ki bu, fennin hakikatları gibi değildir. Duyum ile muttali olamayız; akıl ile de ispat edemeyiz. Fakat Emersona göre, en yüksek hakikatlar, hiç muhakeme ve muakaleye muhtaç olmaksızın, mütearifeler gibi apaçık olan hakikatlardır; amma şu şartla ki bunları, hiçbir harici kuvvet, hiç bir kilise bize teklif etmeğe kalkmasın. Emerson, bilhassa (ilham) a inanır. Bunun içindir ki insanlara kılavuzluk ve talim edenler arasında şairleri tercih eder; bunlar esas itibariyle ilhâm alan insanlardır, der.

Bu itikada, sağlam bir iyimserlik müterafıktır. Fenalıkların bir çoğu kendinde yerleşen maddenin, kâinatın sathi bir safhası olduğuna kanidi. Emerson, hayata itimat eder. Hekîmin düşüncesi, şairin ilhamı bize birtakım hayalât değil, sağlam ve şerefli realiteler ilân etmektedir, der.

2 — Sürüye Katılmama, Şahsiyet.

Bu prensiplerden nasıl bir ferdî ahlâk ilkesi çıkacak? Emersonun yazılarında en çok tekerrür eden şey; ferdiyete davettir. Bu da, İpsen gibi: "Evvelâ, olduğun gibi görün! „ diyor. Biliyoruz ki 19 uncu asrın ortalarına doğru Amerika; bir zenginleşmiş tüccarlar sosyetesi halinde olup Monoton bir iz içinde idi. Böyle bir sosyetede, insanlar para kazandırıcı şeyler müsabakası müstesna, başka hiç bir şeye karşı canlı değildirler. Giydikleri elbiseden konuşma tarzlarına kadar hepsi komşuyu taklid ve müşabehet kanununa tâbidir; hepsi birbirinin aynidir. Emerson, böyle bir sosyetede; insanları ferdiyete davet ediyordu.

Emersona göre, bu taklit bu konformizm, ruhun ölümüdür. Taklit; bir barbarlık ve intihardır. İnsan; bu kölelik ağırlığını ve boyunduruğunu silkmesi; birde şahsî düşünce ve duygusu nispetinde insandır. Modern şekiller de ise hayat, insanı, bir sürüye katıyor. Halbuki insana düşünce istiklâli lâzımdır. Ta ki koşa gitmiyecek olsa dahi, hiç korkmazsızın söylemeğe cesaret edebilsin. İnsan, ayni zamanda monden sun'îliklere hiç ehemniyet vermeğe de alışmalıdır. İyi ve temiz bir insanın hayatta biraz da münzevi kalacağı tabiîdir.

Medeniyetin zahiri ve itibarî kısmının bir bağına bağlanmak; zindanda kalmağı veya ruhun solmasını kabul etmek demektir.

Sürüye girmiyen insan, geri bir insan değildir. Böyle bir hürriyet içinde, yaşamıyan insan, hakikî bir hayat sürüyorum sanmasın. Bunları terkedersek, buna mukabil bir hazineye kavuşuruz : Kendini tanıma hissi, ve nefsine itimad kudreti Sürüye tâbi olmadan, (Konfor) boyunduruğuna girmeden, kendi düşünce ve duygusile yaşama ile insan kendisinin, zanolunduğundan daha ziyade, zengin ve kuvvetli olduğunu keşfediyor.

Sürünün bir yansısı, bir kopyası olacak yerde insan, kendi varlığından haberdar oluyor ve hakikaten hakikî bir fert oluyor. Bir insanın şahsiyeti, basma kalıp fikirlere ve kör göreneğe karşı aldığı zıd vaziyet'erle sağlamlaşır.

Emersonun, bu ferdî kültüre ait fikirlerine, terbiyeye dair olan düşünceleri de bağlanabilir. Filkakika Emerson, yeni terbiyenin hazırlayıcılarındandır. Her çocuğa ayni şeyi vermeğe çalışan eski terbiye ve kollejin aleyhindedir. Her mizaca, her zekâ tipine göre türlü türlü okullar istemektedir. Bilhassa çocuğun veya gencin, mi-

kanikî ve haricî, müşterek bir disipline tâbi olmayarak hür çalışması meselesi üstünde çok durmuştur. Bu fikirler, hep (faal mektep) e doğru gelen fikirlerdir.

3 — Demokrasinin Tenkidi :

Emersonun ahlâk prensibi, kendi zamanındaki Amerikan sosyetesinin zıddınadır. Siyasetteki fikirleri nasıl ? İçinde yaşadığı ve o zaman dünyanın hemen yegâne cumhuriyeti olan Amerikan demokrasisi ve cumhuriyeti hakkındaki fikirleri nedir ?

Bu babtaki fikirleri mütehavvil ve ekseriye şiddetlidir. Demokrasinin temel prensipleri olan : Hürriyet, müsavat ; ona tehlikeler ve anlaşılmamazlıklar ile dolu görünüyor. Zarurî olan yegâne hürriyetin, derunî hürriyet, fikir hürriyeti olduğunu tekrar eder. Siyasî hürriyeti ise ekseriya; umumî faydası olan bir işe iştiraki redden ibaret kalıyor. Müsavat ise; tesviyecilik ve iptizalcilik gibi ifratlara sevkeder. Bu; (sürücülüğ) e ve (konformizm) e verilen parlak ve asîl bir isim, diyor.

Bu mülâhazalardan sonra Emeasonun, damokrasi aleyhinde söyliyeceği zannolunur değil mi? — Hayır, aleyhinde değildir. Bunu, diğer rejimlerin hepsine tercih eder. Ve demokrasiyi meth için şöyle güzel bir teşbih de yapar: "Monarşi, techizatca mükemmel, fakat şiddetli rüzgârlara maruz kalarak ekseriya devrilen bir gemidir. Demokrasi bir saldır; üstünde insanın ayakları ıslanır ama daima yoluna devam eder. Bütün hesap sonunda ötekinden daha iyidir.„

Emersona göre her şeyin başı: Ahlâkın hür inkişafıdır. Buna en müsait rejim ise şüphesiz demokrasidir. Kendi zamanındaki Amerikan demokrasisine itirazı şu noktalardadır: "Öyle bir demokrasi ki, de', idare edenler, halkın mümessiliyiz diye kendilerini hür zannediyor-

lar; halbuki hakikatte bir kaç mübteze! fikir ve hattâ daha fenası kese doldurma yolları etrafında toplanmış insanlardır.„ O zamanki Amerikanın; içyüzü ahlâkî kölelik olan yalancı hürriyetine, sadece bayalığı yapan müsavatına bakıp der ki bu : Yüksek ülküyü aşağılatmaktan, başka bir şey değildir. Bununla beraber şuna da kanidir ki, hürriyete götürecek yegâne yol da hakikî demokrasidir.

4 Spiritüel hükûmet

Emersonun en ütopik yerine geldik. Siyaset üzerine olan fikirleri, malûm olan bütün sistemlerden başkadır. Emersona göre monarşik, aristokratik demokratik şekillerin hepsinde de hükûmet, herhangi bir dereceye kadar maddî refah temini ile mükellef tutuluyor. Büyük hata işte bu noktadadır. Çünkü servet ve refah temin etmek söz konusu hükûmet için daima bir müdahale sistemi de mevzuubahs demektir. O zaman hükûmet zor döner, çok masraflı bir çark olur. Memnun olmayanlar da çok olur.

Emersona göre hakikî hükûmet : sadece zekâ, ahlâk ve faziletin inkişafile meşgul olmalıdır. Hükûmetin işi ; fertlerin zekâ ve fazileti inkişafına yardım ederek daha iyi olmalarını temindir.

Farara böyle bir hükûmet teşekkül etse ve yalnız fikir ve fazilet ile uğraşsa, etrafındaki kurt devletler onu ne yapmaz ?

— Emerson buna cevaben de: "her hakikî kuvvet. ruhtadır, hakikî medeniyeti yapan madde değildir. Bir medeniyeti kurarken evvelâ maddeyi düşünmemelidir. Medeniyeti yapan : fikrin hamlesi, ümit, adalet aşkı, inân ülküdür ki ancak bunların yükselmesile arz üzerin-

de en iyi bir varlık ve medeniyet kurulabilir. Eğer böyle bir sosyete teşekkül edebilseydi hakîm, hür, âlicenap olan fertleri arasında maddî şeylerden dolayı hiç bir ihtilaf olmazdı. Böyle bir sosyete, kendini haricî düşmanlara karşı da daha iyi müdafaa eder. Esasen Emersonun hayaline göre böyle bir rejim kuran milletin bu yüksek hareketi, cihan efkârı umumiyesine tesir ile diğer milletleri de ayaklandırabilir. ! ! ! Hani öyle dünya, ey aziz mütefekkir ! ! !

5 Netice :

Emersonun ana fikirleri bunlardır. O istiyor ki Amerikanın klâsik (Biznesmen — tüccar) tipinden ; yanlız ruhun tekâmülü ile uğraşacak bir sosyete çıkarsın. Amerikanın : para ve konfor hırsını azaltmak ve ruhta muvazene hasıl etmek istiyor.

Ernest Rönan

[1823 — 1892]

Fransanın (Bretagne) bölgesinden olan (Rönan), rahip olmak üzere hazırlanıyordu. Okuldaki muvaffakiyeti dolayısı ile onu İlâhiyat seminerine kabul ettiler. Sonra Hıristiyanlığa imanını kaybedince lâik hayata gir-

di. Tarih etütlerile, Musa ve İsa dinlerinin menşei hakkındaki eserlerile büyük ün kazandı. Fakat asla ihtisası içinde kapanıp kalmadı. Kendinde din kafasından başka; Şair ve ahlâkçı kafa da vardı. Hattâ politika işlerine bile karışmak istedi. Onun zihnini en ziyade işgal eden; beşerin mukadderatına müteallik meselelerdir. Eserlerinde, bir çok renkler ve şekiller altında, hayatın mânasını ve inkişafı şartlarını anlamağa uğraşır.

1 — İlim ve hürriyet vasıtasile ilerleme

Rönan, Hiristiyanlık ile ilgisini kestikten sonra kendini bütün kuvvetile fikrinin değişmesinde büyük âmil olan tarih ilimlerine verdi.

İlk büyük eseri olan 1848 de yazılıp fakat pek çok basılan «İlmin istikbali», bu babtaki heyecanını göstermektedir. O, tarih, bilhassa lisan, itikatlar, fikirler tarihi; zekâyı, diğer ilimlerin hepsinden ziyade inkişaf ettireceğine ve bizi kaynağı hayat olabilecek hal ve hareket düsturlarına sevkedeceğine inanır. Beşeriyeti, ta menşelerinden itibaren, tarih vasıtasile tanımıyor muyuz? O, bize; büyümesi, hastalıkları ve maddî, mânevî ihtiyaçları olan bir canlı varlık gibi görünmektedir.

Böylece tarih, hayatın derin anlamını gözlerimiz önüne sermektedir.

Tarihi böyle görüşten alınacak en kuvvetli ders nedir? Tarih bize: Daima daha güzel şekillere, daha yüksek hayata, daha zengin ve daha aydın düşünceye doğru giden bir didinme gösteriyor. "Okyanusların derinliklerinde ot gibi yaşıyan kör ve sağır deniz yıldızı hayvancıklarından„ kendilerinden ders aldığımız en yüksek takdire değer insanlara kadar hepsinde bu yükselen kuvvet, bu biraz daha ziyade yükselme ihtiyacı, daha şuurlu, daha âlicenap, daha asîl olma arzusu vardır.

Bunun içindir ki, istikbalde öyle bir nevi insan zuhur edecektir ki onun bugünkü insanlara nispeti; bugünkü insanlarla hayvanlar arasındaki nispet gibi olacaktır.

«Böylece (Allah), istikbalde olacak. Bugün yok. Amma oluyor. Bütün varlıkların cehtile Allah, her gün biraz daha kendi kendini yaratmaktadır» der.

Amma bu ceht, hürriyet ister. Her fert kendinde en iyi olan şey ne ise onu, hür bir surette inkişaf ettirmelidir. Rönan, bütün zincirlerden, kendini kurtarmıştır. Başka insanlar için de hürriyet ister. Aramak, düşünmek ve doğru işin bize öğrettiklerini söylemek için hürriyet lâzımdır, der.

Rönan'ın temel düşüncesi şudur : "Kâinatın gayesi ruhun inkişafıdır. Bu inkişafın şartı da, "hürriyettir,,

2 — Endişe, iyimserliğe dönme

Rönan'ı; Mişele, Hügo gibi romantiklere yaklaştıran bu itimat, 1870 — 1871 hadiseleri ile çok sarsıldı. Medeniyetin tekâmülü için her ikisinin de varlığına kani olduğu iki millet arasındaki muharebe, Paris yangını ve Komün'ün ezilmesile başlıyan dahilî kan dökülme, üçüncü. Repüpliğin müterediddit, karışık ve güçlüklü başlangıcı Rönan'ı kararsızlığa ve endişeye düşürdü.

Bununla beraber bir müddet küsuftan sonra, umumî tekâmül imanı gene doğdu. Fakat bu defa önemli düzeltmeler yaptı. Bunu (Felsefi diyaloglar) eserinde görürüz ki bu eser 1871 de yazılıp 1875 de düzeltilip basılmıştır. Evvelâ bu tekâmül fikri, bu müstakbel Allahın realize olabilmesi meselesi: (Gayri mahdud zaman) ve (bir çok tecrübelere ve muvaffakiyetsizliklere rağmen daima yeniden başlama) ister. Hayat hamlesi : Küçük bir deliği olan camekândan çıkmağa uğraşan bir böcek gibidir.

Bu böcek, binlerce defa cama çarpıp düşecektir; fakat bu teşebbüsünü sayısız denilecek kadar çok tekrarlarsa en son muaffak olacağı şüphesizdir. Muaffakiyeti vâdeden: Gayri mahdud zamandır.

Saniyen bu cehtin çokluğu, tabiate büyük bir israfı mucip olmaktadır. Tek birinin zaferi için milyonlarca mahlûk feda edilmektedir. Milyonlarca (gubar-ı tal') serpiliyor; ancak bir kaç çiçek ve meyva husule gelebilir. Kuvvetin böyle pek fazla miktarda kayboluşudur ki hayatın ve dünyanın kanunudur. Muntazam kütlede, yüzbinlerce insan yetişip ölüyor: Ender olarak tek bir müstesna yetişip onların ceht ve rüyasını temsil ve tekâmülün bir realite olduğunu ispat etsin, diye...

Hattâ muhtemeldir ki tekûmülün en son ve muhteşem noktasına beşeriyet,— yolunu kayıp veya hatâları yüzünden intihar etmesi sebebile, varamıyacaktır.

Arzımız mahvolabilir. Fakat şurası kat'idir ki hayat, başka yerde, bizimkinden başka şartlarla, devam edebilir.

Öyle ise beşer tarihinin, beklenilmiyen sukûtları, anlaşılmayan durgunluğu bizi hayrete düşüremez. Beşer tarihi muntazam bir yükselme çizgisi olmaktan uzaktır. Bütün bu büklümlerden ve karışıklıklardan sonra ruhun muhteşem yoluna gelinmiş olsun yeter. İnsanların bir gün nereye varacağını hiç kimse anlıyamaz ve mutlak suretle hiç kimse hükmedemez. Amma şu yeter ki itimadını ve istikbâle imanını kaybetmesin, iyi niyet sahibi olsun; ve şimdi namütenahi uzaklıklarda bulunan fakat en son, o namütenahi içinde kavuşulacak olan tekâmülü arama yolunda bütün kuvvetile çalışsın.

3 — Ahlâk

Hayatta alınacak hâkimane vaziyet nedir? Her düşünce ve duyguya karşı ayni zamanda hem hürmetkâr

olma hem de serbest kalmadır. Eğer inanırsak ki, kâinat; muazzam ve pek müsrifane cehd ile, alaca karanlıklar içinde yükselen bir tekâmül içindedir; o zaman diyemeyiz ki, bu cehdlerin yalnız biri kıymetlidir de ötekiler değildir. Bağlanmamak şartile, samimî her tecrübeye baş vurmak mecburiyetindeyiz. Fakat şuna da inanırız ki samimi her düşüncede bir hakikat kıvılcımı, bir güzel tip bir hürmete şayan nokta vardır. Ancak bu suretledir ki samimî herşeyi; güzellik ile karşılıyabiliz. Ve hakikati hür ve müstakil bir fikir ile hiç durmadan araştırabiliriz. Rönan'ın "akropol üstünde duası,, bu suretle ifade edilebilir. "Malik olunan iman,, asla bir zincir olmamalıdır. O, ölü mabutların kırmızı kefenlerine, itina ile sarıldıktan sonra artık onunla alâkamız yoktur.

Bu halde, ekseriya zannolunduğu gibi Rönan; sırf kendi tecessüsünü tatmin için bir fikirden diğer fikre geçen ve hiç bir fikir üstünde duramıyan bir mütefekkir mi? — Asla...

Rönan'a göre insanın büyük ödevi kâinatı ideal yüksekliğine doğru giderken, bütün kuvveti ile kollamaktır. Fazilete, fedakârlığa inanmak; insanın en yüksek asaletini teşkil eder. Rönan kendisi bütün hayatınca: Yorulmak bilmiyen, çelik iradeli, kendisine karşı sert, bedensel acılarına önem vermez, kafasiyle, kuvvetile mağrur, üstüne aldığı işten derin şuurlu bir adamdır.

Pek orijinal bir fikri de vardır ki, şudur:

Kahraman ruhlu insanlar; güç ve sert bir hayata âşık oldukları ve en yüksek kıymetlere taptıkları halde; kütle, rahatı arar. Kahraman ve hakîm insan, kütlenin bu halini bilir, bununla beraber hor görmez. Bilâkis kütleyi mazur görür.

Beşer hayatının saadet yığınını arttırmak lâzım.

Yoksa insanlara kefaretten, İsanın insanları affetmek için nefsini feda etmesinden bahsetmemeli. İnsanlarla iyilikten, şen olmadan, müsamahadan, güler yüzlülükten, mukavemetten konuşmalıdır. Öte dünyaya ait ümitler zail oldukça bu fani insanları; hayata tahammül edilir bir şey nazarı ile baktırmağa alıştırmalıdır. Yoksa kendilerine karşı isyan ederler. Hayat ancak meyveleri ile, ancak muvaffakiyetlerile değerlidir. Eğer insanların yaşamasını istiyorsak, hayatı tatlı ve arzu edilir bir hale sokmalıdır.„

İçtimaî ahlâkın en tehlikeli hatâsı: Huzuzatın toptan atılmasıdır. Hatâsız ve pek mükemmel bir fazilet; ruhan aristokrat pek az insanlara nasîp olur. Herkesten bunu isteyemeyiz. Bukadar yüksek ve asil bir zekâ ve seciyeye malik olanlara ne mutlu; elbet onlar bulundukları noktadan inmezler. Fakat eski gol ahlâkı, bu kadar yüksekliğini herkesten istemez. Gol ahlâkına göre, selâmete çıkmak için kütleye; iyilik, cesaret, şen olma Allaha itimat kâfidir. „

Rönan, böylece, dereceli ahlâka razıdır. Müşterek nokta; hayatı hoş görme ve ona hizmet edip yükseltmek iradesine malik olmadır.

4 — Rönan ve demokrasi

Rönan'a göre en önemli sosyal mesele; kütlenin iktidar mevkiğine gelmesidir. Fransada liberal imparatorluk Komün ve Cumhuriyet eski aristokrasinin son günlerini yaşamakta olduğunu göstermektedir. Kütlenin iktidar mevkiine gelmesi acaba medeniyet için bir tehlike olur mu ? İntizamsızlıklara ve bayağılıklara sebep olur mu ? diye düşünüyor. Kütle; fikrî şaherserleri anlayıp yaratabilecek mi ? Yalnız maddî menfaatlere tapan bir cemiyet meydana gelirse ya... diyor » ..

Dahilî savaş zamanında, Rönan, bundan korkmuştu. « Felsefî diyaloğlar » eserinde, müstakbel sosyetede bunu önlemek için, idareyi âlimlerden mürekkep bir kurula verir. Bunlar fikren o kadar yüksek olacaklar ki, hem silâhı hem tekniği bunlardan daha iyi kullanabilen bulunmıyacak bunlar; hizmetlerinde yıldırımlar olan Olimpin (yarı Allah) ları olacaklar. Bunların mutlak ve iyilikte en üst hükümranlığı, yine kendilerinin yaratacakları âlimane mekanizmalarda temin edilecek. Kütle, ancak itaat ve inkiyat ile mükellef alacaktır.

Fakat bu bedbinane görüşten sonra; Rönan, bilâhare inkişaf yolunda olan demokrasiyi uygun görmeğe başlıyor. Bu tekâmül biribiri ardına çıkan iki dramında da görülür. (Caliban) ve (L'Eau de Jouvece). Rönan bunda Şekspirin (Bora) eserindeki şahsiyetlerden istifade eder. (Celiban) da (Prospero) yeniden Milân dükası olunca Calibanın idare ettiği bir halk isyanını müteakip tahtını kaybediyor.

(Ariel) in tekrar kullandığı eski feerik kıymetler, bu defa, hiç tesir etmiyor. Yani artık halk, iktidar mevkiinin, mabutların ve kralların olduğuna inanmıyor.

Bu bir katastorof mu ?

— (L'Eau de Jouvence) de evet

Prospero, aramalarında ve çalışmalarında serbest bırakılınca, güzelliğin ve hikmetin ne olduğunu daha iyi anladı.

Caliban, mesuliyet hissi altında inceleşerek iyi bir devlet adamı oldu. Zekâsı açık.... Eeki efendisine neler borçlu olduğunu şimdi anlıyor. Filhakika onu koğmuş ve yerine kendisi oturmuştu. Fakat artık ona karşı ne bir kini var ne de, hiddeti. Bilâkis onu himaye etmek istiyor. Amma Prospero eceli ile öldü. Buna hacet kalmadı.

Caliban, feleğin garip bir cilvesi olarak, Arielin velinimeti oluyor. Halk kuvveti, tecrübe ile olgunlaşarak ve hakîmleşerek ruhun mukadderatına emin bir bekçi olur.

5 — Netice

Rönan'ın hikmeti: İyilikçi, tatlılık ile nikbinlikten mürekkeptir.

Bu tatlılık ekseriya cesur, mağrur bir iradenin meyvasıdır. Nikbinlik; hayatın her safhasında ümid ve ülkü bulabilen anlayışlı ve akkım bir nikbinliktir..

Con Ruskin

1819 — 1900

Ruskin, muharrirlikte ve sanat münekkitliğinde çabucak ün aldı, herkesten saygı gören, zengin ve meşhur olan bu muharrir de, Tolstoy gibi modern şehirlerdeki işçilerin sefaletini ve 1858 — 1871 seneleri arasındaki içtimaî hadiseleri gördü. Bunlar onun kalbine şiddetli bir yumruk vurdu. Bundan sonra yazı ile, söz ile, para ile hayır müesseselerine yardım etti. Şimdi tasavvur edeceğimiz bir ahlâk prensibi yapmağa başladı. Büyük servetini bu işe sarfetti. Hattâ bazı cemiyetler teşekkül ederek Ruskin'in prensiplerini yaşamağa özenenler bile görüldü; Fakat bunların ömürleri pek kısa oldu. Bununla beraber

Amerikada böyle bir şehir vardır ki halâ (Ruskin) adı taşımaktadır.

1 — Tabiat Hissi.

Rusodanberi, modern edebiyatta mühim bir yer tutmuş olan (Tabiat hissi), Ruskinde pek kuvvetlidir. Çocukluğundan itibaren Ruskin tabiatın, güzelliklerine karşı çok hassas idi. Kendi tabiri ile tabiat karşısında "gözleri kafasından fırlıyordu „.

Onun için tabiat : Büyük mürebbiye ; ve sevinç ; safiyet ve âlicenabane hislerin kaynağı idi. (Görmek) düşünmeğe başlamak demektir. Dikkatli bir müşahade altında, her şey bir mâna kazanır ve bundan insan, ilhamlar alır :

"Müşahededen elde edilecek derunî sevinç : Ebedî ve lâyefnadır. Bunlar hayatın vasıtaları değil, hayatın gayesidir. Hasselerimizin tevlit ettiği hazlar, hayatın en yüksek hazlarındandır. Eğer bunlar dağınık ve parça parça olacak yerde, meselâ gözünkü gruplaştırılsa ve ehenkleştirilse kıymetli tablolar meydana gelir ki bundan meserret, hayret ve itminan doğar.„

Bu ; kâinatın umumî ahenginden ilâhi bir plânın varlığına intikal meselesi eski bir fikirdir. Ruskin, bunu tasvirlerindeki derinlik ve kat'iyet ile yeniler.

2 — Güzellik dini :

Tabiatı perestişten sonra, güzelliğe tapma da kolaydır. Bütün büyük sanat eserleri, bunu göstermektedir. Ruskin, bu yoldan olan rolünü, tenkitçilik ve tarihçilikte göstermiştir. Fakat bir tablo veya statüyü överken, asla sadece teknikte kalmış değildir. Şaheserlerde daima ahlâkî bir unsur görür. Sanatın vereceği ders hakkında en iyi tahlili, belki, (Yedi lâmba) daki tahlilidir.

Birinci lâmba: Fedakârlık lâmbasıdır. Yani yalancı lüksü, serveti atmaktır. Hakikî güzellik: ovalar, dağlar, denizlerdir..

İkinci lâmba: Doğruluktur. Sanat, aldatıcı ve hayalî değildir. Samimiyetle tabiattan alınmış şekiller ve manzaralardır. Resimdeki kuvvet ve kudret, hakikatten doğar. Bir ağacın kuvvetle serpilmesi gibi. Güzellik: kuvvetli, hakikî ve sade ahenkten başka bir şey değildir. Güzelliğin alâmeti: tezyinatlı sadelik ve sadakattır. Fazla süslere bürünmüş olması değildir.

Artistin diğer üç lâmbası da: Hayat, hafıza, hürriyettir. Yani bir eserin vücude gelişinde hâtıra zenginliğinin ve duyuş tazeliğinin, bir nizama iradî mutavaat olan hürriyet hissinin de mühim tesiri vardır. Bu türlü hürriyet, o demektir ki bununla artist, kendi kudretinden daha üst bir şey realize eder.

Bu şartlar, kuru ve biraz skolâstikçesinedir. Yalnız şunu hatırımızda tulalım ki: Güzel eserler yaratmak veya sadece bunları anlamak için; insiyakî bir surette ahlâk kanunlarına uyarak yaşamak lâzımdır. Tabiate perestiş hissinden ayrılmaz bir halde olan yüksek san'atı anlamak; ancak doğru kalblerin ve asîl ruhların işidir.

3 — İctimaî mesele:

Bu güzellik dininden yalnız bir avuç insan mı istifade edecek? — Ruskinin büyüklüğü, bunu herkes için istemesi ve bu yolda uğraşmasıdır. Tabiatın bir manzarası veya bir sanat eseri karşısında hayran kalan bu bediiyatçı; insanların çoğunun vaziyetleri, bu güzelliklerden istifade edecek gibi değildir; çirkindir, bayağıdır, sefilânedir. Yaşadığı devreye: makine devri, maddî ihtiras devri, bayağılaşmış proletarya devri der. İngiliz zihniyeti aleyhindedir:

" Büyük bir millet, kendi çocuklarının binlerce hattâ on binlercesini pamuğun fiatı üzerine bir tesir yapacak mı diye, bu müeadelede hangi tarafın haklı olduğunu hiç düşünmiyerek · birbirleriyle mücadele ve kıtale sevketmez.

Büyük bir millet; bangerlerin fakir tabakayı soyanların hile ile, hileli iflâslar ile kasalarını doldurmalarına göz yumarken veya Çinde topların tehdidi altında zavallı halka afyon satarak insanları zehirliyen katilleri İngilterede büyük arazi satın almasına müsaade ederken fakir bir çocuğu beş altı ceviz çaldı diye zındana atmaz.

Büyük bir millet, sermayedarlara haftada altı pens daha ziyade varidat getirecek diye, fakir çocuklarını gübrelik sisleri içinde öldürmez. Ve üstesine bir de, bu bapta, müraiyane ve şeytanetkârane senpati göstermez.

Büyük bir millet: kızlarını erkek kardeşlerinin önünde kesen ve bütün gençlerini Beharın köy mezbehalarındaki kuzulardan daha sur'atle, bir satırda kesen (Polonya katliâmı) bir adama (Rus çarına) sefir göndermez.

Bu acı sözler, Tolstoyu hatırlatıyoruz. Bu : müraî, haris ve cani gördüğü İngiliz sosyetesine karşı isyan bayrağını kaldırmaktır.

4 — Fazla maklnecilik aleyhtarlığı

Ruskin'e göre deva sadeliğe, itidale ve hikmete dönmektedir. Modern sanayı, İngiliz cemiyetine çok fenalık yapmıştır. Burada Ruskin doktrininin en ütopik noktasına parmak basıyoruz.

«Bir insanı, siz ya bir alet veya bir insan yapabilirsiniz. Fakat ikisini birden yapamazsınız. İnsanlar makine gibi öyle dakikası dakikasına, elifi elifine kat'iyetle ça-

lışmak için yaradılmıştır. Eğer insanın parmaklarından bir çarkın dişleri gibi bir iş ve ölçü ve kollarından bir perkâr gibi daire çizmek beklerseniz o zaman o insanı evvelâ insanlıktan çıkarmak lâzım gelir. Ne kadar uğraşsanız, insan, makine olmaz. Eğer insanın elinden çıkan bir şeyin olmasını isteyince ve onu böyle makine katiyeti gibi telâkki etmekten vez geçince insan tembel ve müteredditoluyorsa, gene zararı yok. Çünkü bu hal ile beraber onda en yüksek bulutlar kadar yüksek başka bir halde doğar. Bu bulutlar siyah veya parlak olabilir. Bunun da ehemmiyeti yoktur. Amma bu bulutların arkasından başka bir güneş doğacaktır ; başka bir tecelli zuhur edecektir.„

Milyonlarca amelenin eseretine derin sebep ; bu mihanikî ve seri iş meselesidir.

Ruskin, vatandaşlarına şu tavsiyede bulunuyor :

" Kat'i zaruret olmadıkça, hakikaten (icad) olmayan bir şeyi imal etmeyin.„

Taklidi ve herhangibir kopyeyi asla teşci etmeyin; meğer ki büyük eserlerin hâtırasını muhafaza etmek için ola.„

5 — Yabanî zeytin, zafer tacı :

Maşinizm ve merkantilizm sebebile mihverinden çok uzaklaşmış olan hayatın gayesini gene tam mihverine getirerek söylemek istersek hayatın ereği şudur: Sevimli, feyizli, ve hür bir sulh.„ Ruskin, bunu yabanî zeytin dalı sembolünde pek güzel tasvir eder.

«Zafer tacı, yabani zeytin gibi olmalıdır. Yabanî zeytin, hiç kimseden itina görmeksizin, büyür. Kayaları salkım salkım çiçekleriyle, büyük yeşil dallarile şenlendirmez. Çiçekleri kar yağmışa benzer. Meyvesi de; boz

yaprakları ve düğümlü düğümlü dalları arasında ufak tefektir. Muhteşem değildir. İşte hayat, buna benzemelidir. O, şatafatsız, tantanasız ve tatlı bir hayat sembolüdür.

Açık ve temiz kalblilik, karşılıklı itimat ve aşk, başkalarını sulh ve sükûnet içinde görme, başkalarının acılarına ortak, olma; bütün bunlar; ve üstümüzdeki lâcivert gök, güzel ırmaklar, arzın güzel çiçekleri, varlık âleminin hududsuzluğu ve sırları bu hayatın ve dünyanın en büyük servetleridir. (Yabani zeytin tacı)

Bu büyük artist, eserini böyle, bir rüya ile bitiriyor. Ülküsü; inceleşmiş basitliğe ve az çok ilerilemiş köylülüğe, altın devre dönmekdir Bununla beraber Ruskin; lüzumundan fazla sanayileşmenin zararlarını yük ek sesile ilân etmiştir. Bütün insanlara da kalb ve ruhun hakikî hazinelerini yanî faziletin esasını teşkil eden beşerî ve tabiî güzelliklerden istifadeyi tavsiye eder.

Rişar Vağner

[1813 — 1883]

1813 de Layibziğde doğan Vağner, musiki debâsile ünlüdür. Fakat unutmamalıdır ki o, bütün güzel sanatlarla: Şiirle, tiyatro ile, musuki ile halkı, budunu yükseltmek sevdasında idi. Güzel bir tesadüf, onu (Bavyera) kralına dost yaptı. Kral, ona (Bayrot) da (ahlâk ve sanat mabedi) ni kurduracak parayı verdi. En kuvvetli şairane eseri (Nibelung'in yüzüğü tetralojisi) dir. Bunun

musikî örgüsü için Vağner, yirmi seneden fazla çalışmıştır. Bu eserin felsefî kıymeti hakkında çok münakaşalar yapılmıştır. Eser, pek vâzıh değildir. Bununla beraber kaba saba bir tahlili yapılabilir. Vağner, bunu yazarken eski İskandinav efsanelerinden istifade ile ona istediği gibi kendi düşünce ve duygularını vermiştir. Tıpkı Viktor Hügonun (Asırların efsanesi) nde yaptığı gibi.

1 — Altının şeamet ve melaneti:

Bütün mukaddes efsanelerde olduğu gibi burada da başlangıç: İnsanın kibir ve hırs yüzünden boşanarak dünyaya saldırdığı gündenberi her iyi şeyi yıkan bir şeamet ve mel'ânettir.

Mabutlar devlere (Valhalla) yüksek meskenini inşa ettirmek istediler. Ve inşaat bedeli olmak üzere onlara (Altın yüzük) vermek istediler. Bu yüzük (Nibelung) Ren kızlarından çalınıp getirilmiştir.

Burada altın: Fena ihtiras, maddî ve fena muameleci kudreti temsil ediyor. Esas itibarile altın, insanı bozucudur. Ve zaten zülum ve cinayetlere sebeb olmağa devam etmektedir.

Kendilerine verilen altın yüzüğün başında, iki dev kavgaya tutuşuyorlar. Ve Fahner, kardeş Fasolliyi öldürüyor. Bu hazineye tek başına sahip kalınca, bunu daha iyi muhafaza ve müdafaa edebilmek üzere dev, daha müthiş bir dragon oluyor.

Fakat bu altını, herhangibir yerde, kullanıyor da değil. Bunun ihtirasındaki ahmaklık şu sözünde pek açık ifade etmiştir: "Uyuyorum ve zenginim, malikim!,, Ahmak ve kısır bir malikiyet, yıkıcı ve kaba bir hasislik.

Altının şeameti, iki sebebten neşet ediyor: Mabutlarda büyük zülumkârlık. Fahnerde de kaba bir egoizm doğurtmasından...

Bazıları derler ki Vağner, bununla başka şey kastetmektedir. Şöyle ki: Mabutların Valhallası; servet üzerine kurulmuş eski sosyeteyi; Fafner de: Doymaz hırslarile dimağ ve kalbleri kararıp keselerini doldurmaktan başka bir şey düşünmeyen burjuvaziyi temsil eder.

(Dresde) de Saksonya kralının kilise baş muganniси olan Vağner, 1848 ihtilâline iştirak etti, diye nefyolunmuştur. O devirde, bu işler için hiç müsamaha edilmiyordu. Hakikatte ise Vağner, politika cereyanlarına fiilen karışmış değildir. İhtilâlciliği, hissî bir temayülden ibaretti.

2 — Kurtarıcı kahraman.

Fenalık, dünyanın içindedir. Bizi fenalıktan, ancak, muvaffakiyete ezelden namzet bir kahraman kurtarabilir. Eserdeki; kahraman Sigfrit ile mabut Votan arasında farzolunan efsaneyi akrabalığı bir tarafa bırakalım. Sigfrit, bize Mime tarafından —Fafnerden altın yüzüğü zorla aldırmak maksadiyle — bir ormanda büyütülmekte olarak takdim ediliyor: Kuvvet ve kudretini, gençlik kaynağından ve iptidaî devrin hür üsaresinden alan temiz ve kuvvetli bir genç. Bu delikanlı: Bir atlet gibi gürbüz, bir çocuk gibi (kendiliğinden) li; ormanlara alışkın insanlar gibi her şeye yakındır. Bu itibarla Mimenin sun'i müraililği ile taban tabana zıttır. Şunun üstüne parmağımızı iyi basalım ki şair, buna mübtezel bir mükemmeliyet portresi çizmiyor. Sigfrit, coşkun bir yaratılışın sağlamlıklaaına, kaprislerine, çocukluklarına tamamen maliktir. Ormanda da hayvanca bir istirahat içinde yaşamak istemiyor. Dağda, yanında kendine benziyen bir insanın, bir ruh kardeşinin bulunmamasından muztariptir. Mime, ondan ruhan pek uzaktır. O, arkadaşlık hususunda, ayıları bile, Mimeye tercih eder.

Sigfrit: "Senden daha iyi bir arkadaş arıyacağım. Ormanın ta ortalarında, yanıma iyi bir arkadaş gelip oturur mu diye, düdüğümü öttürdüm. Balkandan bir ayı çıktı geldi; homurdanarak beni dinlemeğe başladı. Belki daha iyi başka birini de bulabilirdim. Fakat bu bile, senden daha iyi idi„

"Ormandan çıkıp kaçmak ve buraya bir daha hiç dönmemek. Ben hürrüm ve bunu yapabilirim. Beni tutan hiç bir şey yok. Sen, sen benim babam değilsin. Benim yurdum, uzaklarda... Yüzen balıklar gibi sevinçli, ispinoz kuşu gibi hür; nereye istersem gidebillirim. Ormanda esen rüzgâr kadar hürrüm...„

3 — Tabiatle kaynaşma

Bu muhteşem vahşicik bize, istikbal için pek vâdlı görünüyor. Fakat bunun, bir şimal Herkülü olabilmesi için: Devleri öldürmesi, zincire vurulmuş masumları kurtarması, ruhunun açılıp kuvvetlenmesi ve engin hisler içine dalması lâzımdır. Bunun için (tabiatle kaynaşma) şarttır. Vağner bunu müzikden bekler. (Ormanın mırıltıları) senfonisi; ağaçların hışıltısı arasında kaybolmuş Siğfriti tasvir eder. Bu (panteistik) hayaller, onda, az gizli kalmış her şeyi nasıl uyandırdığını gösterir. Bu teshir eden güzellik karşısında, anasının hayali gözünün önünden gitmiyor.

"Ben, yalnız şimdi bu serin ormanı seviyorum, günün güzelliği bana, şimdi gülüyor. Karşımda orman türkü çağırıyor. Ah anam! Anamın simasını gözüm önüne nasıl getireyim? Ah getiremiyorum. Şüphesiz ki açık renk ve parlak gözleri, geyiklerin karacaların gözleri gibi parlak imiştir; yok yok bunlarınkinden de güzeldir. ıztırap içinde beni dünyaya getirmiş ve hemen ölmüş.. Niçin ölmüş? Bütün insanların anaları, benimki gibi, oğullarını dünyaya getirmek ıztırabından ölecek mi?

Aman ne acıklı şey... Ah, anamı göreydim, anamı göreydim... „

Ormanın hışıltısile, Sigfrit'in kalbinde doğan bu kuvvetli hislerle, zekâsıda bambaşka oluyor; kuşların dillerinden bile anlamağa başlıyor. Bu sayededir ki sonra, Mimenin suikast teşebbüsünden kendini kurtarıyor.

Sigfritte gayri meş'ur bir cesaret var. "O, korkunun ne olduğunu bilmez. „ Mime, onu orman içinde korkutmak istedi. "Ormanda uzaklarda her şey sallanırken, her şey vız vız vızıldarken, mırıldarken, oralardan geçen bir vahşi homurdanırken, etrafında herşey hareket ederken insanın âzaları titremeğe başlar hasseleri karma karış olur başı dönmeğe başlar, kalbi göğsünden dışarı fırlayacak gibi çarpar. „

Buna karşı Sigfrit şöyle diyor:

"Filhakika bu, fevkalâde birşey olur. Fakat bunu duyan kalbim gene demir gibi... Bu dehşet, bu titreme, bu karma karış olma: Ben bunları tatmak isterim. Haniya?„

Bu pervasız cesaretin sembolü: Sigfrit'in kendi döktüğü (Nothung)kılıcıdır ki ilk işi Fafneri yok etmek olmuştur.

Mimenin teşvikile Sigfrit, ormanın içinde, Dragonun ini yanına sokuldu. Düdük sesini müteakıp Dragon ininden çıkt.: Bu dağ gibi büyüklüğü ve çirkinliği, Sigfriti korkutmak şöyle dursun onunla çocukca istihza etmeğe ve gülmeğe başladı. Hamle hamleye giriştiler; kavga kızıştı. Nihayet Sigfrit Dragonun kalbine, kılıcını Tam bu sırada Mime de Sigfriti öldürerek mei'un yüzüğe tek başına sahip olmak istiyor. Fakat onun bu niyetinden; Sigfrit, öten bir kuş vasıtasile haberdar oldu; onu da bir kılıçta yere serdi.

5 — Pervasız cesaret

Şimdi Sigfrit, altın yüzüğe sahip. Bu da kendinden evvelkiler gibi ayni mel'anete düşecek mi? Va ğner, "Tetraloji„ sinin son kısmında onu da bu akibete düşürüyor; ve katlolunan (Sigfrite) e yas havası çalıyor. Fakat Sigfrit, şimdilik kahramanlık ve kurtarıcılık seciyesini tamamen muhafaza etmektedir. Filhakika o altından ve hazineden nefret ediyor. Bir kuşun sesine meftun olup onun ardından, ormandan çıkıp gidiyor; uzaklarda bir kayanın dibine varıyor. Votan, buraya — başka sebeblerle — kızı Brünhildeyi, ebedî uykuya daldırarak hapsetmiş.

Kayanın dört çevresinden tılısımlı ateşi geçen kahraman, mabudeyi uykusundan uyandırmış: İşte o zaman ikisinin de kalbinden bir zafer sevinci ve aşk taşmış.

Sigfrit: "Nur içinde yatsın beni doğuran ana: Mukaddes ve var olsun beni besliyen toprak! Çünkü benim sevincimi gören şu gözleri gördüm!„

Brünhilde: "Nur içinde yatsın seni doğuran ana: Mukaddes ve var olsun seni besleyen toprak! Yalnız senin gözlerinin beni görmeğe hakkı vardı. Ben ancak senin için uyanacaktım! Ey Sigfrit, Sigfrit! Uyarıcı bahtiyar kahraman! Seni ne kadar sevdiğimi eğer bileydin...„

Nihayet bu, sevinç te bir titreme ile bitiyor. (Brünhilde) artık mabudlar devrinin, kendi gururları yüzünden, kapandığı; ve yeni bir insaniyet devrinin — hür ve cesur Sigfrit nesli devrinin — başladığını ilân ediyor.

Brünhilde: "Ey kahraman çocuk, ey ulvî çocuk, ey muhteşem seferlerin gayri meş'ur hazinesi! Ben, seni tebessüm ederek sevmeliyim! Valhal'in parlak devrinden daha parlak devirler aç! Hoşça kal, ey mabutların parlak ihtişamı! Ey ebedî ırk! Daima sevinç içinde yaşa!

Karanlık uçurumlardan (mabudların kara püskülü) gölgesi yükseliyor. Bu saat, benim için, Sigfrit'in yıldızı parlıyor; onun ruhu altındayım. Her şeyim onundur; derin ve yüksek aşkım, mütebessim ölümüm hep, hep onundur.

6 — Netice

Pek mufassal olan Tetrolcjiden yalnız şu birkaç sembolü olsun hatırımızda tutalım:

Mabudların Valhallası: Başkalarını ezme sarhoşluğunun ifadesi, göz yaşlarile inşa edilmiş Tiraninin timsali ve kibir âbidesidir.

Fafner: Hayvanî ihtiras. Kanlarla sulanmış hazinelerden kısır ve hayvanî zevk ve istifadedir.

Sigfrit: Yeni hayat, taze ve ilk enerji ile dolu, orman baharı. Tabiî saf ve sadelik ile lirik ateşin zaferidir.

Tolstoy

[1828 —1910]

Zengin bir kont, zabit, köylü centilmen, ünlü muharrir olan Leon Tolstoy «1828 — 1910» ,ömrünün son yarısında; insanların çoğunun mahkûm olduğu yoksulluk acısını düşünerek ve insanlarda görerek pek müteessir oldu. Bu duygudan sonra, kalemini bu adaletsizliğe karşı şiddetle kullanmağa ve yegâne selâmet yolu gördüğü kendi doktrinini yaymağa başladı.

1 Kendimize karşı samimiyet

Tamamen temiz bir hayatın ilk şartı: Her günkü hayatın dışına ait sun'îliklerini kabul etmekten mütevellit fenalıkları apaçık anlamaktır. İtiyat o kadar kuvvetlidir ki: Bize, mütebeddil, monoton, boş ve egoist bir ömür sürmeği, iyi ve faziletli gösterir. Rusonun izinden yürüyen Tolstoy; modern cemiyetlerin fenalaştığına, bozulduğuna, insanların ıstıraplarını çoğaltığına kanidir. Bütün hatâların kaynağı şudur: Boş, kısır ve hattâ fena olan şeyleri normal görmek.

İnsan, kendi özüle büyük bir mucadele; veya dıştan kuvvetli bir darbe iledir ki itiyadın pençesinden yakasını kurtarıp hakikî sefaletini idrak edebilir.

Tolstoyu uyandıran darbe; 1884 te Moskovanın fakir bir mahallesini dolaşırken vaki olmuştur. Buradan dönüşte yeis ve dehşete düştü. Egoistlikten mütevellit bir cehalet neticesinde bunu şimdiye kadar öğreneme diğinden, vaki olan sükûtü ile, kendisini bu işi tasvip eder mevkide görmek ile kendini itham etti.

Tolstoyun böyle vicdan şahlanmaları, idrakinde anî şimşek çakmalar, bilhassa "İvan İllitch'in ölümü,, eserinde çoktur. Zengin bir memur, mühim bir burjuva olan İvan, bir kaza neticesinde başına gelen uzun ve ıstıraplı bir hastalıktan sonra ölmek üzeredir.

Ölüm döşeğinde bütün mazisini, şerit gibi, gözünün önünden geçiriyor: İyi ve faydalı hiçbir şey yapmadığına kani oluyor. Adamım, diye gezmiş; amma sadece kesesini doldurmağı düşünmüş; müraî, adî bir şey...

Mazisi böyle gözünün önüne gelince ona bir sıkıntı basıyor.

"Bu manevî ıstirap ona, bu gece düşündüğü şu fi-

kirden geliyordu: Eğer benim bütün hayatım «olması lâzım geldiği gibi yani iyi» olmazsa benim halim ne olur?

İlk evvel: Hayır, hayat böyle değildir, diyordu. Fakat bir an evvel düşündü ki bu bir hakikat olabilir. Nadir de olsa bazen, yüksek sosyeteye karşı duyduğu isyanları hatırladı. Bu isyan zamanları bunları çabucak dağıtsa da hayatının en kıymetli zamanlarıyle... Memuriyetindeki hizmetleri, aile hayatını tanzimi, monden şeylere alâkası neye yarardı? Birden bire bunlara arkasını döndü; ve bütün hayatı boyunca bunları acı acı hatırladı. Sabahleyin hizmetçisini, sonra refikasını, kızını doktoru görünce, bunların her hareketi ve her sözü o gece kendisine zahir olan hakikatı, kat'iyetle tasdik ettirdi. Kendini, onlarda -sanki aynada gibi- gördü. Artık tamamen anladı ki şimdiye kadar geçen hayatı, müthiş ve muazzam bir yalandan ibaretmiş...

Bu halde şimdi ilk vazife: Kendini ve etrafını tetkik etmek ve olmaklığımız lâzım geldiği gayet vâzih bir fikir edinmektir.

Ahlâkî rehaveti, içinde bulunan adi vaziyet ile memnun olmağı Tolstoyun eseri kadar sarsan hiç bir eser yoktur.

2 — İçtimaî yalan:

Behemehal kurtulmak mecburiyetinde olduğumuz içtimaî yalan nedir?

— "İnsanlar, grup halinde olunca, bir şeyi sadece ekseriyetin iyidir, demesiyle hepsinin de böyle demesi... İnsanlar beşer tarihinin cinayetlerle dolu olduğunu görüler, ve tasdik ederler. Fakat onları, ona benzer şeyleri kendi zamanlarında görünce hiç ses çıkarmazlar,, der.

Tolstoy Çarların zulmunun tevlit ettiği bu safsataya karşı «Nikola Palkin» eserinde ateşler püskürür:

"Ayni çirkin şeyler var; fakat biz görmüyoruy. Tıpkı dedelerimizin de kendi zamanlarındaki çirkinlikleri görmedikleri gibi,,. Bu, her zaman böyle olmuştur. Bizde de böyle olacaktır. Yaptığımız hatâlara karşı biz de körleştik. Bizim zamanımızda da mazinin çirkinlikleri var. Üç yüz bin adam, zindanlara atılmış, can çekişiyor; bunların çoluk çocukları da açlıktan ölüyorlar. Milyonlarca adam fabrıkalar esaretinde, bedenen ve ruhan mahvolmaktadır. Bütün bu korkunç manzaralar, müstakbel nesilleri, bugünkülerin canlılığı ve hisslzliği karşısında, derin hayrete düşürecektir.

3 — Ahlâk

Hastalığı böylece tesbit ettikten sonra bunun devası ne?

— Deva, sadece ahlâkîdir. Tolstoya göre; insanlar, despotların zulmünü normal telâkki ve kendi kendilerini aldatmakta devam ettikleri müddetçe ilimlerin ve müesseselerin ilerlemesinin hiç kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Başkalarına yardım ve cömertlik ile müterafik değilse, bizim böbürlendiğimiz, san'at ve ilim, birer mefsedet ve egoizm vasıtasından başka bir şey değildir.

Öyle ise asıl temel iş: Kalbimizi temizlemektir. Dört el ile içtimaî ahlâka, cemiyet için yaşamağa sarılmaktır.

4 — Din

Tolstoy, Hiristiyanlığın formalitelerine düşmandır. Bunun için Rus kilisesi, onu aforozlamıştır. Yanlız Tolstoy; İsanın "Sağ yanağına bir tokat vurana, sol yanağını da çevir!,, sözünün kayıtsız ve şartsız taraftarıdır..

5 — Yeni hayat

Tolstoy'a göre manevî varlığımızı, böyle samimi ve sağlam ahlâk üzerine kurarak hakikî «yeniden doğma»

mızı temin etmek lâzımdır. Son romanı olan «Résurrection- Bâsü badelmevt» inde bunu tasvir eder.

Eserin kahramanı olan «Nekuldof», büyük bir şahsiyet olup, Moskovada jürilliğe seçiliyor. Bu sırada mahkemeye her türlü fenalıkları yapmış ve nihayet katil ile itham edilmiş bir kadın geliyor. Mahkûm olan kadın Sibirya zindanlarına sevkediliyor.

Nekuldofun kalbine, iki şey doğuyor: Biri beşerin adaletinin şekli, sathî, egoist bir içtimaî nizamı idameye sây olup vicdanı tatmin etmediği ve bunun nefrete şayan bir komedi olduğu.

Diğeri, hüküm giyen bu kadın evvelce ailesinin hizmetçisi idi. Koğdu. Böylece onu sefalete attı.

Hem vaktile patronu oluşundan hem de şimdi hâkim mevkiinde bulunuşundan kendini bu mesele karşısında iki kat mes'ul sayıyordu. Normal düşünce, bu hadiseyi tamamen tabiî bulur. Halbuki o, nedamet ateşleri içine düşüyor. Ve hatâsını tamir etmeği arıyor. Kadını, zindanlarda arayıp bularak izdivac teklif ediyor. Sibiryaya onunla gideceğini beyan ediyor. Zengin ve münevver olan bu kont, kendini zararlı bir kadının hizmetine hasretmek üzere hepsini terkediyor. O kadın ki cahildir, çirkindir, içkiye düşkündür ve cemiyet onu, içinden atmıştır. Kont için bu, müthiş, uzun bir tecrübe ve uğraşma oluyor. Fakat bütün bu çalışmaları neticesinde «yeni hayat» a götüren «Bâsü badelmevt» i hissettikçe temel ahlâk kanunlarını daha kuvvetle anlamağa başlıyor: Her mahlûku candan sevmek, fenalıktan daima çekinmek.

6 — Netice:

Tolstoy, Ruso gibi, içtimaî yalanlara karşı en gür bağıran; trajik şefkatli, yakıcı samimiyetli, iyiliğe karşı

eşsiz ihtiraslı bir ahlâkçıdır. Donmuş ve tembel ruhları hareket ve hararete getirmek için haykırır. Sesi 19 uncu asrın en kuvvetli ve keskin ahlâk mayası ve samimiyete davet edicisidir.

Ibsen

[1828 — 1906]

1828 de doğan Norveçli İbsen, dram şiirleriyle ün kazanmazdan evvel, çok fakirlik çekti. Norveç, İtalya Münihte dolaştı. Edebiyatta romantizme saliktir. Eserleri ahlâkîdir.

1 — Hürriyet :

Büyük romantiklerden Hügo ve Mişele gibi, Ibsen de beşer hürriyetinden pek yüksek neticeler bekler. Hürriyet deyince anladığı şey: içtimaî konvansiyonun dar, miskin ve felce uğratan şeylerin tamamen zıddıdır. Ibsene göre cemiyetlerin yarattığı ahlâk birtakım (batıla - prejüje) lerden ve hakikatte ahlâkî bir kıymeti olmayıp itiyatlardan doğan hal ve hareket kaidelerinden ibarettir. Bunda ötedenberi gelmiş işleri yapmakla insan kendini faziletli ve iyi zanneder. ve gittikçe gereneğin içine saplanır. gider.

Bu nevi ahlâka düşman olan Ibsenin, ferdin böyle basma kalıp ahlâka karşı isyan ederek, nihayet hâkîkî ahlâkı bulmasını tasvir eden dramları pek kuvvetlidir. Bu

bapta ve cesaret : herkesle beraber (Çarşambadır Çarşamba) demiyerek, ancak kendi kalbinin derinliklerinden kendiliğinden gelen hissiyata - tek başına kalmak pahasına da olsa itaat etmektir.

" Hak bellediğin bir yola yalnız gideceksin! ? mısraını şiar edinmektir.

Bu ruhî haleti, en iyi temsil eden eseri «Bebenin evi» adlı dramıdır. Eserin başlıca şahsiyetleri (Helver) ile karısı (Nora) dır. Bu adam, tamamen basma kalıp ve batıl fikirlerle yoğrulmuş âdi bir insan ... Bir mesele hakkında nasıl düşüneceği evvelden belli... Evinin içinde hayat, tamamen *monoton; tıpkı canlı bebeklerin* varlığı gibi... Bu vaziyet karşısında, karısının ruhunda bir isyan patlıyor; ve zannediyor ki vazifesi : bu zindandan kurtularak daha ziyade hareret ve hamle ile yaşamaktır.

2 — Ferdiyetçiliğin hudutları :

Ibsenin bu hürriyetçiliğine bakıp ta insanı tamamen serbest bıraktığını ve intizamsız bir hürriyet ve anarşiye teşvik ettiğini zannetmiyelim. Fert için hürriyet isteyişi ferdin büyük işler meydana getirmesi içindir. Yoksa insanı bozmak ve ahlâksızlık yapmak değildir. Bunun için başlıca iki şart lâzımdır :

Birincisi, maddî ve dar egoizmi kırmak. Buna dair en güzel piyes : (Per Gynt) tir.

Ibsen, bu eserinde bizi bir kere yer altında yaşayan ve şiarları « Yalnız kendini kayır! » olan mahlûkların yanına; bir kere de kapısında « Burada herkes, bir fıçı gibi, kendi içine kapanır! » yazılı bir tımarhaneye götürür.

(Per Gynt), kendisini bütün arzu ve ihtiraslara kaptırmış bir egoisttir. Ibsen bu eserinde gösterir ki İnsanın

zevke tabiî kaprislerine bırakması; dolgun ve ahenkli bir insan hayatı yaşamak değil, bilâkis insanlıktan vazgeçerek, hayvanlığa inmesi demektir.

Hakikî ferdiyetçi, akılye ve seciye ferdiyetçidir ki; her şeyden ruh kuvveti, nefsine hâkim olma, hislerde sebat ve iç süküneti ister. Maddi ve kaba huzuzata kat'iyyen gönlü akmaz. Her türlü kibir gururlara sayısız can sıkıntılarına sebep olan (amour propre — izzet-i nefis) ile, ruhan derlenip toplanarak iç sükûnetine kavuşmağa sevkeden (amour de soi — kendine sevgi ve saygı) arasındaki zıddıyeti Jan Jak Ruso tamamen göstermişti. Ibsen, ayni dersi yenilemiştir.

İkinci şart şudur: Ammenin kanaatları üstüne çıkmış olan ferdiyetçi; henüz bir batılalardan silkinemiyen lere otoritesini kullanarak, "siz benim gibi yükselin! „ dememelidir. Bunun faydası olmaz. Her fert ancak mufaza ve irade kuvveti iledir ki, hakikate ulaşa bilir. Yoksa bu dışarıdan herhangibir nas (döğme) veya kanun ile verilemez. Kütle ile yüksek şahsiyetler arasında bu noktadan, bir çok ihtilalar olacaktır. Kütlenin kabul ettiği akideleri ve düzeltmek ve ve insanları gittikçe yanlış yoldan kurtarmak istiyenlere karşı, kütle maalesef soğuktur. Bazen halk, halk aşıklarına, halk düşmanı nazariyle bakar.

Ibsenin kahramanlarından biri olan (Brand), zekâ ve iradesinin kuvvetine rağmen muvaffak olamadı. Sebebi; henüz daha kanatları tüylenmemiş olanları uçurmak istemişti.

Çok zarıf ruhları, nura tahammül edebilmek üzere birdenbire ve en kuvvetle tenvire çalışmak, onları tamamen kaybetmek ve ıstıraba düşürmek demektir. (Vahşi ördek) eseri bunu temsil eder.

3 — İrade kahramanı

Hakikate, icabında, tek başına ulaşabilmek; egoizm tuzağına düşmemek, kendi ulaştığı yüksek noktaya kütleyi maharetle çekmeği bilmek: İşte İbsenin aradığı kahraman. Onun istediği kahramanın portresini, en benzer surette, belki (Brand) eserinde görürüz. Bu dram, 1864 Slesvig muharebesinden sonra, politikanın adiliği ve darlığı tesirile yazılmıştır.

Bunda alelâde hayat, en sönük renklerle tasvir edilmiştir. (Bebek evi) zindanı, burada boğucu ve hüzünlü bir peyizaj ile yerini değiştirmiştir: Buzlu sisler arasında kaybolmuş bir Norveç fiyort'i. Burada harap bir köyün evleri faleglerin gölgesine sıkışmıştır. Burada yaşıyan fakir balıkçılar; açlığa, hasisliğe, kıskançlığa kurban gitmek üzeredirler. Başlarına geçmiş olan mahdut kafalı adam köy ağası; bu zavallı sürüyü bu sefil ve acıklı vaziyette tutmak için onları itiyat ve akideleri içinde hapsetmekten başka hiçbir şey düşünmüyor.

Yeni gelen Pastur Brand, bu durgun muhitte, bütün ruhları tutuşturabilecek, bir alev gibi beliriyor. Çelik bir iradesi var. Büyük işlere şahlanıyor, kahramanca hareketlere susamış bir adam. Nursuz bir hayat yaşamaktan nefret ediyor:

«İnsanı hür kılan da, yaşatan da iradedir. Küçüklerde de büyüklerde de aynidir. Her şey dökülüp saçıldığı perişan olduğu halde o bütündür. Ey benim doğduğum bu derelerde güç bir hayat yaşıyan insanlar; geliniz banal ruhlarımızı birbirne dayıyarak, can ve gönüllerimizi birleştirerek temizleme işine baş vuralım; kararsızlığı alaşağı edelim; yalanı susturalım ve genç bir arslan olan iradeyi uyandıralım. Herkes için tek bir gaye vardır. Bir tunç levha olmak; bunun üstüne Tanrı ne isterse yazar»

Brand, kendini dinleyen insanları; dirik, cesur ve temiz adam yapmak istiyor. Muhit, evvelâ kendini iyi karşılıyor. Amma sonra ıstırap ve fedakârlık devresi geliyor. Brand düâünüyör ki ruhları uyandırmak için hal ve harekette çok sağlam olmak lâzımdır; öyle hareket ediyor. Ölüm döşeğinde olan anasını hasisliğinden vazgeçmediği için ziyarete gitmiyor. Hasta düşen çocuğunun, Fiyordun sert iklimine dayanamıyacağını doktorlar, söyliyorlar; o vazifesinin başından ayrılıp gitmeği reddediyor ve çocuğunu kurban veriyor. Hasılı Brandın hayatı yüksek bir manevî inkilâp yapmak teşebbüslerile dolu; lâkin sonu muvaffakiyetsizlik... Brand, insanları; dar ve miskin akidelerinden; dar ve maddeci kilıseden kurtararak onları ebedî, yüksek ahlâkî hakikatlere taptırmak (şiir lisanile, en yüce tepelere çıkarmak) istiyor. Kütle, evvelâ onun ardından gitmeğe niyetlenmiş görünüyor. Fakat çürük bir niyet... Yola dizilip tepeye doğru çıkmağa başlayınca, yol biraz güçleşir güçleşmez kütlede cesaretsizlik ve mırıldanma başlıyor. Ha bire gayret... Biraz daha ilerleyip yorulunca, köy ağası arkalarından yetişiyor: "Koşun, sürüler ile balık geldil,, diyor. Kütle tepeden koşa koşa iniyor; her günkü maddî ihtiyaçlarının ardından koşmağa başlıyorlar. Tek başına kalan Brand, bir avalanş altında ölüp kalıyor. O, mükemmel bir (adam) olmağı bildi; fakat imkânı olmıyan bir şahlanma istemesiyle kendini mahvetti: Bütün kütlenin, kendisini taklit etmesini istedi.

4 — Üçüncü hükümranlık:

Bununla beraber İbsenin son sözü bedbinane değildir. Büyük romantik şairler gibi İbsen de, beşeriyetin daha şerefli devresi geleceğine bir (üçüncü hükümranlığa) inanır. Yalnız bunu pek mübhem tasvir etmiştir. İlk hükümranlık, fatihlerin idi: Maddî ve askerî kuvvete

dayanıyordu. Kalplerde ve ruhlarda derin bir itaat itiyadı bıraktı; ve sonra beşeriyeti düşürdü.

İkinci hükümranlık, (Apotre — Havari) lerin idi. Bunlar hal ve hareketlerile takdire değer insanlardı amma bunlar unuttular ki iradelerin kuvvetlenmesi ve ilerilemesi, ferdin kendi içinden gelmelidir: haricî bir iknadan değil. Onlarda işte bundan muvaffak olamadı.

Bugünün insanları, daha doğrusu bunların en iyileri, derunî hürriyet hissini tam bir surette inkişaf ettirmeliler, içleri ne ise dışları da öyle olmağı aramalılar, her zaman her yerde vicdanlarının iyi ve doğru dediği şeyi istemeli ve bu adalet hissine göre hareket etmeği bilmeliler. Ancak bu suretledir ki hakikî insaniyeti yaratabileceklerdir.

Bu büyük ülküyü kim realize edecek? İbsen: "Tanıma ağacı ile salip ağacının birleşmesi,, diyor. Tanıma ağacı; kuvvet, haz ve meserreti; salip ağacı ise ıstırap ve fedakârlığı temsil ediyor.

Bununla İbsen belki şunu demek istiyor: İnsanın kalbinde kibir ve haz hüküm sürerse insanı bozar. Yalnız ıstırap ise kansızlaştırır.

Her iki nevi de tek başına hâkim olunca bizi gaflette bırakır. Amma memzuç olurlarsa en dolgun bir hayat yaşamış oluruz: O zaman ruh alevlenir ve enerji uyanır.

Bu ikisinin birleşmesinden yalnız ferdî kahramanlık değil saadet ve bahtiyarlık ta doğar.

Burada İbsenin kastettiği saadet, maddî realiteler mi? Yoksa sadece: Saadeti felâketlerle çarpışmakta bulan ve kendi kendine kâfi gelmeği, kimseye boyun eğmemeyi bilen, mert ve ahenkli bir ruha malikiyet mi? Bunu pek iyi seçemedik. Çünkü İbsenin şairane teşbihlerini, kat'i ifadelerle tercemeye imkân yok.

5 — Netice:

Fransız romantikleri, hakikatte ferdîyetçi değildirler. Çünkü kahramanları, kendi kalplerine doğan vazifeye misyoner varlıklarını vakfedeceklerdir. Ve bütün insaniyeti temsil ve ona hizmet edeceklerdir.

İbsenin kahramanı ise ne baştır, ne hizmet edicidir. İçi ne ise dışı o olacaktır; fikren müstakildir. Vaziyetlerinde ve fikirlerinde tamamen samimîdir. Ülküsünü realize etmesile, örnek ve yüksek bir insan olmuştur. İçtimaî yalanlar arasında temiz ve gürbüz bir kuvvet ve (ferdî yükselme) imkânının canlı bir hücceti şeklinde yükselir.

Vilyam Moris

(1834 — 1899)

Vilyam Moris, fıtrî mevhibelerin tenevvüü, âlicenabane faliyetli, ateşli nikbinliği ile dikkate şayandır. İşçi şâir ve muharrirdir.

1 — Hayatı ve eseri

1834 te orta halli bir aileden dünyaya geldi. Kollej ve üniversitede iyi tahsil etti. Rahipliğe girecekti: vazgeçti. Şairliğe döndü. (Rosetti) gibi şairler : (Burne-Joves) gibi ressamlarla dostluğu vardı. Bilhassa (Ruskin) in tesiri altında kaldı. ve bunun başlıca fikir-

lerini, ihtirasla, benimsedi. Şiirler ve hikâyeler yazmakla beraber resme ve yağlı boyaya da çalışıyordu. Bir kaç arkadaşı ile beraber bir (tezyini sanatlar) evi açtı; çok ün kazandı. Buna biraz sonra (kırmızı ev) denildi. Burada evlerin ve resmî binaların tezyin işleriile uğraşıyordu. Renkli camlar, divar resimleri, halı ressamlığı ve saire yapılıyordu. « Kırmızı ev » büyük muvaffekiyet kazandı. Moris, bundan cesaret alarak, kitabcılık yapmağa özendi; ve (Kelmscott) da bir matbaa ve bir de kitabçı dükkânı açtı. Basacağı kitapların tipoğrafini ve resimlerini kendi yapıyordu. Bu işlerle beraber eserler de yazıyordu. 1891 de „ Hiç bir yer „ kitabını yazdı ki bununla ütopistler sırasına girdi. Moris tarafından tekrar basılan bir eser de (Toris Mor) un " Ütopi„ sidir. Bütün bu işleri yanında; konferans vermeğe ve halk terbiyesi için çalışmağa da vakit bulabiliyordu. Uzun, çalışkan, ve müstakil bir hayattan sonra 1899 da öldü. Heyecanlı ve genç ruhlu bir adamdı.

2 — İçtimaî mesele ve sanat

Sanat ve güzellik ahlâkının ne olduğunu (Ruskin) de görmüştük. Ona en ziyade nüfuz edenlerden biri (Moris) tir. Üstadı Ruskin gibi, Moris te şuna kanidir ki, insan için en büyük bedbahtlık: sevmeği işi yapmak mecburiyetinde kalmaktır. Halbuki bu hal Makinecilik ve seri hayatına girdiğinden itibaren her yerde hemen bir kaide gibi oldu. " Sevinç ile yapılmıyan herhangibir iş, yapılmağa değer bir iş değildir.

Böylece, iş; bir kölelik ve alçaltıcı bir şey oldu. Bu mesele, 10 uncu asrı işgal eden en mühim meselelerden biridir. Teknik o kadar ilerledi ki işçiyi, fabrikaların; insanların uzaklaştırıcı çirkin ve karanlık noktalarına attı. Buna ilâç olmak üzere sosyalist doktrinlerin

öne sürdüğü şey: menfaatin ilgasıdır. Moris'in öne sürdüğü fikir: işi, yeniden bir sevinç kaynağı yapmaktır. Bu da encak en mütevazi işin de artistik bir surette yapılması ile mümkündür.

Ruskinden sonra Moriste:

«Sanat, işine karşı insanın duyduğu zevkten ibarettir. *İnsan, bir işi zevk* duyarak yaparsa onda şahsî bir tamgası olur; ve o iş, güzelliğin az çok bir ifadesi olur. Sanat; muvaffak bir muharriri şu formulünü: "iş bu; eğlence değil." yok etmektedir.»

Diyor. Buna varabilmek için artist ile el sanatları sahibleri arasındaki duvarı kaldırmak lâzımdır.

Morise göre her sanatın, zevk ve zekâ ile yapılmağa müsait bir yeri vardır. Bunun içindir ki meslekî terbiyeye ve bilhassa resme çok ehemmiyet verir. Fakat el sanatları yaptıkları şeyler de amelî ve kullanılan şeyler olmalıdır. Altın, inci, kıymetli kumaş ve saire gibi maddî lükslerin yerine, mahirâne bir iş ile meydana gelebilecek gayet ucuz bir şey üzerine yapılacak şekil kaim olmalıdır.

Sanat, bu suretle aristokrasiye munhasır kalmaktan kurtulur, demokratlaştırılmış olur. Herkes, ucuzca, sanattan istifade edebilir. Böyle olduğundan itibaren sanat eserlerin müşterileri çoğalır ve el işlerine ve sanatlarına güzellik girer. Ve bu sayede amele de, hakkını almış olur.

İçtimaî sanat, halk sanat; sulh ve saadetin kaynağı; ve yükseltici, hayat verici bir Hümanizm'in vasıtası olacaktır.

Moris, bütün içtimaî meselelerin bununla halledilip biteceğini zannediyor değildi. Nihayet İngiliz sosyalist partisine girdi. O zaman İngilterede bunu yapmak, bü-

yük bir cesaretti. Bu da gösteriyor ki ona göre içtimaî meselenin sanat yüzünü halletmek kâfi değildir. İktisadî ve siyasî meseleler de var. Bununla beraber Morisin sosyalizmi, halk terbiyesinden ibarettir; ve bu terbiyede zevki yükseltmek işi, meselenin can evi olmalıdır.

3 — "Hiç bir yer„ eserini Moris, müstakbel sosyeteye aid bir ütopi romanının bir kaç faslı gibi gösterir. Bütün bu nevi eserlerde görüldüğü veçhile, hâkim fikir: Müşterek hayatta ve bütün vatandaşların tam müsavatıdır. Fakat içinde yaşanılan muhit: Sevinç, ziya ve güzellik muhiti olacaktır. Bunlar bir filozofun mülâhazaları değil bir artistin rüyasıdır.

Moris, romanına eğlenceli bir mukaddeme ile girer: Bir akşam, bir dostu ile müstakbel sosyete hakkında konuşmuşlar. Münakaşa, hararetli ve mübhem geçmiş.. Sonra balık istifi gibi yer altı trenine binip evine gitmiş. Ve *o gece modern* hayatın çirkinliğinden, baş döndürücü süratinden, ve hazinliğinden canı sıkılıyor. Bu realiteden, hayal ve rüya âlemine kaçıyor ve o zaman bu «Hiç bir yerde...» kitabını yazıyor. Açık gökte güneşin tatlı ve ılık bir harareti ile insanın içi neşe ile doluyor. Şehirlerin içinde dumanlı fabrika bacaları yok. Müellifin evi de «misafirler evi» oluyor.

Bu «misafirler evi» nde; hürriyetin ve genişliğin tadı tadılıyor. Her şeyde ahenk ve güzellik var. İnsanların hepsi, genç görülüyor; çünkü hepsi mesuddurlar. Şu güzel tabir; Morisindir: «Tasalı insanlar arasında çabuk ihtiyarlanır.»

İnsanlar; sıhhatli ve güzeldirler. Temiz giyinmişlerdir. Zarif bir surette dıralara bürünmüş kadınlar, geçtikleri yerlere küçük lâvanta çiçeği dalları saçıyorlar. Evlerinin ve erkeklerinin işlerini kendileri görüyorlar. Çünkü ev işi, âdi bir iş değildir. Bilâkis hürmete değer iştir.

Bundan başka «bir hanım için evini maharetli tanzim edebilmek bir zevktir.»

Morisin yeni şehri, bugünkü «Septe Jarden» tipidir. Evler, bahçeler, içindedir. Evin ön tarafını tezyin bile bir sanat eseridir. Evlerin içleri de temizlik, ahenk ve güzellik örneği.

Çocuklar; hürriyet içinde ve oyun ile terbiye edilecektir. Rusonun (Emil) i gibi bir terbiye eski mânada mektep yok. Çocuklar, grup, grup ormanlarda, kırlarda, plâjlarda oynıyacaklar. Kendi kendilerine yüzmek, ot biçmek, ormanlarda küçük midilli beygirler üstünden sıçramak, biraz yapıcılık ve marangozluk öğreneceklerdir. Böyle kendiliklerinden bir çok şeyler öğrenmiş olacaklardır.

Morise göre şahsi mülkiyetin ilgası, insanda çalışma zevkini azaltmaz. Gönül arzusile ve hürriyet ile olunca iş orta zamandaki gibi angarya değil, sevimli olur. Yeni adamın, her iş hoşuna gidecektir. Çünkü o, hakikî ihtiyaçlarını bilir ve yalnız faydalı olan şeyleri imal eder. İmal ettiği şeyleri de neşe içinde imal eder; çünkü ayrıca dinlenme için kâfi zamanı ve geliri vardır. Herkes, tutacağı işi tayinde serbest olacak. Seciyesi ve şahsî zevki, yaptığı işde görülecektir. Bu suretle her iş hoşa giden bir idman olacaktır ve hiç kimse bundan çekinecek değildir. Bu taktirde işçilerin gayretini arttırmak için bi takım mükâfatlar ihdasına lüzum kalmıyacaktır. "İşin mükâfatı; hayatın kendisidir.,, Birtakım "birleşmiş atölyeler,, de var ki buralarda, herhangi bir iş icabı, birleşmesi lâzımgelen işçiler birleşerek çalışmaktadırlar. Kezalik başka bir grup - kuvvet ve maharetlerini göstermek için- bir yolun tamiri ile meşguldür.

Şehirlerden köye dönüş, halkta yeniden sıhhî bir muvazene tesis etmiştir. Ve köyler şen ve şataret içine gömülmüştür. Cinayetlerin çoğu yok olmuştur. Ceza

kalmamış; ceza fikri bile, tahammül edilemez bir şey olmuş. Fertler arasındaki musavatsızlık nasıl yok olmuş ise milletler arasındaki rekabet te yok olmuş. Mes'ut ve neşeli ve "şahsî serveti atıp saadete kavuşmuş olan bu insanlar; tabiî bir faaliyet ve bahtiyarlık sevinci içinde bir arkadaşlık hayatı yaşamaktadır.

4 — Netice

Bu mucizelerin nasıl usule geldiğini Moristen sormıyalım. Çünkü o da, bunların rüya olduğunu söylüyor. O, bu rüyalarını, bir sistem haline koyacak kadar fikir kuvveti gösterememiştir. Yalnız moriste, dikkate değer şey; sanat üzerine olan fikirleri ile sosyetenin düşkünlüğü sebebi üzerine olan fikridir. Morise göre bu düşkünlüğün sebebi: iş ile makine arasındaki ahenksizlik ile bir de büyük mikyasta istihsal hırsıdır. Moristen evvel Ruskin de bu mealde fikirler öne sürmüştü. Amma o, umumî sahada, lükse karşı mistik bir fesahat ile soz söylemekle kalmıştı. Fakat Moris, bunu iş ile gösterdi. Morisin sözleri, bugünkü (teknik rasyonalizasyon) karşısında masal gibi kalsa bile onun şu kanaatı her zaman dikkat ve hürmete şayan kalacaktır: "Eğer iş, insanı boğmağa ve hayatını çirkinleştirmeğe sebep oluyorsa o iş, derin bu surette gayri ahlâkîdir.

W. Ceymis

(1842 — 1910)

Vilyam Ceymis, 1842 de (Newyork) da dünyaya geldi. Babası mistik bir filozoftu. Kendinden bir yaş küçük olan kardeşi (Hanri) ile beraber Fransaya tahsile geldiler. Fransada (Şarko) ve diğer akıl hastalıkları mütehassıslarının derslerine devam ettiler. Hanri, İngilterede kalarak nihayet ingiliz vatandaşı oldu. Vilyam, Amerikaya dönerek, genç Amerikan devletinin ruhunu pek iyi kavrayıp ona en uygun bir şekilde hitap etmeyi bildi. Amerikada hiç bir filozofun elde edemediği başarı ve halk arasında ün kazandı.

(M. D. = Master Degri) sini 1870 de Harvard Üniversitesinden aldı. 1872 den itibaren ölümüne kadar (1910) burada hocalık etti. İlk önce Anotomi, Fiziyoloji ve nihayet felsefe hocalığı.

1890 da yazdığı (Psikoloji) si, anatomi ve fizik ötesi tahlillerle doludur. Psikoloji olaylarını, ince ve renkli tahliller yapma merakı onu Felsefeye çekip götürdü. Ceymis'e göre, Fizik ötesi demek: eşyayı en açık bir tarzda düşünebilme çalışmaları demektir.

Felsefeyi şöyle tarif eder:

Eşya hakkında en iyi anlaşılabilecek bir şekilde düşünmek.

Ceymis, 1900 den sonra yalnız Felsefe ile uğraştı. Felsefî ilk eseri (The will to belive = inanmak iradesi 1897) idi. 1902 de bir Psikolojik izahlar şaheseri olan (Varicties of Religions Experiencis = Dinî tecrübe başlıkları) nı yayınladı.

1907 de meşhur (Pragmatizm) ni 1909 da (A Pluralistic Univers = Çoklu kâinat) ile (Hakikatın mânası)

Ölümünden bir yıl sonra 1911 de (Bazı Felsefe meseleri) 1912 dr de (Radikal Amprizm denemeleri) çıktı.

Ceymis, Felsefesini bilhassa bu son eserinde en açık anlatmıştır. Tahlîle ben de oradan başlıyacağım.

Pragmatizm

Ceymis'in düşüncesi daima eşya üzerindedir. Bu meselede işe psikoloji ile başlamış ise bu, onun karanlıklar içinde dolaşmayı sevmesinden değil; fikri : haricî ve maddî realitenin bir aynası gibi kabul etmesindendir. Ceymis'e göre bu, bazılarının sandığından çok daha ziyade iyi bir aynadır ; Hiyum'un sandığı gibi sadece ayrı fikirleri kavrayıp yansıtmakla kalmaz. Her şeyi bir dokum ve mâna içinde görür.

Bu dokum, eşyanın - koku, lems ve kalıp şeklinde - bir mutâsıdır. Eski İngiliz atomcu Psikoloji, - ki eşyayı yan yana gelmiş ayrı ayrı fikirler olmak üzere alırlar. - Fizik ve Kimyanın bir kopyasından ibarettir.

Düşünce bir akımdır. Fikir ve duyguların bir devamlı akımıdır. Bu akım içinde fikirler meselâ kandaki yuvarlaklar gibi geçmektedir. Akım, bir nisbetler sistemidir.

Araçsızlık, aktüalite ve realite aşkıdır ki Ceymisi pragmatizme çekip götürmüştür. Fransız Ekolünün apaçıklığına vurgun olan Ceymis, Cermen Fizik ötesinin Pedantesk terimlerini hiç sevmez. (Haris) ve başkaları Hegel felsefesini Amerikaya sokmak istediklerinde, bunu sokmamak için tıpkı bir hastalığa karşı uğrâşan karan-

na doktorları ve memurları gibi uğraştı. Ceymis, O Felsefeye : "Bir kuru lâf harmanı „ der.

Ceymis, 1878 de (Ch. Peirce) in „ Fikirlerimizi nasıl vâzıhlaştırırız?» başlıklı bir makalesinde: «Bir fikrin doğruluğunu anlamak için onun bir iş meydana getirtip getirtmediğine bakmalıyız. Yoksa sonu gelmez münakaşalardan başka bir şey çıkmaz. Bu da şüphesiz ki faydasız bir şey demektir. « demişti.

Ceymis, işte bu ilkeye sarıldı. Eski fizik ötesi problemlerini bu mehenge vurmağı sınadı. Onları bu mehenge vurunca bir kimyevî tertipten elektrik akımı geçirmek gibi bir hal oldu. Bunlar öyle açık mâna kazanmış oldular ki sanki Eflâtun'un meşhur mağarasından bir öğle güneşi altıea çıktılar.

Ceymis, bundan ilham alarak, (hakikat) in yeni bir tarifini yaptı. İyilik ve güzellik gibi, (hakikat) de: objektif bir nisbettir. Nasıl ki (hükümler) ve (zaruretler) de böyle bir nispet meselesidir. Tabiat kanunları, ebedî ve değişmez; (objektif nesnel) hakikat olarak alınır. (Spinoza), bunu felsefenin temeli olarak almıştır.

Hakikat demek; bir tecrübenin formülleşmesi, pratik hayata uygun ve başarılı olması demektir. Varılacak özel neticelerin önceden doğru hesaplanmasıdır. Yoksa herhangibir nesnenin kopyaları değildir.

"Nasıl hal ve hareketimiz için uygun olan yolun adı (doğruluk) sa, düşüncelerimiz için uygun olan şey de hakikattir.

(Uygunluk), geniş ve uzun vadeliliği de içine alır. Hakikat (iyi) nin bir türlüsü olup ondan tamamen ayrı bir sınıf değildir. Hayat yolunda iyi olan her şey, aynı zamanda hakikattir de."

Pragmatizm, bir fikrin menşeini arayacak yerde, onun meydana getirdiği neticelere bakar.

Pragmatizm; ilkeler, kategoriler, zaruri farz olunanlar üstünden aşarak da sona, neticelere, meyvelere bakar.

Skolâstik: Eşyanın mahiyeti nedir sorusunun cevabını aradı; karanlıklarda dalıp kayboldu.

Darvenizm: menşe nedir? sorusuna cevap aradı. (Neblöz) lere daldı.

Prağmatizm: (sonu ne?) yi aradı.

Bu suretle o, düşüncenin yönünü, geleceğe ve aksiyona çevirmiştir.

— İnsan, iradesine sahip mi?

— Elbette. Zira Determinizm'e inanacak olursak Hint mistiklerinden farkımız olmaz.

İnsan, filân ve falan felsefeyi kabul ediyorsa bu (nesnel gerçek) i elde ettiğinden değil bünye ve mizacına uygun geliyor da ondan... Bürhanları bizi dikte eden, zaruretlerdir. Zaruretleri dikte eden burhanlar değildir.

Mizaçlar bu bapta iki türlüdür:

1 — Yumuşak ruhlular: dindarlığa mütemayildirler. Belirgin ve dağişmez nasları, beşer hürriyetini kabul ederler. İdealist, iyimser ve münisttirler.

2 — Sert ruhlular: dinsiz ve materyalisttirler. Fatalist, Ploralistik, karemser ve septikdirler.

Bazı mizaçlar da bu ikisinden birer parça katılarak meydana gelmiştir. Meselâ Ceymis, hadiselere kıymet vermede ikinciden; Determinizim'i reddetmede birinci mizaçtan olmak üzere ikisi karmasıdır.

Böyle ikisini armonize edebilecek bir felsefe var mı?

Ceymis, bunu kurmağa uğraşmıştır.

Eğer sürmekte olduğumuz hayattan daha iyisini yaşatabilecek bir hayat varsa;

Eğer bizi bu sürmekte olduğumuzdan daha iyi hayata ulaştıran bir fikir varsa.

Onları almalıyız. Uyanık olma ve ahlâkî hayat için, Tanrıya iman pek mühimdir. Bunu ispatlamak için Ceymis, her türlü dinlerdeki insanların tecrübelerini (Dinî tecrübeler) adındaki eserinde göstermiştir.

Ceymis, manevî öte hayata inanır.

Ceymis'e göre her insanda gerek ferd, gerek cemiyet için ayrıca ihtiyat enerji daima vardır. Bu ihtiyat enerjiyi insanlar ve milletler, muharebelere harcamaktadırlar. Halbuki bunu asıl:

Gene toprak açma, kanal kurma, bataklık kurutma... gibi (tabiatle mücadele) de harcamalıdırlar.

(Tain) in her terakkiyi: (ırk, muhit ve zaman) a vererek ferde kıymet vermemesini, Ceymis, doğru bulmaz; ona göre esas, ferddir. Her şey, hattâ felsefe bile bir vasıtadır. Öyle bir hükûmet lâzımdır ki, der, vazifesinin ferdlere hizmet olduğunu iyi kavrasın ve yapsın. Diğer taraftan öyle bir felsefe lâzımdır ki kâinatı bir (şema) gibi değil; bir uçsuz bucaksız sergüzeşt sahası gibi alsın, yani: Kâinata, bir çok mağlûbiyetler ve başarısızlıklarla dolu olmasına rağmen başarı ve zafer elde etmeği bilen insanlara, bunları vereceği telâkkisini ilhâm ederek, insanı iğnelesin.

Tehlikelere ve başarısızlıklara rağmen cesaretle ilerleme telâkkisini eski Yunanlılardan kalma bir anıt taş üzerindeki yazı pek güzel açıklar:

«Gemisi, fırtına ile batmış bu sahilde gömülü bir

gemici size yelken açmağı tavsiye ediyor :

Birçok cesur gemiler - biz burada batarken -
Fırtınaya mukavemet etmektedirler.»

Prağmatizm, son zamanın ilim - din mücadelesinde - Kant ve Bergson gibi - Materyalizm'in elinden dini kurtarmağa çalışmıştır. Prağmatizm'in kökü:

Kant'ın amelî aklında,
Şopenhavr'ın (irade) sinde,
Darvin'in: (En lâyık olan yaşayacaktır) ında,
Her şeyin değerini (geniş fayda) ile ölçen (umumî menfaat) felsefesinde,
İngiliz tecrübî felsefesinde
Ve Amerikan hayat telkinlerinde

dir. (Con Doi) der ki: Kâinâtı bir (olup bitmiş) bir şey gibi değil de bir şans sahnesi gibi almak, Cemis'in yaşadığı günlerdeki Amerikan hayatını aksettirmektedir.

Ceymis, Bakon'un tecrübî İngiliz felsefesini bir kere daha hayatta kendisine çevirmek istemiştir, ve çevirmiştir. Yoksa felsefenin eski (Hakikatin ne olduğu meselesini) hal ettiğine kendi de kani değildir. Bunu, ölmezden biraz öce yazarak masasının üstünde bulunan şu yazısı pek iyi anlatmaktadır:

Kesin bir hüküm ve netice yok. Zaten bir kat'î hüküm var mı ki ona dayanarak biz de bir neticeye varabilelim? (Bu, budur). Denebilecek bir şans, ve tavsiye edilebilecek bir öğüt yok. Hoşça kalın, Allaha ısmarladık.

Akıl ve mantıkla varılamıyan, insanın mukadderi hakkındaki bu büyük hakikate (Ceymis), (The Will to blieve — İnanmak iradesi) ile vardı.

Niçe

(1844 — 1900)

Üniversite prefösörlüğü ile işe başlıyan Niçe, eski yunan edebiyatını derin mütalâa ve tetkikten sonra kendine mahsus bir Felsefe öne sürdü ; ve neticelerinde 1870 ten sonra verdi. (Vağner) ile ilk evvel hürmetkâr bir dostluk içinde yaşadı. Sonraları aralarında şiddetli kâlem münakaşaları oldu. Niçenin hayatı ; inzivada, hastalıkla ve ıstıraplar içinde ve nihayet deli olmakla bitti. Felsefesi, modern Avrupa üzerine en derin bir tesir yapmıştır. Son Almanyanın da en büyük muharrirlerindendir.

1 — Gerileme fikri :

Niçeye göre avrupa gerilemektedir. Bütün felsefesini bu fikir üstüne kurar. Müelliflerin çoğu, modern devrin ileri olduğunu ve daha da ilerlemekte olduğunu söyler. fikrinde iseler de Niçe ; bu maddî ve adi zenginliğin altında ; hakikî enerji ve kahramanane büyüklük yoksulluğu görmektedir. Yaşadığı devir hakkında Egoizm, bayağılık, korkaklık devri» der. Bir çok insanların avamın ; fen ve tekniğin inkişafı diye övündüğü şeyler ; fenalığı şümullendirmekten başka bir şey değildir Almanya, maddî refaha daldıkça o, asıl ilerlemenin bu olmadığını cesaretle bağırmıştır. 1870 - 1871 Alman muzafferiyetinin, vatandaşlarını yükseltmekten ziyade bozup alçalttığını söyler. Vağner'i ilk evvel âdeta perestiş ediyordu; sebebi bu büyük dâhinin sıfatında; yorgun ve uyuşmuş bir milleti uyandıracak hakikî bir din prensibi görüyordu. Sonradan Vağnerden nefret etmesi; onun (Beyrot) itak muvaffakıyetini, bir insanı kibre düşürecek

kadar tantanalı ve bunda merkantil bir zihniyet görmesindedir.

Niçeye göre beşeriyetin büyük devresi; eski Yunan ile Rönesans devresi, bilhassa İtalyan intibah devresidir. En fena bozulma, hıristiyanlık ile başlamıştır. Niçe hıristiyanlığın en büyük düşmanıdır. «Batıyordu amma, maalesef, Lüter dirilttı» der. Ona göre demokrasi ve hürriyet gibi modern fikirler, hıristiyanlığın meş'um ve iğlâl ettirici tesirlerini zamanımızda dahi devam ettirmektedir. Beşerin hayatı, böylece, inişli çıkışlıdır. Devrimiz en düşük devirdir, der.

Fakat Niçenin bir de (ebedî dönüş) nazariyesi vardır. Üstün devirler, gene gelecektir. Felsefesinde, nura doğru çıkmanın yollarını gösterir.

2 — Beşerin ülküsü:

Bu halde gâh ilerliyen bu hayatın mânası nedir? Şimdi kendinden bazı parçaları alalım:

"İyi nedir? — İnsanda, irade ve kudreti yükselten her şeydir.

Fena nedir? — Kökü zâfta olan her şey...

Saadet nedir? — Bir mukavemeti yenme ve kudretin arttığını duymadır.

Bulunduğu halden memnun olma değil, fakat daha ziyade kudret sahibi olmayı arama. Her şeyden evvel sulh değil, fakat harp... Miskin faziletli değil fakat değerli ve yüksek kıymetli olma...

Zaifler ve geriler mahvolsun; işte insana muhabbetimizin birinci prensibi. Zaiflere ve gerilere yardım etmek mi? — Bundan daha zararlı bir şey var mı? Zaiflere ve deklâselere yardımı emreden hıristiyanlıktan daha muzir bir şey yoktur.

"İtalyan Rönessans'ı, modern medeniyetin bütün müsbet şekillerini ihtiva ediyordu: tefekkür hürriyeti, istibdada boyun eğmemek, kültür zaferi, fenne ve beşerin fennî mazisine karşı heyecan, şahsî hürriyet, doğru fikirlere hararetle sarılmak, satbîlikten ve gösterişten nefret.. Bu, on asır süren orta zamanın, her fenalığa rağmen, en son vardığı altın devir idi.,,

"Yer yüzünün en güzel çiçekleri: kuvvetli, hür, samimî, kendilerini her gün biraz daha en kvvetli ve en yüksek yapmağa uğraşan bir (güzideler zümresi) dir. Fakat bu mertebeye yükselmek: pek asîl ruhlu kahramanlara, (fevkalbeşer) lere nasip olur.

Bu kahramanların işlerile zaif ruhluların ve kölelerin (küçük faziletlerini) mukayese etmeğe kalkmak; onları birtakım rüyalara sevketmek ve aldatmak demektir. Hıristiyanlığın yaptığı işte budur.

"İsada veya onun havarisi (Pol) da sevmediğim şudur: Küçük insanların kafalarına öyle şeyler doldurulur ki sanki onların (küçük faziletlerinin) bir ehemmiyeti varmış. .

Fakat beşeriyete bu, pek pahalıya mal oldu: Bunlar, adam oğlunun en değerli vasıflarının kıymetini düşürdüler; cesaret ve kahramanlık meylinin yolunu sapıttırdılar; insanı kendi kendini mahvetmeğe kadar götürdüler. Hıristiyanlığın, sürünün bu (küçük faziletleri), insanı asla (ebedî hayata) ulaştıramaz. Koyun kafalılık ve yumuşaklık bu dereceye çıkarılınca bu dünyada şöyle dursun, ahırette bile hiç bir şey beklenemez.

Beşerin tekâmülü için insanları asîller ve köleler diye ikiye ayırır. Birinciler; dünyanın gürbüzleri, ikinciler hastalarıdır. Bunu, pek ateşli anlatır:

"Gürbüzlerin, kudretlileri, (mes'ut olma) haklarından

şüphelenmesi ne büyük ve ne meş'um bir hatâdır. Bu tersine dönmüş dünya kahrolsun! bu utanılacak derecede yumuşamış hisler kahrolsun, Hastaların gürbüzleri de hasta yapmasına meydan verilmemelidir; yer yüzünde en yüksek noktai nazar bu olmalıdır. Buna ulaşmak için, evvelâ gürbüzlerin hastalardan ayrılması, onlarla karışmaması lâzımdır. Öyle ise, bırakınız temiz hava girsin... Hastahanelerle timarhaneleri, medeniyet ile komşu yapmayınız. İyi arkadaş, ya bizim arkadaşımız olunuz. Yahut bizden ayrılıp inzivaya çekiliniz.

Dostlar, işte ancak böylelikledir ki kendimizi —hiç olmazsa bir müddet— bizi tehdit eden iki müthiş bulaşık hastalıktan koruyabiliriz.

1 — İnsandan nefret etmeden,

2 — İnsana pek fazla merhamet etmeden.

3 — Fevkalbeşer:

İlk bakışta bu ahlâk: sert kavgacı ve egoist görünür. Vakıa sertliğini, neticede itiraf eder; çünkü böyle olmak zarurîdir, der.

Kavgacılığı da doğrudur. Fakat şunu ilâve etmek şartiyle ki bundan (ferdî cehd) mânası anlaşılsın. Kollektif, anonim ve teknik bir muharebe değil.

Egoistliğe gelince: Niçeye göre, bir gerinin hastanın ve zaifin egoistliğe hakkı yoktur. Amma beşeriyeti yükselten bir adamda olunca bu, bilâkis bir fazilettir:

Bu seçme, gittikçe yükselen bir insaniyet meydana getirecektir. Bununla Niçenin pek meşhur (fevkalbeşer) meselesine geliyoruz ki bu (üst insanlar), bugünkü beşeriyetin yerine kaim olacaktır.

Burada sesinin tonu, artık filozof gibi değil, şairanedir. Liriktir, coşkundur. Muakis kutuptan

bir İsa gibi olarak kendini, dünyayı, hıristiyanlık zehirinden kurtarmağa davetli görür. Asıl (iyi haber—İncil) benimki; hıristiyanlığın incili fena haber, yıkıcı haberdir, der.

"Ben, size (üst insanın ne olduğunu söyliyeyim: «Üst insanın, her engele üst gelmek mecburiyetinde olan bir varlıktır.„

"Şimdiye kadar her varlık, kendinden daha üst bir şey yarattı. Siz bu büyük dalganın geriye çekilişi misiniz? Daha açık tabir ile (insanın üstünde bir varlık) olacak yerde hayvanlığa dönmek mi istiyorsunuz?„

"İnsana nisbetle maymun nedir? Mukayese edilemiyecek kadar geri bir şey değil mi? (Fevkalbeşer) yanında, bugünkü insan da öyle bir mahlûk kalır.„

"Siz solucandan insana kadar yükselen bir yol geçtiniz. Amma sizde solucanlıktan çok şey kaldı. Evvelden maymun idiniz. Şimdi de insan, maymundan daha maymundur.„

"İnsan; hayvan ile (üst insan) arasındaki uçuruma kurulmuş bir köprüdür.„

"İnsanda büyük olan şey, köprü olma istidadıdır. [Yani alelâde insan olmıyarak (üst insan) olmaktır].„

"İnsan, şöyle diye bilmelidir: ben, şimşeklerin öncüsüyüm, bulutlardan düşen ağır bir damlayım. Fakat bu damlanın adı: (üst insan) dır.„

Niçe diyor ki, hıristiyanlığın allahı ölmüştür. Bundan sonra, arzda (üst insan) hükümran olacaktır. Bunu izhar için «arza ve toprağa sadık kalmak» lâzımdır.

4 — Netice

Niçenin ahlâkı, eski ahlâk kıymetlerinin bilhassa hıristiyanlığınkinin tamamen zıddınadır. Harfi harfine

alınırsa hıristiyanlık esasen ütopik bir şeydi. Bütün mahlûklara müfrit bir muhabbet ve merhamet: en geriler en önlerdir fikri; fenalığa karşı mukavemet etmemek ve saire bu dünyada olmıyacak şeylerdir.

Niçeninkinde muakis kutuptan ifratlar vardır; yalnız kuvvete tapar. Bu müteazzim ahlâkın tehlikeli noktaları olacağı şüphesizdir. Fakat hayat bunu da -hıristiyanlığı yaptığı gibi- düzeltir. O zaman enerjiyi ve kahramanlığı tahrik eden bir vasıta olur.

Niçenin (üst adam) ı, kendi iştihalarını tatmin eden bir insan değil, kahramanca yüksek işlere sarılan ve *yepyeni bir insaniyet yaratan bir varlıktır.*

Anatol Frans

(1844 — 1924)

Romancı Anatol Frans, insanlığın istikbali ile hararetli meşgul olmuştur. Esasen bu mevzu ile meşgul olacağı tabiî idi de... Çünkü Frans, temel kültürünü tarihten aldı, Tarihçi idi. Maziye zevki ve vukufu, onu kolayca istikbale ait düşüncelere sevkedebilirdi. Eserleri tedkik edilince görülür ki Fransın istikbal hakkında üç muhtelif görüşü vardır.

Birincisinde hâkim olan, fennî mülâhazalardır. Beşerin hayatı namütenahi olmayan tabiat şartlarına dayanmakta olduğundan, fanidir gelip geçicidir Nevi beşe-

rin ömrünü pek te geniş olmıyan bir zaman sahasında görür. Güneşin harareti kesildiği gün nev-i beşer de yok olacaktır. Bunun tasviri de « Epikürün bahçesi » eserindedir. (Maamafih şunu da kaydedelim ki bugünkü fizikçiler; güneşin soğumasını o kadar uzak zamanlar da görüyorlar ki nevi beşer için hemen hemen namütenahi bir devre göstermektedirler).

İkincisinde hâkim olan telâkki, (Septik filozofu) nunkidir. Frans'ın esas fikri, belki budur. Bunu «Jerom coignard'ın fikirleri» eserinde izah eder. Bu felsefeye göre insan, bir şeyi tamamen anlıyamamak zâfında herkese karşı müsamaha ve güleryüzlülük ile hareket etmek kaynağı bulmalıdır. Bu telâkki, şüphesiz, terakki fikrine inanmaz. Ancak hakîmane hareket edenler, kendilerini kurtarabilirler. Sosyeteler ise «yıkma ve yeniden yapma» gibi bir batıl devir üstünde dönerler.

"Ce'lle des Piyonins„ eserinin son fasılları bu tezi tasvir eder.

Üçüncüsü, Dreyfus meselesinin, Anatol Frans'ın ruh ve hayatında uyandırdığı heyecan ve nikbinliktir. O hâdise karşısında Frans, ihtilâl ülkücülüğüne, içtimaî aksiyona inanmıştı. Mösyö Bergeret, Parise ayak basınca nikbin oluyor; ve adalet ve hakikatin en son zarurî zaferini ilân ediyor. Renan'ın statüsü önünde Frans: «İnsaniyet, ağır ağır, fakat durmadan ve daimî bir surette hakimlerin rüyalarını tahakkuk ettirmektedir.„ der. "Beyaz yol üzerinde„ eserinde, Frans, ütopiye benzer bir şey yapar. Bunda Vilyom Moris ile Vels'den ilham almıştır.

2 — Usul ve istikbal hakkında tahmini

Evvelâ şunu söyliyelim ki Anatol Frans'a göre ütopi, serseri bir hülya değildir. Fennî bir şeydir. Nok-

ta·i azimeti, mevzilidir. Ve hadisatın tetkiki ile çizilen münhanî üstünde devam eder.

"Mademki insan cemiyetlerin mazisi, kısmen bizce malûmdur. O mazinin mabedi ve neticesi de bize tamamen meçhul kalamaz. Bazı içtimaî hadiseleri müşahedemiz altında bulundurmak ve bunların ne gibi şartlar altında vukua geldiğini tarif ve tayin etmek mümkündür. Meselâ, işin şekli, birtakım değişikliklere maruz kalmıştır. İlk evvel esirler çalışıyordu; sonra satın alınan köleler. Daha sonra ücretliler. Buna bakarak, yeni bir istihsal şekli daha tesbit edilebilir. Bir asırdanberi küçük sanatlar yerine büyük sanatlar sermayesi kaim oldu. Şimdi bu sermaye yerine kaim olacak şekil aranılabilir.

Ortazaman derebeylerinin elinden kuvvet ve kudretin nasıl istirdat edildiğini mütalâa etmekle, bugün şahsî mülkiyet şeklinde olan istihsal vasıtalarının istikbalde bırgün nasıl bir şekil alacağı da anlaşılabilir.

Başka bir misal daha alalım; Dinlerin hayat ve mematı hakkında beşerin bazı tecrübeleri var. Bilhassa Romanın (taaddüd ele) devrini, oldukça iyi biliyor. Bu ezalı devreye göre, bugün inhitatına şahit olduğumuz hıristiyanlığı tasavvur ve temsil edebiliriz.

Müstakbel beşeriyetin kavgacı mı, sulhçu mu olacağı da ayni suretle aranılabilir.

Bu zaviyeden bakılınca ütopi, kalbimizin arzu ettiği bir şeyi tahakkuk ettirmek için hayalimize kuvvet vermek demek değildir. Ta menşedenberi hadiselerin akışı itibarile bir (ihtimal), bir (içtimaî faraziye) dir.

Bununla beraber bu çeşit "fennî,, nin kıymeti, elbette tam ayar değildir. Çünkü istikbalde olacak şekli tayinde, geniş mikyasta rol oynıyan, muharririn hissî bir tercihi oluyor.

3 — 2270 senesinde hayat

Anatol Frans, tahayyül ettiği yeni âlemi rüyasında görüyor :

Parmaklıklarının arkası yeşil yapraklı nebatlarla süslü, muhtelif şekillerde fakat hepsi mini mini, penbe evler bulunan uzun bir cadde boyunca gidiyordum. Kırlarda alev ve dumanlar saçan çelik (sirk) lar var. Bu mintakada bir korku kanad germişti. Makinelerin çıkardığı gürültü, kafamı patlatıyor. Girdiğim cadde; güme güme ağaçlarla süslü ve içinden çay geçen bir çayır ile nihayetleniyor. Burada inekler otluyordu. Gözlerim bu tazelikler ile mest iken dümdüz ve doğru bir yoldan birtakım gölgelerin koştuğunu gördüm. Hasıl ettiği rüzgâr, yüzüme vuruyordu. Bunlar trenler ve otolar idi.

Anatol Frans'ın rüyasında bizi alâkadar eden trenler, çayırlar değil, şehir ile köy arasındaki tezadın kalkmasıdır. Nakil vasıtalarındaki terakki, şehirler ahalisinin dağılmasına müsait bir şekle girmiştir. Büyük şehirler, (metropolis) ler yerine, Frans, öyle bir nüfus müvazenesi yapıyor ki vatandaşlar, fabrikada altı saat çalıştıktan sonra, zarif konforlu ve oldukça münzevi evlerine çekilebilecekler. Herkes, işinden çıkınca bir "epikör„ inzivası tadı tatabilecek.

4 — Kollekivizim, federalizim, sulhçuluk.

Anatol Frans'ın ütopik cemiyetinin prensipleri, orijinal şeyler değildir. Eski bildiğimiz kollekivizimdir. Yalnız bunun sadece istihsal vasıtalarına ait bir iştirak olduğu pek vâzih olarak görülür.

"Hipolik, sana diyorlar ki bizim sosyetemiz; şahsî mülkiyetin tamamen ilgası üzerine kurulmuştur ve sen zannediyorsun ki kullanılan eşya ve moblelerde dahi

şahsî mülkiyet yoktur. Amma bu böyle değil. Bizim lâğvettiğimiz mülkî şahsiyet, istihsal vasıtaları, toprak, kanallar, madenler, yollar ve sairedir. Bir lâmba veya bir koltuğun mülkiyeti değil. Bizim yıktığımız şey; işin meyvelerini bir şahsın veya bir grup eşhasın yemesi ihtimalidir. Yoksa etrafımızdaki kullandığımız eşyanın mülkiyetini yıkmadık."

Federalizmi ise; Avrupa milletleri arasındaki hudutları kaldırmaktır. Avrupa fedcrasyon devresine girerek federal bir komite tarafından idare olunacak. Sulh: müessir ve ahenkli bir organizasyon mahsulü olacaktır. Bu suretle harb de kalkmış olacak.

5 — Eski sosyeteden yenisine geçid

Kapitalist eski sosyeteden, adalet ve aklın icabettirdiği yeni sosyeteye geçid nasıl olacak? Anatol Frans'a göre Avrupada bu geçid, büyük karışıklıklara ve ihtilâllere sebep olacak ve sonunda yeni nizam doğacak. Frans, geçen asır Avrupasını şöyle tasvir eder:

"Yirminci asrın nasıl iktisadî karışıklıklar doğurduğunu biliyorsun Kapitalizmin hakim olduğu son yüz sene içinde, istihsaldeki ahenksizlik ile rekabetteki delicesine hareketler; felâketler meydana getirdi. Kapitalistler ile patronlar pek büyük gruplar teşkil ederek; istihsali tanzim ve rekabeti kaldırmağa teşebbüsler ettiler. Fena anlaşılan ve fena tanzim edilen bu teşebbüsler, uçurumlar içine yuvarlanıp gitti. Bu anarşi devresi boyunca sınıflar mücadelesi de körcesine ve müthiş oldu. Proletarya gâh galip, gâh mağlûp oldu. Kendi sinesinde de mücadeleler yaptı; kendi kozuna hizmet eden şefleri attı; karanlıklar içinde, intizamsız bir mücadeleye girdi. Kendi içinden partilere ayrılması ve hatâları yüzünden tamamen kaybettiği zannolunuyordu. Bununla beraber daima az çok kazandı."

Anatol Frans'a göre ihtilâl, Avrupa milletlerinin çoğunda, devam etmektedir. Ona göre Avrupa milletlerinden her biri bir (rasyonalizm) devresi geçirdikten sonra nihayet uçurumun öte başında on dört emekçinin muvakkat diktatörlüğü ile bir federasyon ittihadı kurulacak.

«Bazıları derler ki bu 14 adam; büyük bir deha ve müthiş bir enerji gösterecek de öyle olacak. Diğer bazıları da bu 14 ler, vasati tipte adamlar olup işlerin gidişi bunları, kendileri dahi istemedikleri halde, öyle yeni bir içtimaî nizam kurmağa mecbur edecek. Şurası kat'i ki bunlar Avrupanın bu yeni cereyanına karşı gitmiyecekler.»

Bu son ibare gösteriyor ki tarih kültürü derin olan Anatol Frans: «kahraman» lara tapmıyor. Yani cemiyetleri yaratanın müstesna adamları olduğuna inanmıyor. Bir yüksek cemiyetin: ancak herkesin kendi işini çok iyi yapmasile olacağına kani bulunuyor.

5 — Netice

Anatol Frans'ın ütopisi, günün meselesi üzerinedir. Ve sanki fennîdir de... Eseri, orijinal bir şey olmayıp fikirleri (Popularize) etmekten ibarettir.

H. G. Vels

[1866 — 1947]

İşte yirminci asrın başlarında kurulmuş bir ütopi daha... Anatol Frans, Han Reyner, Vels, üçü birden hemen ayni tarihte birer ütopi edebiyatı yaptılar... Fakat ilk ikisi kendi muhayyilelerine dayandıkları hal-

de; üçüncüsü, eserine terbiyevî bir karakter verdiğini iddia etmektedir.

1 — İstikbali keşif metodu

Vels, ününü: fennî usulü mahirane kullanmasına borçludur. Bunu yalnız okuyucunun muhayyilesini kamaştırmak için değil, bir içtimaî faraziye şeklinde gösterir. Filân tabiî şart ve vaziyet, değişince veya en yüksek noktasına varınca beşerin hayatı için ne gibi neticeler verir? Halihazır vaziyetini, istikbale doğru uzatınca ne netice alınacak? "Zaman istikşafı makinesi,, ile "Uyuyanlar ne vakit uyanacak?„ eserleri bundan bahseder.

İstikbal hakkındaki fikirleri, iyimser değildir. Romanlarında kara bulutlarla ve felâketlerle dolu olan günler de vardır. Fakat bunlara da metodla, muhakememe ile, aklı selim ile varır.

"İstikbal hakkında haberler„ başlıklı yazıları; parça parça bazen şehircilikten, bazen teknikten, bazen ahlâktan bahsedip, toplu ve vâzıh bir noktai nazar veremediği için o kadar da dikkate şayan değildir. Fakat "Modern bir ütopi„ eseri, Vels'in sistematik eseridir. Bunda hayal ile felsefe birbirine karışıktır. Amma bazı yerleri de müphemdir.

2 — Yeni insanlık

Mesele : ilerilemiş yeni bir hayatı, sadece hayalen kurmak veya bu gün mevcut olan hayatın zıddını almak değildir. Vels'e göre ütopi ; bu günkü varlığın normal ve müvazeneli bir surette inkişafıdır. Onda; bugünün müesseselerini ve kendi tesisatlarımımı daha uygun ve daha tesirli bir tarzda -bulmalıyız.

İş bu muhayyel hayatı, herhangibir uzak adada kurmak ta değildir. Vels'in ütopisi, arzımıza benzer.

Yalnız arz ve hayatımız, o mühayyel hayatın bir müsveddesidir. Orada sosyete parçalanmış değildir, dil de birdir. İnsanlar. yarı göçebe haldedir. Şöyle ki her ne zaman nerede isterlerse orada hazırdırlar. Dünyanın herhangibir eyaletinde yerleşmeye ihtiyaçları yoktur. İçtimaî rejimleri de şöyledir:

"Bütün dünyada hüküm süren, tek bir devlet olacak Toprak bu devletindir. Mahallî büyük hükûmetler ve belediyeler, araziye feodalite tarzında mütesarrıftırlar. Bunlar işletirler. Bütün enerji kaynaklarının sahibi hükümettir. Gıdayı devlet veya mümessilleri istihsal edecek. Devlet intizam ve asayişi temin edecek; yollara bakacak adaleti idare edecek ; nakliyatı dernhte edecek ; işleri tevzi edecek. Bütün istisalâatı kontrol ve idare edecek. Devlet tarafından istihsal olunan enerji, ve tediye ettiği ücretler, denizlerden bulutlara çıkan ve bulutlardan dağlara, ovalare denizlere düşüp gene denizlere ulaşan sular gibi olacak. Bu ırmaklar sistemi gibi; denizler ile bulutlar arasında, geniş şahsi teşebbüsler sahası olacak ve devlet, bu teşebbüslerin hür çalışmasını temin edecektir. Yükseklikler ve çukurlar arasıada olan bu metevassıt sahadır ki asıl yeni hayatın cevheri ve meyvesi teşekkül edecektir. İnsanî noktai nazarımıza göre dağların ve denizin yaratılması sebebi. Bu ikisi arasındaki yerlerin ikamet edilmeğe yarar bir hale getirirmek içindir. Böylece devlet, fertler için tesis edilmiştir. Devlet, ferd için. Kanun, hürriyet için Dünya, tecrübe etmek ve değiştirilmek başka kalıplaa sokulmak için vardır.

İşte model ütopinin temel kanaatleri . . .

3 — Ütopiden bir manzara

Vels'in maddî teşkilâtının teferruatına girmiyerek yalnız mühimlerini zikredelim: Evlerin, bugünkü gibi

hizmete muhtaç olmıyacak surette teşkili: hastalıkları ve cinayetleri gittikçe yok eden sıhhî bir siyaset; gerileri ve bedbahtları terbiye edip yetiştirebilecek bir içtimaî siyaset.

Bir de, eserin en mühim parçalarından şunu zikredelim :

"Merkezde; binlerce profesörü ve onbinlerce talebesile kudretli bir üniversite var. Burada fikir ve muakale cereyanlarının büyük mecmuaları; fen ve felsefeye aid olgun kitaplar; halkın boş zamanlarını güzelleştirmek için en güzel edebî eserler meydana getiriliyor. Üniversitenin yanıbaşında muazzam kütüphaneler ve pek zengin müzeler var. Buraya, asil bir saraya girer gibi, giriliyor. Büyük kemerler üstünde cam kubbeler... Sonbahar aylarında, bu kubbelerin altında mistik akşam karanlıkları güzellikleri... Caddeler, son asrın dört köşeli kutulara benziyen mimarisinden kurtulmuş, gerek madedleri ve Roma münhanileri tarzında binalarla süslü... Gotik tarzın, evvelden taşlarda meydana getirdiği güzellik, yeni başka malzemelerin tabii güzelliklerinde yaşamakta... Umumi yolların sağ ve sol taraflarındaki (Platform) larda şen insanlar yürümekte... Bu yollar, palmiyelerle, küçük ağaçlarla ve statülerle süslü geniş bir meydana çıkıyor... Ötede, sabah aydınlığı içinde, denize doğru akan, kıyıları ağaçlı bir ırmak... Binlerce insan, geniş meydana doğru gidip gelmekte...

Görüyoruz ki Vels'in ütopisi, modern şehirlerde görülen bir şeydir. Yalnız bunda fennî, sınaî ve şehrî medeniyet daha mükemmel tatbik edilmiştir. Yani medeniyetin nimetlerinden herkesin istifade etmesi düşünülmüştür.

4 Samurayiler

Eserin en dikkate şayan kısmı, dokuzuncu fasıldır.

Bu fasılda muhayyel sosyetenin mukadderatını eline alacak seçme insanlardan bahsedilmektedir. Bu muhayyel sosyete: ne bir imparatorluktur; ne de liberal demokrasidir. Ruhan asîl ve idareye fıtraten müsteid bir zümre tarafından idare edilecektir. Vels, şu fikirden yürür; İctimaî hakikatleri bulabilmek ve bunları insanlara teklif edebilmek için; idarenin başına öyle adamlar getirmelidir ki bunlar ne şahsî menfaatlerini ve rahatlarını düşünsünler; ne de sadece iktidar mevkiinde bulunmak arzularını tatmin için idarenin başında bulunsunlar... Hayır, hayır, idare adamlarında şu meziyetler olmalıdır. Hasbiyet, düşüncede ihtisas, mesleğini kat'î surette tayin ve kabul...

Vels, bu türlü idarecilere, Japoncadan alarak, Samurayi'ler sınıfı diyor.

Bütün dünyayı idare edecek olan cihan devletini, bu Samurayi'ler idare edecek. Fakat bu sınıf, kilitlenmiş bir kast değildir. Çünkü bu sınıfa kabul veya bundan ihraç olunma; (prensip) i kabul veya reddetmeğe tâbidir. Bu güzide sınıf; iktidar mevkiini, âdi insanların hırsını kabartacak surette şatafatlı tutmaz. İktidar mevkiinde ancak vatandaşları ahenkli bir surette idare etmek için bulunur. Prensibe, rejime iman etmiyenler tabii iktidar mevkiine getirilmez.

Gene bu idareciler; ilca ve heyecanları inzibatlaştıracaklar ve vatandaşların ahlâkını, cehd ve teşebbüs kabiliyetlerini inkişaf ettireceklerdir.

Bu işde Vels, dinî tarikatlerin mümarese usullerinden istifade etmişe benziyor. Filhakika gayesi buna pek yakındır. Vels'in istediği de; sebat, düşünce, tesanüd ve enerji itibarile en yüksek bir sınıf yaratmaktır.

Vels Samurayilerle olduğu kadar herhangibir din ile mukayese ederler. (Prensip) i : ayinsiz ve nassız felsefî bir (deizm) dir; bir nevi dindir.

"Bir muhayyel sosyetenin dininde temel prensip; hıristiyanlığın «aslı zelle» fikrini kabul etmemektir. Vels'e göre insan, iyidir. Samurayiler, dini de susuzluk gibi, hayatın gizli ritmlerinden ayrılamıyan bir şeyi kabul ederler. Susuzluk, gurur ve diğer bütün arzular kendilerini tatmin eden bir çok vasıtaların mevcud olduğu bir devirde- nasıl bozulabilirse dini teşkil eden arzular hüzmesi de, fena ve lâkayd insanlar tarafından bozulabilir. Vels'in dini; Samurayilere: mabedleri tiyatro gibi olan şaşaalı, günlük kokulu, ergenon musikili dinleri alkoldan teselli aramağı menettiği gibi- menedeer. Samurayiler, dinlerin kabuklarına, kozmogonilere, formüllere bağlanmazlar. Onlar, bunların üstündedir. Onları harekete getiren kaynak: şahsiyetlerinde, mülâhazalı ve sükûnetli tefekkürlerindedir.„

5 — Netice

Vels, bu modern ütopsinin: masallar âleminde bir seyahat olmadığına kanidir. "müsbettir; ayni zamanda hem sağlam, hem yumuşak metodu vardır„ der.

Vels'i tedkik edenler de: proğramının tanziminde: "imkân„ ile "makul olma„ arzusunun, fantazi ve masalcılıktan üst tutulmuş olduğunu söylerler. Vels'in eseri, bir romanlaştırılmış sosyolojidir.

John Dewey

1856

Con Doi'ye göre felsefe : ilim naziresini ve dinî meseleleri ikinci plâna bırakarak; beşerin yardımlaşması ve beşer hayatının tekâmülü meselelerini ikinci plâna alıp aydınlatmalıdır.

Bu ancak; her nesil, kendinden sonraki nesli daha mükemmel yetiştirmekle mümkündür. (Doi) nin felsefesi : Terbiye meselesini merkez olarak alan bir felsefedir. Bu zatın baş eserleri şunlardır: Avni Başman'ın tercüme ettiği ("Demokrasi ve terbiye„) ve M. Baha Arıkan'ın tercüme ettiği " Nasıl düşünüyoruz ? „ adlı kitaplarıdır. (Doi) de Spenser gibi, terbiye işinde, edebiyattan ziyade tecrübî bilgileri tavsiye eder. Fakat bu tecrübî ilimlerin, gençlere kitaplar vasıtasıyla değil, bizzat pratik işlerle mal edilmesini ister. (Liberal terbiye) taraftarı değildir. (Liberâl terbiye) demek, bilfiil hiç iş görmiyen (serbest meslek) sahibi insanlar yetiştirme demektir ki bir Aristokraside boş vakitleri çok olan insanlara bu belki uygun bir şeydir. Bir Demokrat ve Endüstri memleketine hiç gelmez. Endüstri ve demokrasi memleketi olmak istiyen bir millet; çocuklarına bilgiyi, kitaplarla değil, bizzat iş ile vermek mecburiyetindedir. Orta çağ döküntüsü Skolâstik usul ile becerikşiz ve sonradan görme insanlar yetişir. Fakat yalnız bir iş başındaki arkadaşlıktır ki demokrat insanlar yetiştirir.

Endüstrici bir memlekette okul, küçük çapta bir atölye ve cemaat olmak gereğindedir. Burada her hangi bir şeyi öğrenme: pratik ve deneme ve hatâ (Trial and error) metodiyle olacaktır. Burada disiplin ve güzelliğe de ictimaî ve iktisadî nizam için zarurî gözüyle bakılacaktır.

Bu takdirde terbiyeye: bir (olgunluğa hazırlık) gözü ile değil; iş vasıtasiyle ruhun hiç arasız gelişmesi, ve hayatın hiç arasız aydınlanıp durması gözüyle bakılacaktır. Başka bir deyim ile okul, zihnî gelişmenin bir (iş alet) i olacaktır. Ötesi işlerdeki tecrübelerimizden edeceğimiz istifadeye bağlıdır. Hakikî terbiye ve kabiliyeti okulu bitirip hayata girdikten sonra elde

ediyoruz. Bunun içindir ki terbiye denilen şey, mezarın kapısına kadar devam edecektir.

ENSTRÜMANTALİZM — ALETÇİLİK

(Doi) nin tekâmül nazariyesi telâkkisindeki husûsiyet şudur: Beden gibi ruh da, hayat mücadelesinde, en aşağı şekilden başlayarak tekâmül etmiş bir şeydir. Onun azimet noktası, darvenizimdir. Dekart'ın: "maddî varlıkların vücut sahasına tedricen çıkmış olduğunu kavramak, birden bire ve mükemmel olarak kavramaktan daha kolaydır,, söziyle bu oluş, daha mantıkî oluyor ve sonra Darvinin "neviylerin menşei,, nazariyesi meseleyi tamamlıyor. Darvinin neviler hakkındaki sözü (Galile) nin: (e pur si muove — bununla beraber yer dönüyor.) Ne eşittir ki o bununla oluşu (tekevvünî) ve deneysel (tecribî) fikirleri yani bir kavram ile incelemeğe başlıyordu

Eşya ve kâinat, tabiatüstü sebepler bakımından değil, bulundukları muhitteki mevki ve işlevlik (Fonksiyon) ları bakımından izah edilmeğe muhtaçtır.

(Doi) bir tabiatçıdır. Kâinatı: - tamamen bize taallûk ettiği noktalardan hadisatın cereyanına hâkim olamıyacak surette - ideâlize ve rasyonalize etmeği hiç doğru bulmaz. Şopenhavr'ın (irade) si, Bergson'un (hayat hamlesi) hakkında: "bunlar mevcut olabilir. Ancak bunlara âdeta perestiş edercesine bir mevki vermek doğru değildir.,, der. Yine der ki: şu kâinat kuvvetleri, insanın yaratıp taptığı kuvvetler kadar - ekseriya - her şeyi tahrip edici değildir. Ülûhiyet, bizim içimizdedir. Şu (nötre) tabiat kuvvetlerinde değildir.

Zekâ, (yalnızlık) âleminden bu iş ve hareket dünyasına insanların seyyâl ve kaypak işlerini görmek içindir. Yese inanmaklığ mız lâzımdır. (Doi) de Beykın,

Hobs, Spenser ve S. Mill ayarındaki pozitivistler gibi, metafiziğe, Teolojinin bir yansısı nazariyle bakmaktadır. Felsefenin derdi: felsefe meseleleriyle din meselelerinin birbirine karıştırılmış olmasındadır. "Platonun eserlerini okuyunca alıyorum ki felsefe, siyasî bir esas ve misyon ile yani âdil bir ictimaî nizamın ne olduğunu aramak kaygusiyle başlamıştır. Fakat bir müddet sonra, öte âlemi aramağa dalmıştır. Alman felsefesinde dinî işler, İngiliz felsefesinde de ictimaî endişeler asıl felsefî meselelerin gelişmesine engel olmuştur. İki asır boyunca: otoriter dinle, federal aristokrasiyi temsil eden idealizm ile dinli ve müterekkî demokrasiyi aksettirmeğe (ihsascılık) arasında hararetli mücadeleler devam etmiş ve bu mücadele hâlâ bitmemiştir. Bu sebeple biz hâlâ Ortaçağ zihniyetinden tamamen kurtulmuş değilizdir. Modern çağ; (bütün sahalarda natüralistik görüş ve telâkki kabul edilmedikçe) başlamıştır denilemez. Fakat bu; ruhun maddeye ircaı demek olmayıp ruh ile maddeyi teolojik bir telâkki ile değil biyolojik bir telâkki ile kavramalı demektir. Herhangibir muhitte bir uzuv veya uzviyet itki ve tepkilerle yoğurularak bir şekil alır. Biz şuurun (Statü) sünü değil, tepki çeşitlerini incelemek zorundayız. Dimağ bizde, herhangi bazı hareket ve (behavior) larımız içindir. Kâinatın künhünü bilmek için değildir. Düşünce, herhangibir şey karşısında bir (yeni intıbak) aletidir. Tıpkı bacak ve diş gibi o da bir alettir. Fikirler, işi tam bir tertip ve düzeltme yolunda hayalî tecrübe ve temaslardır. Fakat Spenser'in anladığı tarzda pasif tertipten düzeltmeler değildir. "Muhite tam bir intibak demek, ölüm demektir. Bütün tepkilerde esas nokta: muhiti ve tabiatı kontrol etme arzusudur. "Felsefenin işi: haricî âleme nasıl vukuf peyda edebi-

liriz ? Olmayıp - ne gaye ve maksat uğrunda - haricî âlemi kontrol altına almağı nasıl elde ebebilirizdir.

Felsefe : ihsasları ve bilgiyi tahlil etmek değil, bilgiyi ve arzuyu sentezleştirebilme ve ahenkleştirebilmedir.

(Fikir) i anlayabilmek için onu kendi hususî durumunda ne olduğunu kavrayabilmek gerektir. Düşünmek ve muhakeme etmek mantıktaki (mukaddeme) lerle değil (güçlük) lerle karşı karşıya gelmekle olur. (Güçlük) karşısında insan bir faraziye kurar. Sonra bu faraziyeyi, müteaddit müşahede ve tecrübelerden geçirir. Tefekkürün ilk mütemayiz vasfı : olayları karşılıyabilmek ve onları en son noktasına kadar inceleyebilmektir.

Bundan başka tefekkür, ictimaî bir mahsûldü de., Yalnız hususî bir hadise ve muhitte değil herhangi bir kültür muhitinde de mevcuttur. Cemiyet nasıl fertlerin mahsûlü ise fert de içinde yaşadığı cemiyetin mahsulüdür. Çocuk, içinde bulunduğu cemiyetin: âdetlerine, tarzlarına (oylaşma — Konvansiyon) larına, diline ve kelimenin fikirlerine ve mânasına bağlıdır. Ve bunlarla yoğurulur. İctimaî muhitin bir timsali olur. Bu okadar çabuk vukua gelmektedir ki bunu biyolojik bir veraset zannedenler bile vardır. Spenser bile Kant'ın kategorilerinin yani tefekkür şekil ve itiyatlarının doğuşul (irsî) olduğuna kani idi, ki bunların büyük insanlardan çocuklara verilmiş zihnî itiyatların içtimaî bir geçişi olması daha ziyade muhtemeldir. Umumiyetle iç güdülerin rolü hakkında ifrata düşülmektedir. Halbuki en kuvvetli içgüdü olan cinsî insiyak bile, ictimaî bir terbiye ile mühim miktarda tadil ve kontrol edilebilmektedir. Tıpkı bunun gibi kazanç, teveffuk ve hakimiyet insiyakları da ictimaî tesirler

ve terbiye ile tadile uğratılabilir. İnsan tabiatinin değişme derecesine bir hudut yoktur. (Olmaz) yok.

İLİM VE SİYASET

(Doi) ye göre en önemli şey: mütemadi bir artma ve ilerlemedir. En son gaye: mükemmeliyet değil, tekâmül yolunda daimî bir çalışma hayatı yaşamaktır. En iyi insan: bulunduğundan daha iyi olabilmek için daima didinmekte olandır; dinamik olandır. Vardığı sonuç ne olursa olsun mühim olan netice değil, daima harekette ve didinmekte olmadır. En fena insan da: bozulmağa başlayıp da iyi olmak için az uğraşan insandır. Böyle bir telâkki, insanı kendi nefsine karşı şedit ve başkalarına karşı insanî harekette bulundurur.

(İyi olmak) demek itaatli ve zararsız olmak demek değildir. (Beceriksizlikle arkadaş olan bir iyilik) topaldır. Eğer zekâ yok ise dünyanın bütün faziletleri insanı kurtaramaz. Cehalet şuursuzluk ve köleliktir. Mukadderatımızı değiştirme, ancak zekâ ile olabilir. İrade hürriyeti, hal ve hareketin bilgi nuru ile aydınlanması demektir. (Nedenlik) kanununun ortadan kalkışı değildir.

Bir doktor veya mühendis, karşısında bulunduğu meseleye bilgisi nispetindedir ki hareketlerinde hürdür. Bununla belki hürriyetin anahtarının ne olduğunu kavrayabiliriz. Hasılı en sağlam güvenilebilecek şey, iç güdü değil, düşüncedir. Çevremizde gittikçe daha kuvvetli teşekkül etmekte olan endüstri hayatının sun'î muhitine, intrikalı meselelerine iç güdü bizi intıbak ettirebilir mi?

Fizik mekanizmine hâkim olma sayesinde, madde âlemine kâfi derecede hâkim olarak onu epeyce insanların hizmetine alabildik.

Fakat tabiat âlemini kontrol altına alabilmekten

henüz çok uzağız. Karlyl, Roskin, Tolestoy endüstri hayatının aleyhinde olabilirler. Amma şunu unutmamalıdır ki medeniyet; ilmin ilerlemesi ve hayata tatbiki ile yükselecektir.

Ahlâk ve felsefe, ilk başlangıç noktasına dönmelidir ki bu (hikmeti sevme) ulup bütün iyiliklerin anasıdır.

Siyasî yeni kuruluş, ancak ictimaî meseleleri tabiiyat ilmine dayanarak haletmekle orantılı olacaktır. Halbuki bizde siyasî felsefe henüz, metafizik durumdadır. Bir mücerretten öteki mücerrede konuyoruz. Mücadele, mücadele: sonunda elde bir kazanç yok. İctimaî hastalıklarımızı: demokrasi, aristokrasi, endividüalizm ve saire gibi beylik, umumî devalarla düzeltemeyiz. Her mesele için kendisine göre - yoksa umumî nazariyeler değil - hal faraziyeleri bulmak gerektir. Bir meseleyi en verimli hal yolu (deneme ve hatâ) metodudur.

Tecrübî metod şunu ister :

1) Umumî görüş yerine en ince noktalara kadar tahlil,

2) Mizaçtan mütevellit kanaat yerine o meseleye mahsus metodla tahkik ve tetkik,

3) Topu hakkında müphem umumî kavrayış yerine bütün küçük parçalarını iyi kavrama.

İçtimaiyat, ahlâk, siyasiyat ve terbiyede de böyle tez ve antitez halinde birçok karşılıklı nazariyeler var:

Disiplincilik — Hürriyetçilik
Ferdiyetcilik — Sosyalizm
Umumî kültürcülük — Faydacılık
Yenicilik — Gelenekcilik

gibi.

Evvelden bir vakit, fizik sahası da böyle karşılıklı umumî nazariyelerle dolu idi. Aydın değildi. Fa-

kat tecrübî metodun ilerlemesiyle karşılıklı iki nazariyeden hangisinin doğru olduğu anlaşıldı ve bu doğru olanı yaşadı. Öteki unutuldu gitti.

Felsefenin rolü; işte bu ictimaî tezatlar üstünde tecrübî metotla çalışarak hangisinin doğru olduğunu bulmaktır.

Felsefenin asıl işi: "insan ve kâinattaki rolünü arama ve aydınlatma,, iken o bunu bırakarak (Epistemoloji — bilgi nazariyesi) denilen eski bir meseleye takılıp kalıyor. Bu eski meselenin bence bugün değeri kalmamıştır. Vakıa biz bu meseleyi hal etmiş değiliz. Ancak bunu şöyle bir tarafa bırakabiliriz. Şimdi asıl (insan ve kâinattaki rolü) meselesi üstünde çalışmalıyız. Diğer her şey gibi, felsefe dahi kendisini (lâiklaştırmak — sekülarize) zorundadır. Toprak üstünde kalarak ilk önce bu toprak üstündeki hayatı aydınlatmalıdır.

Felsefenin vazifesi: kendi zamanındaki ictimaî, iktisadî, ahlâkî... bozukluklara, insanlar arasındaki anlaşmazlıklara hal çareleri bulmaktır. Bu mânada anlaşılmış bir felsefe üstünde çalışma ile, nihayet öyle filozoflar yetişir ki bunları krallıklar tahtlarına oturtma yaraşır. Platon'un: Krallar, filozoflardan olmalı. Veya filozoflardan kral yapmalı,, demesi budur.

Hanri Bergson

(1859 — 1941)

Hanri Bergson, 1859 da Musevi bir aileden dünyaya Pariste geldi. Babası Mişey Bergson yüksek piya-

nist ve kompozitör. idi. 3 ocak 1941 de sabah saat 9 da Pariste öldü. Kondorse lisesinde talebe iken hem ebediyatta hem matematikte pek kuvvetli idi. Yüksek Öğretmen Okulunda felsefeyi seçince matematik hocası ona :

Yüksek bir matematikçi olacak idin ; dimek Filozof olacaksın ha... » dedi. Felsefeye matematikten geldi. Yüksek Öğretmen Okulunda iken - sağlam bir metodu yok, diye - Metafiziği küçümsüyor, ona şüpheli gözle bakıyordu. İlim genişlemeğe ve kâinat muammasını mekanist bakışlarla çözmeğe uğraşıyordu. O zaman pek moda olan Alman felsefesini red ile Spenser ve doktorinine: » son teferruata kadar nesleye dayandığından « bağlanıyordu. Bergson, mübhem şeylerden ve genel hükümlerden nefret eder.

1881 den 1883 e kadar (Angers) lisesindeki hocalığı müteakip ağregasyon imtihanını kazandıktan sonra (Klermant -Ferran) daki (Paskal) lisesine tayin edildi. Ve asil felsefî fikirleri. burada şekillendi. (Paskal) da burada geometriden felsefeye geçmişti. O zamanki kuvvetli felsefe cereyanları şunlardı :

Fransada : (Taine) in ihtibarî maddiyeciliği,
İngilterede : (Spencer) in tekûmüliyeci lâedriciliği,
Almanyada Heckel in : Darvenci materyalizmi.

Bütün bu cereyanların müşterek noktası şudur: ve bütün hadiselerin yalnız bir nevidir. Ve yalnız bir nevi bilgi ile yani bir nevi ilmî bilgi ile çözülür. İlmin en küllisi de genel matematiktir. Binaenaleyh meta fizik, felsefe diye bir şey yoktur. Bilgi yolu ayrı bir psikoloji de yoktur. Bilinç — şuur bir gölge yani dimağ hareketlerinin bir neticesidir. Ayrıca müstakil bir bilinç yoktur. Bilinç, bedenin emrindedir. Beden ise evrensel mihanikiyetin ve maddî âlemin bir parçasıdır.

Binaenaleyh irade ve hürriyet denilen şey vehimden ibarettir.

O, Spenserin kâinat karşısındaki mekanist izahını derinleştirmek yollarında idi. Fakat o esnada şuna kani oldu ki: mekanizmin kâinatı, ne kendi kendini yaratabilir, ne de tekâmül edebilir. Ne ise odur. Ve öyle kalacaktır.

Bergson, işe, zamanının felsefî telâkkilerini tenkit ile başladı. Bergsona göre bilinç (şuur) halleri (miktar ve kemiyet) değil, (şiddet ve keyfiyet) olup bunlar ölçülemez. Ancak sezilip kavranabilir.

Zaman: saat kadranı ile ölçülen ve namütenahi taksimi kabil olan boş ve mücerred bir şey olmayıp (ki bu riyazî zamandır), her anı başka başka oluşlarla tecelli eden bir oluşlar akışıdır. Bu takdirde (reel zaman); daima akış halinde olan bilinç halleridir. Ve bilinç halleri kemiyet olmadığı için taksim ve mesaha edilemez. (Bilinç), keyfiyetlerden mürekkep (çokluk) dur. Kemiyetin çokluk olması mantıkan ve aklen (olamaz bir şey) ise de bu bir olaydır.

Bu anlayışa göre ruh: ne atomlardan teşekkül etmiş bir (mozayık) dır. Ne de bir (tek cevher) dir. Onda hem (kesret), hem (vahdet) vardır.

Bergsondan önceki filozofların kabul ettikleri zaman: mütecanis ve mesahası kabil bir şeydir. Bergsona göre ise zaman: türlü muhtevalar ile şuur akışıdır. Hakikî zamanı ancak şuurumuzda kavrayabiliriz. Ve bunun her anı: başka başka keyfiyetlerden ibaret yeni yeni hallerdir. Bu (an) ların her birinde (mazi) çınlar ve (istikbal) in) sesleri yansır.

Bergson'dan öncekiler, istikbali; mazi yardımı ile kuracaklarına kani idiler. Bergsona göre ise (olacak olan şey) olmazdan önce keşfedilemez. O daima yeni

tecellilere gebedir. Şuur sahibi varlık için yaşamak: daima tekâmül istikametinde değişme yolunda olmaktır. İşte (gerçek zaman) budur. (mekân) ise: bir (sayrure — zaman) ki yaratıcı değildir.

Bergsona göre hayatın dinamizmi, oluşlar akışındaki yenilikler, bizim zekâmızın kavrayamayacağı şeylerdir. Zekâmızın yalnız cansız madde üzerinde bunu kavrayabilir. Çünkü zekâmızın yapılışı öyledir.

Şuur : İcatkâr bir hafızadır. Bir ırmaktır ki daima yeni yeni ve önceden görülemiyen manzaralar meydana getirerek akmaktadır. Derunî hayatımız; henüz kendisini arayan bir şiir çerçevesi halindedir. Pratik hayat talepleri, bize kendi haricimizde yaşamak itiyadını veriyor. Böylece (sathî ben) imiz, (derin benimiz) i saklıyor. Fayda ve menfaat kaygılarından uzaklaşıverince (derin ben)i miz canlanıyor. Ve ondan kaynayan ilhamları seziyoruz. Artistik veya dinî bir heyecan en derinliklerimizden kaynayan en güzel düşüncelerimizi aksettirir.

Maddeye yönelmiş ilmin göremediği nokta budur. Amma bunsuz ise ilim olmaz. Zekâyı canlı ve dirik tutan odur. Eğer dallarda usare dolaşımı olmamış olaydı ağaçta ne yapraklar, ne de meyveler olurdu. Bir ağacı tanımak demek; onun kabuğunu soyup bakmak ve meyvelerini saymak mı demektir? (Reel) in gayrişahsî görünüşü üstünde, (Bergson) elinde değnek ile dolaşan su arayıcılar gibidir. O bize gösteriyor ki toprak altında temiz bir su bizzat kendi terütazeliğimiz var. Ve canlılığımızı ona medyunuz. Ölü değiliz. Ruhumuzun derinliklerimizden yükselen müziği duymağa çalışalım. Müzisyen ve şair, şu veya bu derece şuurunun entim ihtizazlarını sezip ifade edendir. Şiir

her insanın derinliklerinde yatmakta olan bir kudrettir. Herkes kendi hayatının artisti olabilir. Ve olmalıdır. Şekillenmek istiyen şiir: "herhangi bir söz ile, bir aksiyon ile, çevremizdeki varlıklara karşı alacağımız bir durum ile, hasılı gönlün etrafına saçacağı iyilikler ile„ ifade edilecektir. Bergson "sathî ben„imiz altındaki "derin ben„ imizi açıp göstermek ile bize insana hürmet etmeği öğretiyor. Her şuur olan yerde bir şiir imkân ve ihtimali vardır.

Oluş duygusu, bizi tinsel "Spirituel„ faaliyetimiz ahengine ulaştırıyor. Bizi billur haline getirip tahdit eden halden alarak düşüncelerimizi meydana getiren cereyan içine bırakıyor. Bizi "olup bitmiş„ den alıp "olmağa başlayan„ ile temasa getiriyor. "Hal„ de "istikbal„ in doğuşunu - hiç bitmiyen ebedî bir bahar gibi - seziyoruz. Bir hastalıktan sonra kuvvetimiz tekrar yerine gelirken yeni intibalara gömülüyoruz.

Hayat, bizde yeniden canlanıyor; kendimizi yenileşmiş intibalarımıza, hâtıralarımıza, bırakıyoruz. Manevî ızdıraplar ise, bilâkis, bir (durdurma ve tevkif) teşkil ile dokumda bir (yırtılma) bir (kopma) hasıl olur. Burada daimî bir (artmak ve zenginleşme) yoktur. Artık bu, çiçeklenecek bir bahar değil, her şeyi hapiste tutacak bir kıştır. Bundan kurtulmanın çaresi: kendimizi (zorlu ve sabit fikir) den kurtarıp içimizden daima doğmağa amade olan yeniliğe can atıp sarılmadır. Sevinç, ruhun natürel iklimidir. Bu da ancak (hayata güven) olan yerde olur. Güçlüklerin hepsini ancak ruhî zenginlik ile yene biliriz. Ve bu zenginlik bize, hiç durmaksızın fasılasız verilmektedir. Derinliklerimizden kaynayan merhamet ve inayet, lûtûf ve şükran ihtizazlarını söndürüp yok etmiyelim.

* * *

Derunî hayatımız böyle daimî çiçeklenme halinde olunca bunu bir kimya maddesi gibi tahlil ile basit unsurlarını ayırma ve sonra tertip yapmanın bir ilmî değeri varmı dır ? Böyle yapmak bile olsa olsa ancak bir (realite fantomi) elde edilmiş olur. (Taine) : " Ben „ i elemanter ihtisaslardan teşkil eder. " Epifenomenciler „ şuurun özel vasfı olan " yaratıcılık „ ı kabul etmiyorlar. Bir kimyevi maddenin filan şartları altında şöyle olacağı nasıl kat'ı ise " şuur „ un istikbali de mazisi ile tayin edilir. diyorlar ki Bergson "Şuur'un bilâvasıta mûtalası „ eserînde hiç bir sayure " duré nin kendinden öncekinin aynı olmadığını " canlı zaman ın riyazî zaman gibi olmadığını, onun zıddı halinde olduğunu gosterdi. Şuurdan şuura bir " kendiliğindenlik „ vardır. Aksiyon yapıldıktan sonra der ki, determinizm., bu işi neden yaptığınızı izah edebilir. Fakat karar ve hareket vuku bulmazdan önce ne yapacağını asla tayin edemez. insan gelişinden tanıla bilen bir varlık değildir. Tekerleklerin şu kadar zamanda ne kadar devir yapacağı hesaplanan bir makine değildir. İnsan, mukadderatını kendi dokur. Müteaddid hal ve hareketlerinden daima en iyilerini seçe seçe " kendi vasıtasıyla kendisini yaratan = crèation de soi pour soi „ bir varlıktır.

Bir fiil ve hareket "ben„ in kendisine iştirak ettiği, sarıldığı nispette hürdür. Eğer onunla "ben„i mizin küçük bir parçası ilgilenmiş ise o zaman gerçek hür değildir. Ve bizi asla ifadelendirmiyordur. Hür fiil ve hareket tecessüt etmeğe şahlanan bir istektir. O kuvvetini, müptezel muhakeme usulünden almaz. Onu ifadede bazan güçlük çekeriz. Çünkü bizi büsbütün cazibes almıştır.

[illegible] bir "yuca duygu„ için hayatını feda eden

insanda bunun gerektirici sebeplerini başka bir insan nakıs görebilir. Fakat onun nefsini fedasındaki yüksek ifade, her türlü akıl ve muhakeme yıllarından üsttür. "Bir annenin çocuğunu kurtarmak için kendini denize atması, yurt mudafaasında serden geçti gibi, akıl ve muhakeme gözü başka, iç gözü başkadır. Tomurcuklanıp çiçekleşme yolunda olan iç âlemimizi kurutup çöl haline getirmiyelim.

***

Bergson, deneye çok önem verir. Esasen şuurun ne olduğunu anlamak için, onun kendinde nasıl yaşadığını anlamak ile işe başlamak gerekmez mi? Bergson deneye sadık kalarak daima "olaylar hattı — ligne de fait„ nı kovalar. Realiteyi daima yeni bakışlarla gözler. Hayatı, cansız bir şeymiş gibi inceleme. İlmî bir şey olmaz. "Karanlık gecede dalgalar arasında bir gemi bocalamakta; amma süvari yolundan emin değil. İşte birtakım füzeler ki meydana getirdikleri aydınlık çizgilerinden gemi yoluna devam edebiliyor.„

Bergson felsefede bu aydınlatma rolündedir. Âlim metodlu, artist ruhludur. Ona göre güzellik, hakikatın simasıdır. Hakikat aşkı ile şairdir. Nasıl ilim, insana meçhul ülkelere hâkim kılmış ise filozof da ruh âlemi ustündeki perdeyi kaldırmak ve bizi ruh ile temasa getirme ile ödevlidir. Bu işi Bergson bir şiir dili ile yapmaktadır. Ve bütün keşiflerin başlangıcı bir şiir şimşeği iledir.

Bergson, ruhu, maddenin bir fosforlaşmasıdır diyen doğmatik bir ilmin daha ilerisinde görüyor. O sırada "Charcot„ ve "Broca„ nın "lokalizasyon serebral„ nazariyesi hüküm sürmede idi. Hatıralar, dimağda; "klâs-

sör„ deki klişeler gibi hıfzedilmekte değildir. Bunda dimağ, sadece bir hatırlatma organıdır Hâtıralar, mazimizin içinde canlı bulunduğu şuur içindedir. Ve aksiyon isteyince uyanmağa hazır bulunmaktadırlar. Dimağ mekanızması sadece onu meydana getirmeğe yarayan kareketleri husule getirmeğe yarar. Hafıza hastalıklarında afete uğrayan; hatıralar değil, hatıraları haricileştiren vasıtalardır, 1896 da bu görüşü açıklayan Bergson'un (Madde ve hafıza) eseri çıktığı zaman, pratisyen doktorlar arasında bir şaşkınlıktır başladı. (P. Mari) (Arnold - Pick) gibi âlim doktorlar ilmî incelemeler sonunda bu görüşe katıldılar. Zurih Dimağ Anatomisi Enstitüsü Müdürü Monakow » ben Bergsonda bir norolojist dehâ görüyorum. „ dedi. bu meseleye ; tamamen ebediyeti. meslesiyle ilgilidir. (Ruhî enerji) bahsinde Bergson şöyle der. ölümden sonra şuurun yok olacağını gösteren tek sebeb : ölümü müteakip bedenin tarümar olmasıdır. Ama eğer şuurun bedenden hemen hemen tamamen ayrı ve müstekil olduğu tebeyyüm edince O görüş ve sebebin bir değeri kalmaz. » Bu eseri ile Bergson, " ölmez „ in kendi içimizde olduğunu gösterdi.

Fakat dışımızda dilsiz bir boşluk içinde monoton ve yuvarlanmada olan tabiatın ruh ile hiç bir münasebeti yok mu ? Hürriyetten mahrum ve varlıkları mahveden bir kâinat içinde, hür olarak teemmüle ve tefekküre dalmak mukadder mi ? Gönlümüzün kurak ve hergünkü meşguliyetlerden futura düştüğü zamanlarda, mucizesiz bir realite önünde ruyamızın sönüp öldüğünü hissederiz. Bazen (Varlık) bizi alâkadar etmediği ve varlığı boş ve mânasız gördüğümüz anlarda nasıl büyük ağırlık duyuyoruzdur.

Fakat meseleye böyle bakış ; iptidaî bir ilimciliğin

şuura bakması kabîlindedir. Bu durumda biz (sathî ben)imizin düzenlediği bir şekil karşısında değilmiyiz? Her gerçek bilgi, ona bir (iştirak etme = participation) dir. her şeyi parçalamağa, kesmeğe, katılaşmış, faydalanma için soyutlaştırmağa alışkın olan zekâmız bize ancak (statik bir taplo) arz eder. Irmağın üstüne bir köprü kurar; ama irmağın derinliğine dalmaz. Sempatinin bir bütün cehti olan (sezme = intuition) dır ki realitenin en derin noktalarına daldırır. Ancak (derin ben)i mizdir ki bize evenmsel ilhamın kapılarını açar. Yalnız bir gramer yönünden inceleyince bir şiirden ne duyup anlarız? Onu kavarmak için ritmini sezmek, şiiri kendi özünde tekrar yaşamak gerektir.

Şübhesiz ki ham madde "cansızdır, hendesedir, zarurettir. „Fakat canlıları teşkil etme yolundaki (hamle = Elan) da [kendiliğinden hareket „ "hür intihap meydana gelmiş bulunuyor. Tekerrür etmekte olan "hal de, hayat; hareketleşmiş değildir. Maziyi istikbale doğru sürüklemektir; Hafıza, hıfzetmekte olduğu hayatı - kendi yeniliğini tecelli ettirmek suretiyle - icat ediyor. Şuur da tıpkı böyledir. Tinsel feyiz ve derinliğimiz dir ki bizi engin yüksek şuur ile birleştirir. Derunî hayatımızdır ki bizi kâinatın genel hayatı ile birleştirir.

Madde arasına fırlatılmış olan şuurun, türlü türlü canlı yarattıkları destanı, asla onun gelmemiş bir destan olup bunda zafer ve bozgunluk biribirini kovalar. Bir tarafta kaybedilen savaş, öte tarafta kazanılır. Karamserlik içinde, «Hürriyet» imkânsız sayılırken, yine bu karamserlik içinde hürriyet aydınlığı da parlar. Kendi özünü, muhtelif eserleriyle ifadelendirmeğe çalışan bir artist gibi, hayat da binlerce sayısız şekiller altında görünerek determinzmi, cansızlığı yenme teşebbüslerindedir. Yalnız insanladır ki hayat, kendine özel

hareket üstüne şahlanârak - gayesine doğru yaklaşmaktadır. «Her zeki varlık, kendini aşma etkisini taşımaktadır„ Her şuuriyle insan; hayatın ve bizim fikir ve hareketlerimizin bağlanıp çözülmelerinden ibaret olan cihan tarihinin en büyük başarısıdır.

Hiç sezilemez sandığımız realitede şimdi bir kurtuluş cehdi hissediyoruz. O da bizim gibi, sonsuz bir «özel = aspiration» içindedir.

Evet, bu muazzam hayat nefhası, «varlık» ları harekete getirmiştir, Fakat herbiri kendi hudutları içindedir. Tıpkı bir tek fikre yönelmiş bir şiirin birbirine bağlı mısraları gibi. Gerçekleştirdiği ilhamı, kâh ayan beyan şekillendiriyor; kâh dumanlar altında bırakıyor. Hayat, bütün ifadelerinde bunu tecelli ettirmektedir:

Hayvanın içgüdü, kendi nevinde pek mükemmeldir. Fakat daima yalnız kendi mihverinde döner.

Zekâ ise, dairesini sonsuz olarak genişletmektedir. Fakat zekâda içgüdüdeki emniyet ve kat'iyet yoktur.

Böcekler sosyetesinde: Ferd, organizmin bir hücresinde; zincirin bir halkasıdır, biyolojik bir âlettir.

İnsan sosyetesinde: Ferd, itiyat ve ahlâkî vecibeler tesiri altında hareket eder. Bir taarruza karşı müşterek müdafaada, birbirlerine daha sık yaklaşırlar.

Tabiî sosyete: Yabancıya karşı kapalıdır. Kendisini koruyan mabutlara karşı ibadet eder. Harp, bu sosyetenin çok sevdiği birşeydir. İnsan, birtakım âletler yaparak maddeye karşı kor. Fakat bunu yaparken, kendi şûurunu taşlaştırma, ruhunu unutarak kendini madde içinde hapsetme tehlikesine de maruz kalır.

Muzaffer bir ilerileme olabilmek için bir (hamle

bolluğu) ile (kapalı) yı açarak kendi sosyetesi ötesinbütün (insanlığı) kucaklıyabilmek gerektir, Mümtaz insanlar, ilk hayat hamlesini böyle uzatarak, derin sevgi kaynagı olan Tanrıya kadar şahlanabilirler, ki ihilkatın hikmeti de bu derin sevgidir. İnsanlığın tinsel müktesebatı, bu yüksek şuur ve vicdanlarda tecelli eder.

* * *

Spenserin mekanizmi üstüne düşünen matematikci Bergson, felsefeye nereden başladı nereye vardı? O da birgün geldi, Paskal gibi, «mukadderimizin ve kâinat mânasının ne olduğu meselesinin, geometride üç daire meselesinden daha önemli olduğunu düşündü.

Bergson, dinî mistisizmin üstünlüğünü; bunun insana verdiği itimat hissile aksiyon kudretinhe görür:

Eski kurun filozofu: (Temaşa: Dontemplation) da kalır.

Budist: Hayattan kaçarak inzivaya çekilir.

Mistik dinci ise: Aksiyona sarılır. Yeri göğe yaklaştırmağa çalışır.

Bergson felsefesi: İnsanın hürriyet ve kudretini kabul eden felsefedir. Ona göre tarihte bir (fatalite) yoktur. Hiçbir engel yoktur ki irade onu yenemesin. Ruh, herşeye kadirdir. Ve biz selâmetimizi ruhda aramalıyız. Teknik, ruhu hizmetinde olmalıdır. Teknik, ihtiyaçlarımızı tatmin için yapılmıştır. Zekâ birtakım âletler yapar ki bu sayede insan, böcekler sosyetesinde olduğu gibi bir (âlet) halinde kalmasın, diye... Bergson: Kendinde tinsel yaratıcılık kudreti bulunan ferdî şuurun üstünlüğüne kanidir.

Bize sevgi içinde tekrar tekrar cehdi, şimdiki bulunduğumuz halden hiçbir zaman memnun olmamağı, daima daha üste doğru bütün kuvvetimizle şahlanmağı tavsiye eder. İnsanlar, görünen, dış âleme çok sarıldıklarından, görünmeyen ve bütün varlığın kaynağı olan «hakikî ben» imiz ihmale uğramış bulunmaktadır.

Bergsona göre hilkat, bir heyecandan, derin sevgiden fışkırmaktadır. İnsan hayatının mânası şudur: «Her an kendi vasıtasiyle kendisini yaratıcı hale getirmek. Uğraşa, didine azı çoğaltmak suretiyle şahsiyetini genişletmek ve derinleştirmek ve böylece dünyaya kendi meselesinden birşey eklemektir.»

«Hakikî felsefe: Soyut fikirler üstüne tefelsüf etmek değil, ilme, izlemesi gerekli yeni yollar göstermektir.»

«Tekniğin, endüstirinin, ilmin ilerlemiş olması, ahlâkın da ilerilemesini istilzam etmez. İnsan, çok bilgili fakat ahlâkan çok geri olabilir.»

Ahlâk; feragat ve fedakârlığı düşmanlara bile şamil kılma yolunda acı ıztıraplara dahi tahammul eden kişideki «yaratıcı oluşlar silsilesi» dir.

«Ahlâk ve dinin iki kaynağı» adlı eserindedir ki: İnsan, kendi, kalbinden, Tanrı o kalpten faydalanacak kadar temiz olmayan şeyleri atmalıdır. O zaman insan Tanrıyı kendi içinde hisseder. Fakat bu kâfi değiidir. Daha üst dereceye tırmanarak insan, Tanrının bir aksiyon âleti olâbilmelidir. Bu mertebeye gelen insan, kendinde sonsuz bir hayat hamlesi sezer. Büyük, iyi işlere sarılır. Ve başarır. Ve hiçbir yorgunluk duymaz. Derin bir aşk içinde kendini aksiyona, insanlara hizmete verir. Bu aşk; insanın Tanrıya aşkı değil, bundan çok daha üst olan; bütün yaratıklara karşı olan Allahın sevgi ve aşkıdır.

Bu halde, Bergsona göre mükemmel insan, gönlüne Allah sevgi ve düşüncesi taşımak ile kalan insan değil, iradesini; Tanrının insanlara sevgisi yoluna hizmete vakfedebilen insandır,

* * *

Bergsonun ömrü bir teemmül ve mürakabe içinde geçti. Ancak hakikat aşkı iledir ki yazdı ve söyledi. O, hareket ve oluşlar akışı, «geceler gebedir» filezofudur.

Bergson, «açık sosyete» yani bütün insanlar birbirinin kardeşidir fikrinde olduğundan Almanların Parisi işgalleri zamanında Yahudilere yaptıkları zulümler arasında o da, zulme uğradı. Amma hiç şikâyet etmedi; çilesini çekti. Irkdaşlarından ayrılmak bile istemedi.

Bergson felsefesi: İnsan, insanlığın üstüne şahlanarak Tanrıya doğru yön alma felsefesidir. Hayatı ile de buna canlı bir misal vermiştir.

SON

Tarih Boyunca Ahlâk

Mustafa Rahmi Balaban'ın bu çok mühim kitabı tabedilmektedir.

Yakında neşredilecektir.

Gayret kütüphanesindeki kitaplardan bazıları

		Kuruş
Türkçe sözlük " yeni harflerle büyük lûgat „		200
Yeni Türkçe lûgat	M. Bahaettin	350
Türkçeden Fransızcaya, büyük lûgat	Ali Feraz	150
„ „ küçük lûgat	Ali Feraz	100
„ „ lûgat	Cemil Cahit	20
Almanca - Türkçe küçük lûgat	Sadullah	50
Kamus Fransavî " Fransızcadan Türkçeye „		500
Resimli küçük lûgatı fenniye		100
Türkçeden Fransızcaya Resimli Kamus	Kelekyan	1200
Türkçeden İngilizceye büyük lûgat	J. Redhouse	2000
Fransızba metod Berlitz ve tercümesi		250
12 Lisan mükâleme		50
Efali Fransavî cetveli	Ekrem	35
Kendi kendine İngilizce alfebe	Nüzhet Paşa	35
„ „ Almanca „	Nüzhet Paşa	35
„ „ İtalyanca „	Nüzhet Paşa	35
„ „ Rusca „	Sudi	35
„ „ Rumca „	Marta oğlu	35
Almanca tesili tercüme	Mehmet Tahir	75
Almanca tesili mükâleme	» »	75
Almanca - Türkçe nahif tercümesi		100
İngilizce gremer 1 inci	Halil	75
„ „ 2 inci	Halil	150
Fen ve izdivaç, resimli	Besim Ömer	75
Çocuk büyütmek, „	„ „	75
Gebelik „	„ „	60
Nüfuz meselesi „	„ „	35
Bebek beslemek, resimli	Dr. Zeki Cemal	100
Gebelik, doğum, lohosa, resimli	„ „ „	100
Çocuk düşürmek, „	„ „ „	100
Kadın rahatsızlıkları „	„ „ „	100

		Kuruş
Çocuk hastalıkları Yeni harf „	„ „ „	250
Çocukların istidatları	Dr. Pol	50
Mufassal resimli tavukculuk	Cafer	250
Türklerin tarihi umumisi 1 - 7	Deguignes. H. Cahit	1500
Hüriyet	Hüseyin Cahit	200
İlim ve din	Hüseyin Cahit	200
Asri demokrasiler	Hüseyin Cahit	200
Senaiyi nefisenin menşeleri	„ „	200
Dekartın felsefesi	„ „	60
Eflatun külliyeti	Samiha Cemal	400
Hisler ve fikirler	Raif Necdet	100
Hanım kitabı	Azmi bey	200
Karikatör	Fazıl Ahmet	100
Halukun defteri	Tevfik fikret	200
Rubaiyat Ömer Hayyam	Hüseyin Daniş	400
Hayat ve kitaplar	Ahmet Şuayp	150
Abdulhak Hâmit ve mülâhazatı felsefiyesi	Rıza Tevfik	500
Şermin	Tevfik Fikret	75
Tiryaki sözleri	Cenabı Şahabettin	100
Demokrasi ve mesaili iktisadiye	Hüseyin Cahit	75
Nasrettin Hoca	Köprülüzade Fuat	100
Yarım Türkler	Aka Gündüz	50
Hârîstan ve gülistan	Ahmet Hikmet	250
Daima hilekâr (2 cilt)	Ali Reşat	100
Milliyet nazariyeleri	Mehmet İzzet	100
Hendesei sanai 2 cilt	„ „	250
Elektrik ve tatbikat sanaiyesi 2 cilt, resimli	Salâhattin	150
Otomobil ve traktör resimli	Salâhattin	150
Fen mesahaye arazi ve topoğrafya	Kömürciyan	150
Mesahaya Hendeseye	Kömürciyan	200
Mihaniki Riyazi	Salim	500
Demir Köprüler		300
Nazarî Hesap, Mesail yeni harfle	Salim	50
Hesap tefazulî	„	500

Doğramacılık, Silicilik, Marangozluk	Talât	500
Resimli tarihi umumî 1 - 6	Refik	2000
Tarihi umumî 1 - 6	Murat bey	1000
Ebulfaruk tarihi 1 - 7	M Murat	1500
Teşkilâtı kıyafeti askeriye	Mahmut Şevket	100
Medeniyeti islâmiye tarihi 5 cilt	Corci Zeydan	1000
Musavver tarihi islâm	Seyfi Emir Ali	250
İslâm tarihi "10 cilt„	Hüseyin Cahit	2000
Osmanlı tarihi "3 cilt„	Kemal Paşa	1000
Tarih siyasî, asrı hazırda Avrupa 3 cilt	Sinyoboş,	1500
Eski İstanbul, resimli	Celâl Esat	200
Başımıza gelenler	Arif	300
İstibdattan Hakimiyeti Milliyeye 1-2	Ahmet Rasim	200
Avrupa harbinden alınan psikolojisi dersler	G Lebon	150
Usul Defteri Malî 2 inci cilt	İ. Arapyan	250
Malûmatı Ticariye	Hamit	150
Malûmatı İktisadiye	Cavit	250
Usul defteri Ticarî	İ. Arapyan	150
Hocasız usul defteri	Serkeis Nihat	200
„ Muhasebe	„ „	200
Esnafın Hazır Hesop Tüccarîsi	Kömürcüyan	200
Usul Defteri 1 — 4 cilt	„	300
Amerikan Usul Defteri	„	100
Amelî Hesap	„	100
İlmî Hesap	Kömürcüyan	100
Hesap Nazarî	„	100
İlmî Hendese	„	50
İlmî Cebir	„	50
Âmal Erbaa	„	50
Kendi Kendi fotoğrafcılık resimli		35
İhtisas muhaseb[illegible]eri	„	250
Çapras kaydeleri	„	25
Şimendıfercilik - - 2	Fikret	300
Kimya 9 - 10 - 1 3 cilt	Naki bey	351
Kimya Bakalo[illegible]sı	„ „	150
Riyaziye cep [illegible]urası	F. Sabri	100

Dahili ihtiraklı makinalar,	Abdülkerim	250
Demir Toknolojisi	„ Osman Hüsnü	250
Ağaç isleri teknolojisi 1-2	Yusuf ziya	250
Kimyayı sanayi 2 cilt	Mühendis M. Azmi	200
Hesabi sanayi	Salih Murat	80
Cihan muvazenesinin bozulması 2 cilt	Ali Reşat	100
Türkiye nasıl doğdu ?	Ömer Rıza	100
Hava Edebiyatı		100
İnsanlığın başlangıçları, resimli "yeni harf,, 1.3		300
	Dr. R. Verno	200
Tâvimden yapraklar	M· Sadık	100
Adabı Muaşeret	Saffet Ziya	100
Kadın meselesi	Gregor Petrof	30
Okunacak mektuplar		25
İclâl	Sami Paşa Sezai	50
Cidal	Mehmet Rauf	75
Simon	Celâl Saher	30
Son Emel	Mehmet Rauf	150
Eylûl	„ „	250
Son yıldız	„ „	200
Kadın kalbi	Saffet Nezihi	250
Sabir Efendinin gelini	Ercümend Talu	50
Sefiller 1 - 5	Viktor Hugo	500
Mevut Hükûm	Halide Edip	200
Çingeneler	Osman Cemal	200
Dağların çocuğu		175
Günahkârlar	Heluk Cemal	200
Damga	Reşat Nuri	100
Sarı Odanın esrarı	Gaston Loro	150
Siyah kokulu Kadın	Gaston Loro	150
Mesnevi şerif 1 - 6 tercüme ve şerhi	Abidin Paşa	1400
Kitabı Mukaddes "büyük hacımda ciltli,,		400
İncili şerif		150
Mezamir		75
Asrî din fikirleri Seri 1 "11 kitap,,	L. Lûtfi	150
Asrî Din fikirleri Seri 2 "6 kitap,,	L. Lûtfi	100
Garpta dua yeni harfle	Lee Vrooman	10

Fiatı : 350 - Ciltlisi : 500 Kr.

İstanbulda, Ankara Caddesinde 131 No. lu Gayret Kitabevinde satılan mühim eserler :

			Krş.
Kur'an ve İslâm (Zaman zihniyetiyle)	2 Kısım	*Cemil Conk Paşa*	200
Ruh Ansiklopedisi (Spiritüalizm)	Ciltli	*L. Kuday - S. Akay*	750
Ruh Âlemi (Spiritizm, Fakirizm, Manyatizm)	Ciltli	" "	750
Ruh Kuvveti (Spiritizme tecrübeleri)	Ciltli	*W. Crooks*	500
Pratik Manyatizma ve İpnotizma	Ciltli	*Dr. Debi*	500
Ruhlar Konuşuyor	"	*M. Afşaroğlu*	300
Allah	"	*Dr. Bedri Ruhselman*	300
Ruhlar Arasında	"	" "	400
Medyomluk	"	" "	300
Ruh ve Kâinat (Mecmua)	1 den 12 Ciltli	" "	1000
Abdülkadir Geylâni		*Mustafa Ertuğrul*	200
Muhiddini Arabî		" "	300
Ruh vé Ölüm Ötesi (İslâm tasavvufu)		" "	150
İslâm Aslanı Hazreti Ali		" "	100
Kırklar Meclisi (En güzel Bektaşi Şiirleri)		*K. Burcuoğlu*	125
Hakikat Yollarında		*M. Rahmi Balaban*	300
Tarih Boyunca Ahlâk		" "	350
Felsefe Tarihi (Filozoflarla birer saat)		" "	400
Tanrı Buyrukları ve İnsan Âlemi		*A. Yaşnar*	250
Kıyamet ve Alâmetleri - Cennetlikler, Cehennemlikler		"	250
İnsan ve Ruh		"	100
Yaşayan Ölü	Ciltli	*Samiha Ayverdi*	250
İnsan ve Şeytan	"	" "	250
Yolcu Nereye Gidiyorsun	"	" "	350
Son Menzil	"	" "	250
Yusufçuk	"	" "	250
Ateş Ağacı	"	" "	200
Mabette Bir Gece	"	" "	200
Mesih Paşa İmamı	"	" "	300
Kimyayı Saadet		*İmam Gazali*	50
Hazret Üftade			50
Aziz Mahmut Hüdai			25